L I M B A   R O M Â N Ă

Anul LXI 2012 Nr. 1
ianuarie – martie

SUMAR

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

SEMNALĂRI

CRONICĂ

NECROLOG

DIMITRIE MACREA

Portretul lui D. Macrea lipsea din seria portretelor lingviştilor care au însemnat ceva în viaţa mea*. Trebuie să spun de la început că am fost angajat în institut pe când eram student în anul II şi făceam un curs şi seminar cu Ilie Stanciu, director adjunct al institutului. Eram foarte activ la seminare, mai ales în legătură cu regionalismele şi arhaismele din anumite pagini din cărţile pentru copii. Într-o pauză, Ilie Stanciu m-a întrebat dacă n-aş vrea să lucrez la institut. N-am ezitat să spun „da" şi astfel de la 1.II.1953 am fost angajat cu acte în regulă. Sunt convins că şi-a dat acordul şi D. Macrea, atunci director al institutului şi profesor la catedra de limba română. N-am aflat niciodată dacă n-a contribuit la aceasta şi E. Petrovici care mă descoperise la sfârşitul primului an de studii. Mă face să cred că am dreptate faptul că faţă de ceilalţi studenţi chemaţi să lucreze la institut, repartizaţi cei mai mulţi la Sectorul de gramatică şi lexicografie, eu am ajuns la Sectorul de dialectologie, condus de Al. Rosetti.

D. Macrea se interesa ce am făcut în primele anchete, la Săcele sau în regiunea Dornelor, şi aproba cu zâmbetul lui bonom ceea ce îi „raportam". L-am urmărit în perioada grea (1954–1958) când a fost director al institutului. Numit director într-o perioadă în care unii membri de seamă ai institutului (Iorgu Iordan fostul director, de exemplu) au fost înlăturaţi şi în locul lor au fost aduşi studenţi, el a trebuit să facă faţă „dulcilor" comentarii referitoare la contribuţia lui la *Gramatica limbii române* pentru care a primit premiul de stat clasa I, în timp ce zece dintre autorii efectivi au primit numai clasa a II-a a aceluiaşi premiu (el a ascultat doar lectura manuscrisului făcută de Mioara Avram). A reuşit în schimb să coordoneze cu succes *Dicţionarul limbii române literare contemporane* în 4 volume (1955–1957) şi *Dicţionarul limbii române moderne* (1958).

Elev al lui S. Puşcariu, a colaborat la început la Muzeul Limbii Române din Cluj şi la Facultatea de Filologie, unde a ajuns profesor. Teza de doctorat *Palatalizarea labialelor în limba română* (1938) este prima monografie consacrată unui fenomen dialectal românesc. A publicat două studii în care analizează pe baza frecvenţei sunetele limbii române (1941) şi fizionomia lexicală a românei (1943). Un loc de seamă ocupă portretele de lingvişti români „uitaţi" în vremea lui şi pe care i-a adus în atenţia tinerilor din acea vreme. Cursul său de istoria limbii române a fost unul dintre cele mai clare pe care am avut ocazia să le urmez.

* Este un portret întârziat pe care am vrut să-l scriu în urmă cu cinci ani, la centenarul naşterii.

LR, LXI, nr. 1, p. 3–4, Bucureşti, 2012

Pentru „bunătatea sa sufletească” de care vorbea I. Gheție, să ne amintim că, în timpul cât era director, la institut au fost „adăpostite” personalități cunoscute în mişcarea culturală a timpului (Şerban Cioculescu, Tudor Vianu, Vladimir Streinu, Ion Crețu, I. D. Suchianu, C. Regman). Au rămas până în zilele noastre în lingvistica românească nume ale unor tineri aduşi de la Cluj de fostul lor profesor şi care fac cinste disciplinei noastre: Andrei Avram, Ion Gheție, Flora şi Valeriu Şuteu.

A fost ales membru corespondent al Academiei Române în 1965. Cu puțin înainte de a se prăpădi m-a întâlnit undeva pe lângă magazinul Eva. M-a oprit şi mi-a spus cu vocea lui de ardelean: „Mai lasă spaniola asta şi ocupă-te mai mult de limba română”. Mi-a rămas mulți ani în minte acest sfat, care venea din Transilvania lui în care se mănâncă multă slănină cu ceapă.

Marius Sala

Mircea Anghelescu

PROFESORUL EMIL TURDEANU, AŞA CUM L-AM CUNOSCUT

L-am întâlnit prima dată pe profesorul Turdeanu la Paris, în 1991. Eram însă în corespondenţă de multă vreme, cred că din 1975, când i-am trimis cartea mea despre *Literatura română şi Orientul*, nu mai ştiu cum şi prin cine: este singura explicaţie posibilă pentru o dedicaţie scrisă pe un extras pe care mi l-a trimis în octombrie 1975: „Dlui Mircea Anghelescu, o contribuţie la tema României între Orient şi Occident, cu cele mai bune sentimente”. Am rămas însă în corespondenţă de atunci, corespondenţă cu subiect ştiinţific desigur: el îmi trimetea câte un extras sau volum pe care îl prezentam, cum puteam, în mici note bibliografice mai ales în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, cu complicitatea regretatului Alexandru Duţu (fiind vorba de volume sau studii cu caracter strict de specialitate, de literatură veche şi de exilaţi cu vechime, care nu mai aveau activităţi politice foarte vizibile împotriva dictaturii din ţară, cenzura permitea câteodată menţionarea lor). Profesorul Turdeanu îmi mulţumea protocolar, de fiecare dată. Aşa se face că după 1991, când ne-am întâlnit, a fost de parcă ne-am fi revăzut după o lungă întrerupere, cu dânsul şi cu celălalt savant erudit din exil, cu care am avut privilegiul unor foarte bune raporturi: Al. Ciorănescu. Ne-am întîlnit la Paris, la un colocviu la Sorbona, după care a urmat invitaţia protocolară pentru cei pe care îi simpatiza – cum am aflat mai târziu – la „Procope”, restaurant celebru de două sau trei secole, în apropiere de *rue Saint André des Arts*, unde nu mi-a oferit doar o masă rafinată, dar mi-a şi explicat-o cu o plăcere care o întrecea cred pe aceea de a mânca şi de a mă vedea mâncând; am evocat momentul într-un volumaş de impresii apărut acum vreo doisprezece ani. Era un voluptuos într-o înfăţişare de schimnic, chinuit de reumatisme şi de o slăbiciune a picioarelor care îl făcea adesea să se oprească, sprijinit în baston, interzicându-şi astfel una dintre plăcerile familiare, plimbarea pe jos, în parc dacă se putea, discutând şi mai ales povestind; era mai ales un voluptuos al prieteniei şi al discuţiei, al raporturilor umane în general, pe care l-aş apropia cât de cât de Grigore Simadiri, nedespărţitul prieten al lui Eudoxiu Bărbat, sau de alţi eroi ai lui Sadoveanu din aceeaşi familie.

Cărţile îi prilejuiau însă voluptăţile cele mai rafinate, şi prezentarea câte unei piese din propria bibliotecă (dar nu piese de colecţie, de bibliofilie scumpă, ci carte veche şi rară) îi prilejuia adevărate reprezentaţii, când devenea nu doar liric, ci se ilumina de-a dreptul de bucuria de a împărtăşi cu alţii plăcerile spiritului. Am fost de două sau poate de trei ori să-l vizitez în micul său apartament din Fresnes, unde

LR, LXI, nr. 1, p. 5–43, Bucureşti, 2012

menajera portugheză îi lăsa pregătită masa şi ne împărtăşeam ca într-o abaţie de-a lui France din aceste bucurii, cărora nu le punea capăt decât ora când se retrăgea ultimul autobuz spre Paris. Într-una din aceste vizite am fost împreună cu Mihai Vornicu, fostul meu coleg de la Institutul „G. Călinescu”, atunci bibliotecar cu vechime la Departamentul de manuscrise de la Bibliothèque Nationale, mai demn comesean decât mine şi mai competent partener în probleme de bibliofilie. În 15 sept. 1992 ne-am întâlnit toţi trei probabil într-un bar, la o cafea, pentru că am păstrat un carton, un *sous-bock* de colecţie cu semnăturile noastre.

În vara anului 1991 eram director adjunct la Institutul „G. Călinescu” şi pregăteam aniversarea de optzeci de ani a celor doi savanţi; profesorul Turdeanu mi-a trimis o bibliografie a lucrărilor sale pentru numărul special din „Revista de istorie şi teorie literară” care se pregătea. Foarte sensibil la comparaţii, îmi scria la 29 iulie în legătură cu aceasta: „Desigur, vă miră că nu am scris vreo mie sau chiar două de titluri bibliografice. Că nu impresionez prin cantitate. Dar, cum am scris şi doamnei Buşulenga, când faci « recherche fondamentale », cum se cere pe dreptate la CNRS, trebuie să sapi în adâncime, cu instrumente specializate (în cazul meu, limbi slave şi româna la stadiul medieval), nu te poţi întinde pe tomuri vaste pentru publicul mare. Dacă aş pune fiecare notiţă critică sau rezumativă din RER sub un titlu deosebit – cum văd că se face în unele bibliografii –m-aş putea împopoţona şi eu cu vreo 600 de titluri şi m-aş face de râs în ochii oamenilor serioşi. În tot cazul, ne vom mai sfătui. Ţin să păstrăm în bibliografie toate articolele necrologice, oricât de scurte, deoarece ele exprimă un act de dreptate şi de respect pentru cei care au trudit pe acelaşi ogor ca şi noi. Adevărata ştiinţă este *continuitate*, nu vanitatea de a ne considera neapărat ca promotori.”

În această idee a continuităţii, marea durere a profesorului era că nu avea niciun urmaş direct în cercetările sale şi (nu ultima dintre dureri) că astfel extraordinara sa bibliotecă va ajunge cine ştie unde. Era o bibliotecă agonistă în întreaga existenţă a unui savant îndrăgostit de carte, bibliotecă de literatură veche, cu titluri fundamentale şi reviste nu numai de literatură română, ci şi slavă şi bizantină şi cu o întinsă colecţie de carte şi reviste româneşti din exil, cele mai multe inexistente în ţară, cel puţin pe atunci. După o încercare ratată de a intra în contact cu Biblioteca Academiei, dacă îmi amintesc bine, şi după mai multe discuţii în care am tatonat sentimentele profesorului, D-Sa a oferit biblioteca sa de specialitate Institutului de istorie şi teorie literară „G. Călinescu”. Mai mult, bucuros că biblioteca va servi unui grup întreg de cercetători cu bună reputaţie (colectivul de literatură veche, condus de regretatul I. C. Chiţimia, îi număra printre membrii săi pe Mihai Moraru şi pe Cătălina Velculescu), profesorul s-a angajat să trimită cărţile în ţară pe cheltuiala lui. În 1993, curând după această decizie, am lipsit însă mai mult timp din ţară. În mai 1993, donatorul constata că nu avea nicio veste despre primirea

pachetelor cu cărți pe care le trimisese şi mă ruga ca, odată revenit dintr-o ultimă călătorie („două săptămâni pe care le-ați petrecut, răsfățat de soartă, în Statele Unite" zice profesorul), să-i dau veşti despre aceste importante trimiteri pentru că „mă simt ca un călător lăsat la marginea drumului, cu toate bagajele la picioare". Mă ruga să-i scriu „cum au ajuns cele 50 de pachete de cărți pe care vi le-am expediat până la acea dată: toate şi intacte? Sau cu lipsuri? Pe vremea dictaturii anterioare, unele cărți trimise în țară mi s-au pierdut. Cenzurate? Furate? Probabil şi una, şi alta. Vreau să ştiu cum merg lucrurile acum, sub urmaşii direcți ai regimului trecut. Şi ce mijloace puteți lua ca să nu se «evaporeze» cărțile de pe rafturi, cum ştiu că se întâmplă uneori". Într-adevăr, nimeni nu confirmase în lipsa mea primirea pachetelor, ceea ce m-am grăbit să fac; probabil pățit din alte întâmplări, profesorul Turdeanu mai rugase însă pe cineva să verifice dacă într-adevăr cărțile trimise se găseau în bibliotecă şi, asigurat, a reluat trimiterea pachetelor, câte unul pe săptămână. După câte ştiu, după ce am demisionat de la Institut, la începutul anului 1994, nimeni n-a mai ridicat pachetele de la poştă şi trimiterile – fireşte – au încetat. A fost probabil prima mare dezamăgire a acestui om de o bunătate şi o candoare din alte vremuri.

Altă mare dezamăgire, de care ştiu doar de la dânsul, era aceea că nu putea recupera casa sau partea din casa soției sale (fiica profesorului Cartojan), situată undeva pe strada Paris, deşi făcuse o cerere în acest sens, nu mai ştiu la ce autoritate. El credea, cum crezusem noi toți după decembrie 1989, că bunurile însuşite de noua putere în 1948 vor fi restituite tot aşa cum au fost luate, printr-o decizie politică şi fără condiții. Ideea de proces, de tergiversări birocratice ca să recupereze ceea ce era al lui, i se părea monstruoasă şi-i crea stări de iritare şi nedumerire. La fel l-a nemulțumit felul în care a apărut o carte la care ținea foarte mult, o culegere de studii de literatură română veche dintre lucrările sale împreună cu cele ale soției, Laetitia Turdeanu-Cartojan, pe care o iubise foarte mult şi a cărei memorie a respecta cu o adevărată pioşenie. Era numai unul dintre cele trei volume pe care le proiectase pentru a relua în fața publicului din țară (el scria acest cuvânt, şi nu întâmplător, cu majusculă: „Țară"): primul, intitulat *Studii literare*, trebuia să cuprindă articole ale sale şi ale Laetitiei Turdeanu-Cartojan, al doilea trebuia să se numească *Vechi manuscrise şi arte somptuare*, cu „un capitol inedit despre manuscrisele moldoveneşti din perioada 1553–1607" iar al treilea, cuprinzând tot studii ale sale şi ale soției, era de *Studii istorice*, cuprinzând „şi 200 de pagini inedite, dactilografiate, sub titlul *La Roumanie moderne: conquête de l'indépendence et intégration européenne (1866–1914)*. Aceste studii, scrise în limba franceză, sunt orientate cu deosebire spre un public străin" (citez dintr-o „Notă din iulie 1991" în care îmi descria ce volume dorea să publice şi care era alcătuirea lor). Tot aici spunea în continuare: „La aceste trei volume s-ar putea adăoga un al IV-lea:

ediția romanului *Varlaam și Ioasaf*, după manuscrisul A[cademiei] R[omâne] 588, cel mai bun şi încă inedit. Ediţia a şi fost pusă sub tipar, pentru colecţia *Clasicii români comentaţi* condusă de N. Cartojan, când, prăbuşirea ţării în august 1944 urmată în curând de moartea Profesorului (decembrie 1944), a zădărnicit tipărirea. Au apărut numai 4 pagini, ca probă de tipar. Ediţia ar putea fi reluată, dat fiind că am adus cu mine la Paris fotocopia completă a manuscrisului AR 588 (şi multe fragmente din alte manuscrise), peste 300 de pagini, care pot servi pentru control şi corecturi... Dar oare va mai ajunge autorul eventualei ediţii să ţină umbră pământului până când le va veni rândul (dacă va veni!) şi acestor publicaţii *in spe*?"

Într-adevăr, nu era deloc uşor în acei ani să obţii publicarea unor volume dificile, cu caractere slave, greceşti sau cu diacritice rare, a căror vandabilitate (implicit recuperarea cheltuielilor) era mai mult decât problematică. Cu mare greutate Editura Minerva, cu regretatul prieten Zigu Ornea director, a acceptat să publice întâi volumul la care profesorul ţinea cel mai mult, cel de studii literare aparţinând ambilor soţi, idee fără precedent la noi cel puţin şi privită cu mare rezervă. Volumul a fost publicat în vara anului 1995, după repetate amânări, cum era în acei ani de mare incertitudine. Din păcate, el nu s-a bucurat de nici un fel de corectură şi mişună de greşeli de tipar care, în studii care cuprind citate în greacă şi limbi slave, în afară de altele mai la îndemână, desfigurează textul şi-l fac uneori de neînţeles. Nu este greu de imaginat dezamăgirea şi chiar supărarea profesorului Turdeanu, începând cu faptul că nu i s-a trimis o corectură (cine a lucrat în edituri în acei ani, îşi aminteşte că listele de cărţi subvenţionate veneau pe la mijlocul anului cel mai devreme şi editura se grăbea să le tipărească pentru a putea prezenta exemplarele înainte de încheierea exerciţiului fiscal şi a primi efectiv subvenţia, fără de care astfel de titluri nu aveau nici o şansă). Domnia Sa mi-a trimis mai multe erate cu rugămintea de a face editura să le tipărească şi să le pună în volumele aflate în librării, dar n-am putut obţine satisfacţie şi această îndreptăţită dezamăgire a întunecat bucuria de a-şi vedea cartea apărută în formula fixată chiar de dânsul, cu sumarul şi aranjamentul textelor aşa cum mi l-a trimis cu repetate îndrumări. Ceva din această amărăciune a mai fost stinsă la apariţia, în condiţii mult mai bune, a volumului său *Oameni şi cărţi de altădată*, îngrijit de istoricul ieşean Ştefan S. Gorovei.

Profesorul era demult pensionar când reluarea legăturilor normale cu ţara a devenit posibilă, şi marea deschidere care se prefigura a fost un stimulent pentru a-şi gândi o reluare a activităţii care ar fi fost benefică pentru toată lumea şi în primul rând pentru noi, cei din ţară. În această idee am putut facilita contacte şi netezi asperităţile unui drum instituţional care trebuia parcurs şi pentru profesorul Turdeanu, şi pentru profesorul Ciorănescu; ca vechi „corespondent" al celor doi prieteni şi cunoscător prin natura lucrurilor a activităţii lor ştiinţifice, am participat la pregătirea acestei apropieri. Prima a fost Universitatea, respectiv Facultatea de Litere, prin

decanul de atunci, profesorul Paul Cornea, care le-a conferit la 22 noiembrie 1993 titlul de *Doctor honoris causa* într-o şedinţă solemnă a Senatului. Rectorul de atunci, viitorul preşedinte Emil Constantinescu, a rostit cuvântarea omagială şi a organizat o sărbătorire unde i-a primit pe cei doi savanţi, împreună cu un cerc destul de larg de invitaţi. Din păcate, acest gest reparator n-a avut şi alte consecinţe pe plan instituţional, universitar: nici profesorul Turdeanu, cum nici profesorul Ciorănescu n-au mai fost de atunci invitaţi de Universitate. I-am putut lua însă cu acel prilej profesorului Turdeanu un destul de scurt interviu în care Domnia Sa îşi preciza şi crezul ultimilor ani de studiu şi cred că e important să-l citez aici pentru că el a fost preluat, probabil fără legătură cu cele spuse atunci, de cercetători care s-ar putea considera continuatori ai operei sale: „Aş dori să adaug câteva cercetări recente în legătură cu un domeniu puţin luat în consideraţie. Ceea ce m-a preocupat întotdeauna a fost nu atât marea literatură românescă veche (am socotit că despre Miron Costin, Neculce şi alţii s-a scris destul de mult), ci intersecţiile de legătură care există între marile figuri, oamenii mărunţi care au creat acel humus din care s-au alimentat scriitorii importanţi. Acest humus e îngropat încă în manuscrise, în texte mărunte care furnizează totuşi, în ansamblu, o altă imagine a literaturii româneşti, mai bogată. Să comparăm textele majore cu un relief de munte: avem vârfurile pe care le cunoaştem, dar temelia lor şi văile care fac legătura între munţi sunt puţin studiate. În expunerea de la Facultatea de Litere am insistat mai mult asupra acestei comparaţii. Această explorare a terenului de legătură ne rezervă de multe ori surprize foarte plăcute, ne permite să stabilim centrele de activitate literară, lanţul de scriitori mărunţi care şi-au transmis textele şi astfel ne explică chiar viaţa lor" (în „Literatorul" din 17–24 dec.1993).

Un an mai târziu a venit din partea Academiei alegerea ca membri onorifici a celor doi savanţi, un lucru mult mai greu de acceptat pentru vechi exilaţi ca ei, care păstraseră puternice resentimente faţă de o instituţie în care prezenţa academicienilor admişi în timpul regimului anterior era încă determinantă. În fine, datorită şi spiritului persuasiv şi bunei credinţe a profesorului Eugen Simion, care era atunci preşedintele Secţiei de Ştiinţe filologice a Academiei, apropierea s-a realizat, cei doi şi-au dat acordul şi au fost aleşi în acest for care era reprezentat în gândul celor doi vechi exilaţi mai ales prin Biblioteca Academiei, principala bibliotecă a ţării în tinereţea lor, căreia ei i-au trimis în tot timpul petrecut în străinătate cărţile şi extrasele articolelor lor mai importante. Acolo le-am putut vedea şi citi toţi cei care au cunoscut astfel, de departe dar de la cel mai bun profesor cu putinţă, istoria literaturii române vechi.

Universitatea din Bucureşti,
Facultatea de Litere,
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Cristina-Ioana Dima

LEGENDA UNEI HĂRŢI

În ultima perioadă, studiul cărţilor populare în filologia românească a căpătat o amploare fără precedent, datorită în special colecţiei *Cele mai vechi cărţi populare în limba română*, condusă de Ion Gheţie şi Al. Mareş, altor iniţiative, precum aceea a colecţiei *Texte uitate, texte regăsite*, care valorifica cercetările filologilor de la Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu" întreruptă din păcate, şi datorită unor studii individuale. Dintre acestea din urmă cele mai reprezentative sunt acelea ale lui Mihai Moraru, concretizate într-o ediţie, *Viteazul şi Moartea*[1] şi într-un volum dedicat *Vechilor legende apocrife*[2] şi ale Cătălinei Velculescu, care, în anul 2008, a publicat o erudită ediţie a legendei Sfântului Andrei Salos[3].

Dată fiind o asemenea conjunctură fastă subiectului, apare, în mod inevitabil, problema sintezelor. Intuiţia necesităţii acestui demers sintetic a avut-o Emil Turdeanu care, într-un limbaj ce pare mai degrabă a descrie în mod melancolic un ideal imposibil de atins, sugera ca soluţie alcătuirea unei, am îndrăzni să spunem, curioase cărţi cu hărţi:

„Va trebui să se scrie, cândva o carte nouă despre cultura românească de altădată. O carte cu hărţi, ca un fel de geografie spirituală a poporului român S-ar lua, de pildă o operă populară, cum e *Alexăndria*. Plecând de la matca unde a fost tradusă pentru prima dată în limba română – de la satul Sâmpetru din părţile Haţegului – s-ar urmări încrengătura textului, cum se întinde tot mai departe, ca un pom uriaş, până învăluie toate cuprinsurile vieţii româneşti. Şi s-ar întocmi o hartă, pe care fiecare prezenţă a textului ar fi notată cu un cerc sau cu un punct: roşu pentru secolul al XVI-lea, verde pentru secolul al XVII-lea, castaniu pentru secolul al XVIII-lea, altă culoare pentru prima jumătatea secolului al XIX-lea. Nu s-ar cartografia decât manuscrisele şi cărţile vechi mai importante. Fiecare cerc ar arăta astfel o localitate şi totodată o epocă. Dar s-ar putea merge şi mai departe: s-ar putea stabili, cu linii cu vârf de săgeată, chiar filiaţia textului între două puncte geografice, şi s-ar putea nota chiar şi anul prezenţei când acesta e cunoscut. Harta *Alexăndriei* ar fi harta unui arbore de viaţă culturală cu rădăcina în Ardeal şi cu ramurile desfăşurate peste toată Ţara Românească şi peste toată Moldova, până la Orhei. S-ar lua, apoi, o altă operă"[4].

După cum se poate observa, demersul pe care savantul îl propunea filologiei româneşti nu este unul simplu. El presupune mai multe etape preliminare în studiul

[1] Mihai Moraru, *O carte populară necunoscută: Viteazul şi Moartea*, Bucureşti, 2005.
[2] Mihai Moraru, *Vechi legende apocrife*, Bucureşti, 2006.
[3] Cătălina Velculescu, *Nebuni întru Hristos*, Bucureşti, 2008.
[4] Emil Turdeanu, în „Rumanian Studies", Urbana-Leide, II, 1973, p. 176.

textelor populare. În primul rând, trebuie stabilite, pentru fiecare versiune în parte, coordonatele spaţio-temporale: unde şi când a fost alcătuită respectiva scriere. Fiecare dintre aceste distincţii urmând să fie marcată pe harta respectivă.

În al doilea rând, numai după ce copiile în care se găseşte o carte populară au fost împărţite pe redacţii, respectivul text poate fi „cartografiat” corect. Altminteri, simpla înregistrare a versiunilor după locul în care au fost ele copiate nu ar avea o prea mare valoare.

Ar trebui mai apoi ca, odată ce mai multe cărţi au fost astfel aşezate, ele să fie valorizate prin corelarea informaţiilor pe care aceste hărţi le pot înregistra. Bunăoară, s-ar putea ca un motiv care apare doar într-un număr oarecare de versiuni ale unei cărţi populare să fie explicabil prin contaminare cu un alt text care a circulat în aceeaşi zonă, în aceeaşi perioadă. Evident, este valabil şi contrariul: putem pune pe seama unei contaminări o anumită trăsătură întâlnită într-o categorie anume de texte, dar ea să fi nu fost posibilă, dat fiind că cele două naraţiuni nu au circulat în acelaşi timp şi în acelaşi loc.

În fine, atunci când studiile o permit, ar trebui ca hărţile despre circulaţia manuscrisă a textelor populare în spaţiul românesc să fie doar o parte dintr-o imagine mult mai amplă, care ar stabili circulaţia lor din spaţiul în care îşi au obârşia, până în cele mai îndepărtate locuri în care va fi ajuns ecoul lor. Abia atunci am avea o imagine corectă a ceea ce Piero Boitani numea, cu o formulă inspirată, *literatura europeană şi Evul Mediu vulgar*[5].

Din păcate însă, ideea savantului român, altminteri cât se poate de originală, nu a avut până acum vreun ecou în cercetările filologice, nici de la noi, nici aiurea. De aceea, puţine sunt studiile care să dea dovadă de o atare minuţiozitate, încât să permită alcătuirea unor astfel de hărţi.

Vom încerca în cele ce urmează, să aplicăm această metodă asupra a două texte, ale căror studii permit o astfel de cartografiere şi care ne permit evidenţierea unor probleme pe care un astfel de demers le implică.

Poate cel mai limpede şi complex studiu filologic al unei cărţi populare, elaborat în spaţiul românesc, este acela scris de Al. Mareş referitor la *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*[6].

Autorul înregistrează aici treisprezece versiuni, pe care le clasifică în trei redacţii, corespunzând celor trei traduceri din slavonă care au pătruns în momente diferite în spaţiul dacoromanic: redacţia *Sahanci – Împărat*, redacţia *Şaic – Împărat* şi redacţia *Sahiş – Împărat*. Din prima redacţie fac parte zece manuscrise, dintre care două din secolul al XVII-lea (CRV 31/43 BAR Cluj, ms. rom. 100 BAR Cluj), şapte din secolul al XVIII-lea (unul din colecţia Bisericii Ortodoxe Korosszakal-Săcar din Ungaria, ms. rom. 5054 BAR, ms. rom. 4390 BCU Cluj, ms. 214 School of Slavonic and Est European Studies of the University of London, ms. rom. 3170

[5] Este vorba despre titlul eruditului volum al lui Piero Boitani, *Letteratura europea e Medioevo volgare*, Bologna, 2007.

[6] Vezi Al. Mareş, *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, vol. VII, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. Învăţătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*, Bucureşti, 2003.

BAR, ms. rom. 5321 BAR, ms. rom. 5208 BAR) şi unul de la începutul celui de-al XIX-lea veac (ms. rom. 5319 BAR). A doua redacţie conţine doar două manuscrise unul din secolul al XVII-lea şi unul din cel de-al XVIII-lea (ms. nr. 6 din colecţia Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj şi ms. nr. 34 al aceluiaşi institut); iar cea de-a treia redacţie/traducere este reprezentată printr-un singur exemplar din a doua parte a secolului al XVII-lea (quart. slav. 75 Biblioteca Széchény din Budapesta).

Despre 11 dintre aceste manuscrise există – sau au putut fi deduse – informaţii exacte privind locul unde au fost scrise; în privinţa celorlalte două ele sunt localizate incert: unul în Muntenia, respectiv ms. rom. 5054 BAR, şi cel aflat în colecţia Bisericii Ortodoxe din Korosszakal-Săcar, pe care autorul studiului îl localizează, imprecis, după fapte de limbă, în zona Ardealului[7], dar despre care bănuieşte a fi fost copiat în sud-estul Ungariei.

Reprezentarea lor pe hartă ar forma imaginea din figura 1.

Precizia datelor pe care editorul le pune la dispoziţia cartografului, precum şi faptul că avem de-a face cu un text care a circulat la noi în puţine versiuni, fac din această hartă una exemplară, având pe de o parte avantajul exactităţii, dar pe de altă parte dezavantajul că nu lasă să se întrevadă câteva dintre dificultăţile demersului.

A doua carte populară de care ne vom ocupa este *Călătoria Maicii Domnului la iad.* Sintetizând informaţiile pe care manuscrisele româneşti ni le oferă în legătură cu acest apocrif, putem gândi mai multe feluri de hărţi.

Se pune totuşi problema numărului detaliilor care pot fi înfăţişate pe o hartă. Localizarea versiunilor este obligatorie. De asemenea, după cum am arătat mai sus, harta trebuie să ilustreze împărţirea versiunilor în redacţii sau traduceri.

În cazul *Călătoriei Maicii Domnului la iad,* faptul că avem de-a face cu foarte multe manuscrise (peste 90) adaugă încă un criteriu necesar: în ce măsură un text este localizat cu precizie sau doar aproximativ, pe baza analizei trăsăturilor lingvistice. Pentru textul anterior discutat, avand doar două situaţii de acest tip, o simplă precizare în explicaţiile care însoţeau harta era suficientă. Însă când în această situaţie se află mai multe manuscrise, faptul trebuie să apară limpede, altfel informaţia pe care harta o oferă este eronată.

Dacă folosim culorile pentru a reda diferenţele temporale, aşa cum just propunea Emil Turdeanu şi cum am încercat şi noi în exemplul de mai sus, unde nuanţa mai deschisă a fost folosită pentru a exprima faptul că un anumit text vine din secolul al XVII-lea şi cea mai închisă pentru secolul al XVIII-lea (pentru singurul manuscris din secolul al XIX-lea, am încercat să redăm două nuanţe în aceeaşi figură), toate celelalte diferenţe trebuie redate prin forme adecvate. Din păcate, atunci când harta este alb-negru, nu de o dimensiune foarte mare şi cuprinde un număr însemnat de manuscrise, anevoie se pot diferenţia mai mult de două perioade temporale. De aceea, în harta sinteză pe care o redăm în continuare ca exemplificare pentru versiunile *Coborârii Maicii Domnului la iad*, am renunţat la

[7] Vezi în acest sens Al. Mareş, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer (versiunea Korosszakal-Săcal)*, în „Limba română", LIII, 2003, nr. 4, p. 145.

această distincţie cu totul, dat fiind că manuscrisele se întindeau pe patru veacuri, din secolul al XVI-lea, până în secolul al XIX-lea. Pentru acelaşi motiv, am folosit forme foarte diferite una de alta, întrucât altminteri harta ar fi devenit greu de citit.

În acest caz, singura soluţie pentru a adăuga un plus de informaţie este alcătuirea câte unei hărţi pentru fiecare redacţie. Soluţie pe care, de altfel, am adoptat-o în studiul nostru monografic. Doar astfel, ar putea fi puse în evidenţă subtipurile şi chiar familiile. Din lipsă de spaţiu însă, aici am preferat să redăm doar harta finală, din care am extras şi o serie de concluzii.

Într-un articol anterior[8], arătam felul în care versiunile pot fi clasificate în funcţie de criterii intratextuale, de felul în care motivele se organizează într-o structură coerentă. Propuneam atunci următoarea împărţire a manuscriselor în redacţii, subtipuri şi familii:

Redacţia A: *Călătoria Maicii Domnului la iad*
- **Subtipul 1**: *Acordarea unui răgaz păcătoşilor*
  - **Familia** *Răgazul de la Paşti până la Duminica tuturor Sfinţilor*
  - **Familia** *Răgazul de la Paşti până la Rusalii*
- **Subtipul 2**: *Condamnarea păcătoşilor, fără niciun răgaz*
  - **Familia** *Rugăciunea Maicii Domnului*
  - **Familia** *Fără rugăciunea Maicii Domnului*
- **Subtipul 3**: *Iertarea pentru totdeauna a păcătoşilor*

Redacţia B: *Călătoria Maicii Domnului la iad şi la rai*
  - **Familia** *Muntele Eleonului*
  - **Familia** *Muntele Sionului*
  - **Familia** *Muntele Măslinilor*
  - **Familia** *Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril*
  - **Familia** *Armenii cei afurisiţi*

Redacţia C: *Viziunea Sfântului Serafim*

Având în vedere criteriul geografic, redacţia A a circulat aproape exclusiv în spaţiul Transilvaniei, până în Maramureş. Singurul subtip care face excepţie este acela al iertării pentru totdeauna a păcatelor, din care nu avem decât două copii, ambele din Muntenia. Subtipul acordării unui răgaz păcătoşilor a fost copiat în Transilvania, a ajuns fără îndoială în Maramureş, dar nu îi putem preciza cu exactitate aria de răspândire, deoarece o bună parte din versiunile sale sunt dificil de localizat. În fine, despre cel de-al treilea subtip, în care păcătoşilor nu li se oferă iertare, putem spune doar că a cunoscut o bună răspândire în zona Bihorului, de unde provin trei dintre cele patru versiuni păstrate până în zilele noastre.

Redacţia B a textului este ceva mai uşor de urmărit, datorită faptului că din ea ne-au parvenit cele mai multe versiuni. După cum am arătat, în funcţie de anumite detalii textuale, ele pot fi împărţite în mai multe familii. Dispunerea lor pe hartă arată că ele au fost scrise doar în Ţara Românească şi în Moldova, cu câteva excepţii

[8] Vezi Cristina-Ioana Dima, *Coborârea Maicii Domnului la iad. Criterii de clasificare*, LR, LX, 2011, nr. 1, p. 47–59.

care provin din zonele limitrofe acestor arii: ms. rom. 2351 BAR, ms. rom. 44 BAR şi ms. rom. 1346 BAR din Braşov şi, poate, ms. rom. 3181 BAR din Maramureş.

Acest din urmă fapt evidenţiază şi felul în care poate fi urmărită pe o hartă expansiunea circulaţiei unui text anume.

Cele trei versiuni ale redacţiei C provin toate din aria Moldovei (fără a putea preciza locul exact în care a fost copiat vreunul dintre texte).

Din perspectivă cronologică, analiza manuscriselor avute în vedere arată că un singur manuscris provine din secolul al XVI-lea (fiind localizat în nordul Hunedoarei), alte şase au fost scrise până la 1700 (toate aparţinând redacţiei A şi zonei transilvane), treizeci şi opt de manuscrise datează din secolul al XVIII-lea (provenind din toate ariile Dacoromaniei) şi patruzeci şi şase aparţin secolului al XIX-lea.

Difuzarea manuscriselor este ilustrată de figura 2.

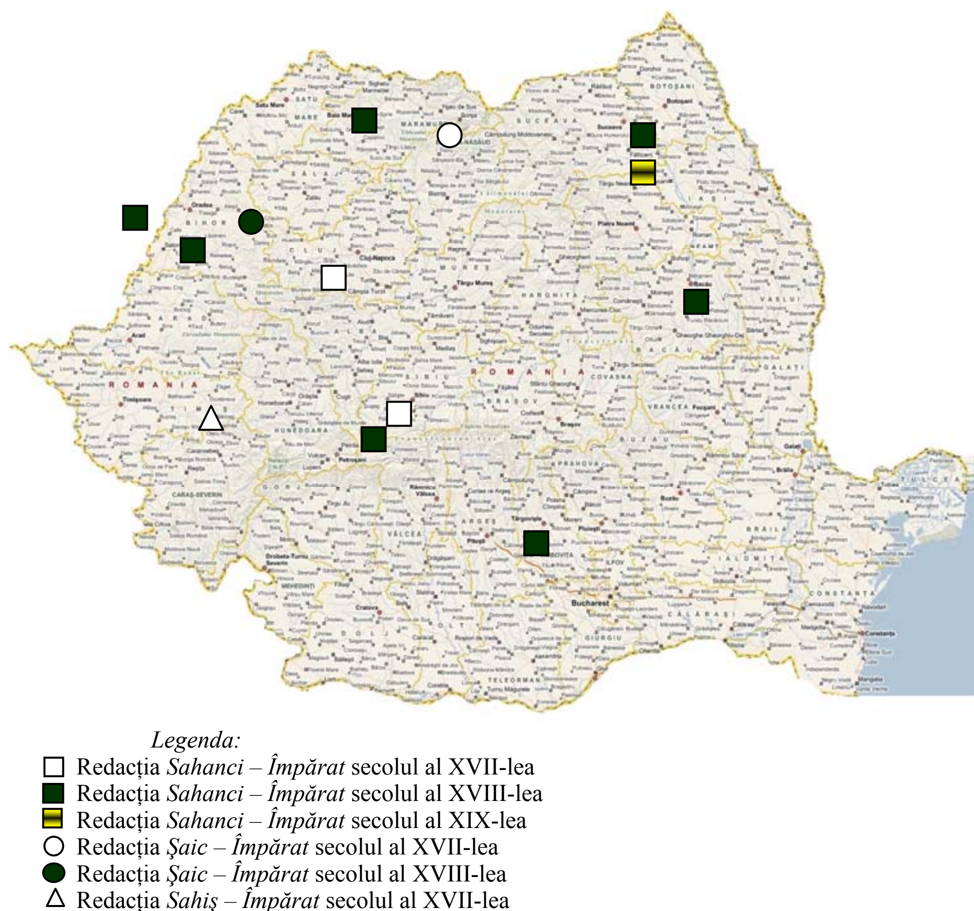

Figura 1.

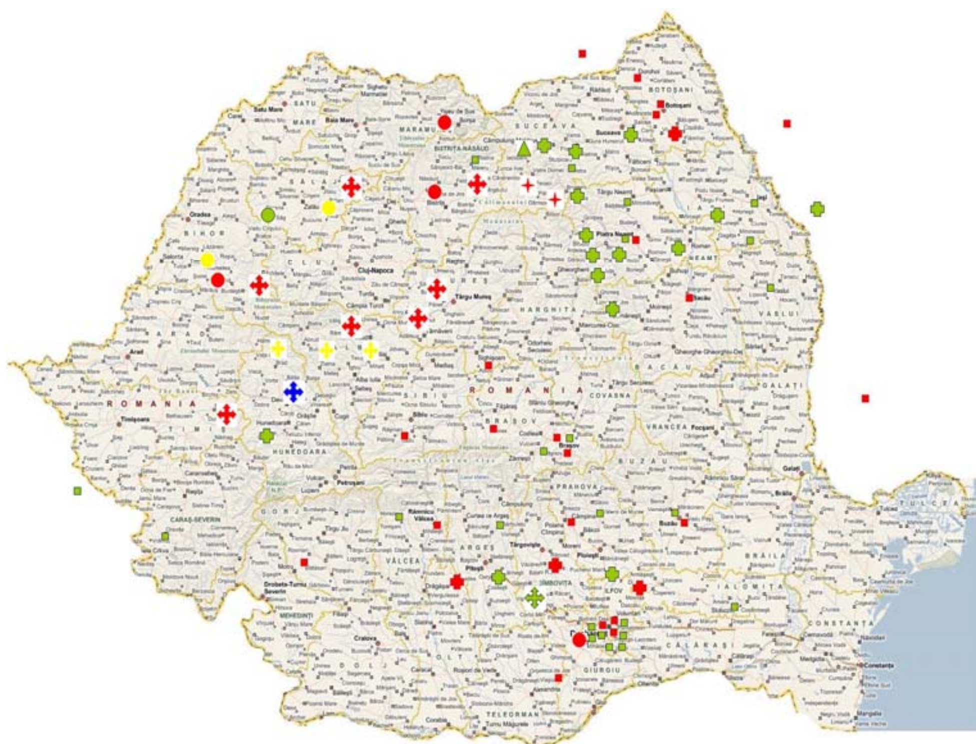

Legenda:

- Redacția A, localizare incertă
- Redacția A, localizare exactă
- Redacția B, localizare incertă
- Redacția B, localizare exactă
- Redacția C, localizare incertă
- Redacția C, localizare exactă

Figura 2.

O problemă specială pe care ar putea-o ridica aceste hărți este una de adecvare cronologică. Se pune adică întrebarea în ce măsură este just să operăm cu o hartă actuală, alternativa fiind reconstituirea unei hărți a spațiului dacoromanic, cu împărțirile politice din fiecare perioadă istorică. Această din urmă soluție ar îngădui corelarea faptului că anumite texte au fost copiate în anumite zone, cu importanța culturală a regiunii într-un moment dat. Însă, un astfel de demers ar fi deosebit de complex, depăşind resursele de lucru ale filologului şi presupunând investigații interdisciplinare. Totuşi, ar rezulta, poate, un atlas al circulației cărților populare în literatura română, bunăoară cartea cu hărți despre care vorbea Emil Turdeanu.

UNE CARTE ET SA LÉGENDE

(Résumé)

Le savant roumain Emil Turdeanu proposait, il y a déjà longtemps, une méthode inédite pour systématiser les informations concernant la circulation manuscrite des livres populaires. Il s'agissait de dresser une carte sur laquelle serait marqués, avec des formes et des couleurs différentes, le lieu et le siècle où chaque texte a été copié. On a essayé, dans cet article, d'appliquer pour la première fois ce procédée sur deux livres populaires de l'ancienne littérature roumaine: *Les douze rêves à l'interprétation de Mamer* et *La descente de la Vierge aux Enfers*.

Cuvinte-cheie: Emil Turdeanu, cărți populare, hartă, *Cele douăsprezece vise în interpretarea lui Mamer*, *Coborârea Maicii Domnului la iad*, manuscrise.
Mots-clés: Emil Turdeanu, livres populaires, carte, *Les douze rêves à l'interprétation de Mamer*, *La descente de la Vierge aux Enfers*, manuscrits.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Alexandru Mareş

DOUĂ SCURTE SCRIERI CU CARACTER MONAHAL ATRIBUITE LUI NEAGOE BASARAB. CONSIDERAȚII FILOLOGICE

1. În afara *Învățăturilor* adresate fiului său Teodosie, lui Neagoe Basarab i s-au mai atribuit de către unii specialişti încă două scrieri: *Cuvânt de învățătură al bunului creştin domn Neagoe voivod, domnul Ungrovlahii, cătră 2 slugi credincioase ale sale, carele se lepădară de lume şi să déderă vieții călugăreşti* şi *Altă învățătură asemene ceştiialalte*[1]. Prima scriere este adresată călugărilor Varlaam şi Ioasaf, iar a doua călugărilor din mănăstirea în care a fost îngropat Ioasaf.

Cunoscute numai în versiune românească, cele două învățături au fost întâlnite în trei manuscrise aparținând Bibliotecii Academiei Române: ms. rom. 464, unde acestea sunt precedate de *Viața patriarhului Nifon* şi de *Pisaniile Mănăstirii Argeş* şi urmate de un scurt fragment din *Pildele lui Solomon*, VI, v. 3–20, ms. rom. 2714, în care acelaşi grupaj de texte, mai puțin fragmentul din urmă, este anexat *Învățăturilor lui Neagoe Basarab cătră fiul său Teodosie*, şi ms. rom. 1069,

[1] În continuare, cele două scrieri vor fi consemnate sub titlurile: *Cuvânt cătră 2 slugi* şi, respectiv, *Altă învățătură*.

având acelaşi conţinut ca precedentul. Cea mai veche copie a celor două scrieri datează din 1682, fiind transcrisă la schitul Trivale de egumenul Ioan (ms. rom. 464), următoarele două fiind scrise în 1816 (ms. rom. 2714) şi 1817 (ms. rom. 1069). Conţinutul manuscrisului 464 a fost publicat în 1888 de mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu[2] şi în 1910 de Nicolae Iorga, care, preluând textele din această ediţie, le-a publicat împreună cu cel al *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*[3]. În sfârşit, în ediţiile scrierii din urmă, alcătuite de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, textul celor două învăţături este reprodus, de asemenea[4].

2. Considerând *Cuvântul cătră 2 slugi* şi *Altă învăţătură* drept creaţii ale lui Neagoe Basarab, N. Iorga le-a socotit, totodată, o parte componentă („a zecea") a *Învăţăturilor către Teodosie*. Publicându-le la rândul său, dar fără a le include în cuprinsul manuscrisului parenetic, Dan Zamfirescu atribuia scrierea lor tot voievodului român. Pe linia admiterii acestei paternităţi s-a situat şi Pavel Chihaia, care s-a remarcat deopotrivă prin încercarea de a-i identifica pe cei doi dregători care, sub numele Varlaam şi Ioasaf, îmbrăţişaseră rasa monahală.

Au existat specialişti care au contestat atribuirea celor două scrieri lui Neagoe Basarab invocând unele aspecte din cuprinsul lor, mai greu a fi puse în seama unui domnitor. Cel dintâi care s-a manifestat în acest sens a fost Demostene Russo, urmat mai târziu de P.P. Panaitescu, iar acum în urmă de N. Ursu, toţi trei unanimi în a socoti scrierile respective creaţia unui călugăr.

Consistenţa dovezilor aflate la baza celor două puncte de vedere diametral opuse (autor: Neagoe Basarab ~ autor: călugăr anonim) va fi examinată în continuare. Cu acest prilej, vom încerca să clarificăm şi statutul versiunii româneşti: traducere sau text original?

3. Ipoteza alcătuirii celor două învăţături de către Neagoe Basarab se referă în mod indiscutabil la scrierea lor în limba slavonă. Nu se cunoaşte o versiune slavonă a acestor două scrieri, dar lipsa ei nu poate constitui un argument suficient pentru a respinge ipoteza respectivă.

În sprijinul paternităţii lui Neagoe Basarab au fost furnizate două argumente de critică textuală. Primul, invocat de Dan Zamfirescu, priveşte asemănarea, sub raportul stilului, ideilor şi tonalităţii, dintre cele două învăţături şi *Învăţăturile către Teodosie*. Exemplele semnalate (vezi, de exemplu, imaginea minţii asemănată cu

[2] *Viaţa şi traiul sfinţiei sale părintele nostru Nifon, patriarhul Ţarigradului*... publicată de Iosif Naniescu... S-a corectat la tipar de Constantin Erbiceanu, profesor, Bucureşti, p. 142–175 (textele celor două învăţături).

[3] Editura societăţii „Neamul românesc", Vălenii de Munte, 1910, p. 197–206 (textele celor două învăţături).

[4] Editura Minerva, Bucureşti, 1970, p. 340–352, Bucureşti, 1984, p. 249–256; cf. şi ediţia Dan Zamfirescu, publicată la Editura Roza vânturilor, Bucureşti, 2010, p. 299–309. În continuare, ne vom raporta numai la prima dintre ediţii, pe care o vom înregistra sub titlul *Învăţături* (ed. 1970).

steagul în mijlocul luptei)[5] nu sunt singurele care se pot da[6], ceea ce, de altfel, autorul nici nu pretinde. Ne îndoim însă că „accentele de sinceritate neîndoielnică" pe care le conţine „plîngerea lui Petru" se regăsesc şi în „plângerea lui Ioasaf"[7]. Lamentaţia din urmă („Preaiubitul mieu Ioasafe, tu ai fost lumina ochilor miei şi lumânarea cea prealuminată a inimii méle"[8]) valorifică două clişee literare proprii unor texte de epocă: *lumina ochilor* întâlnită, de pildă, în *Alexandria*[9] şi *Cazania lui Varlaam*[10] şi *lumânarea*, în accepţia „lumină", folosită figurat de Dosoftei în *Psaltirea în versuri*[11].

Asemănările dintre cele două învăţături, pe de o parte, şi *Învăţăturile către Teodosie*, pe de altă parte, pot fi expresia unui autor comun sau, dimpotrivă, a doi autori diferiţi. În varianta din urmă, autorul *Cuvântului cătră 2 slugi* şi al *Altei învăţături* a pus neîndoielnic la contribuţie textul *Învăţăturilor către Teodosie*, atribuind scrierile contrafăcute lui Neagoe Basarab. Pomenirea domnitorului în titlul primei învăţături nu probează că el este creatorul acestei învăţături. Chiar cei care îi atribuie lui Neagoe Basarab alcătuirea celor două învăţături consideră titlurile adaosuri ulterioare elaborării acestora[12].

Al doilea argument în favoarea paternităţii lui Neagoe Basarab este dedus din indentificarea călugărilor Varlaam şi Ioasaf în persoana unor feţe bisericeşti şi

[5] Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab şi Învăţăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, [Bucureşti], 1973, p. 147 (se va cita în continuare Zamfirescu, *Problemele controversate*); cf. pentru alte exemple, *Învăţături* (ed. 1970), p. 350, notele 2 şi 3, p. 351, notele 1 şi 2.

[6] „Şi, mai întâiu de toate, feţii miei, să aveţi între voi încuibată cu dragoste frica a lui Dumnezeu. Că frica a lui Dumnezeu iaste mumă tuturor bunătăţilor. Că den frica a lui Dumnezeu să naşte postul, iară den post curăţiia, iar den curăţie rugăciune, iară rugăciunea naşte smerenie, smerenia naşte dragostea, iar dragostea toată légea şi proorocie razămă" (*Cuvânt cătră 2 slugi*; vezi *Învăţături* (ed. 1970), p. 346) – „Că mai întâi de toate iaste tăcérea. Deci tăcérea face oprire, oprirea face umilinţă şi plângere, iar plângerea face frică, şi frica face smerenie. Smerenia face socoteală de céle ce vor să fie, iar acea socoteală face dragoste, şi dragostea face sufletele să vorbească cu îngerii" (*Învăţături* (ed. 1970), p. 226).

[7] Zamfirescu, *Problemele controversate*, p. 147.

[8] *Ibidem*, p. 148.

[9] „Scriş e[u, Olimbi]a[da]-[Îm]părătiasă, la dragul meu suflet şi inima me şi lume (= lumină; *n.n., Al. Mareş*) ochilor mei, dragul mamei, fătul meu, Alexandre" (*Cele mai vechi cărţi populare în literatura română, XI, Alexandria. Cea mai veche versiune păstrată*. Studiu introductiv, ediţie şi glosar de Florentina Zgraon, Bucureşti, 2006, p. 205; cf. p. 212).

[10] „O, iubitul mieu fiiu, dulce lumină ochilor miei, nedeajdea şi veseliia mea..." (Varlaam, *Cazania. 1643*. Ediţie îngrijită de J. Byck, Bucureşti, [1966], p. 86); cf. şi „Cum iaste lumina ochilor în multe chipuri, aşea simt în multe chipuri şi luminele şi umbrările ceale ce simt în suflet" (*Leastviţa sau Scara raiului de Ioan Scărarul*, Ediţie, notă asupra ediţiei şi glosar de Oana Panaite. Prefaţă şi revizuirea transcrierii interpretative de Eugen Munteanu, Iaşi, 2007, p. 279).

[11] „Lumânare iarăşi îi sfântul Ioan, c-au luminat pre toţi cu lumina Domnului Hristos, arătându-l..." (Dosoftei Mitropolitul Moldovei, 1671–1688, *Psaltirea în versuri* publicată de pe manuscrisul original şi de pe ediţiunea de la 1673 de prof. I. Bianu, Bucureşti, 1887, p. 452).

[12] Pavel Chihaia, *Romanul „Varlaam şi Ioasaf" în epoca voievodului Neagoe Basarab*, în „Biserica Ortodoxă Română", XCVI, 1978, nr. 5–6, p. 605.

demnitari de curte din vremea acestui domnitor. N. Iorga îl socotea pe primul a fi una şi aceeaşi persoană cu acel Varlaam care în 1535 va urca pe scaunul mitropolitan al Ţării Româneşti, identificându-l pe al doilea cu Iosif, egumenul Mănăstirii Curtea de Argeş[13]. Identificarea din urmă a fost contestată de Dan Zamfirescu, care, fără a-şi motiva demersul, lasă impresia că Iosif i-ar fi supravieţuit lui Neagoe (mort la 15 decembrie 1521), ceea ce potrivit *Altei învăţături* nu se poate spune despre Ioasaf[14]. Dreptatea este de partea criticului, Iosif trăind încă la începutul anului 1522 (7 ianuarie), când este trimis la Sibiu de Teodosie, proaspăt înscăunat[15].

Dar încercările de identificare a celor doi călugări nu se opresc aici. Din textul primei învăţături reiese că aceştia erau tineri[16]. În plus, despre Varlaam, aşa-zisul autor, Neagoe Basarab, precizează că înainte de a se călugări deţinuse „cheile domnii méle şi cămara mea"[17]. Acest detaliu narativ l-a determinat pe Dan Zamfirescu să susţină, evident ipotetic, că, pe când era încă mirean, Varlaam ar fi fost chelar[18], cu alte cuvinte păstrătorul cheilor de la magaziile cu provizii ale curţii domneşti. Or, în domnia lui Neagoe Basarab funcţia de chelar a îndeplinit-o Manea Perşanu (1512–1520), devenit ulterior mare dvornic (1525–1527)[19]. Prin urmare, interpretarea Varlaam = în mirenie chelar domnesc nu se justifică.

Nu stă mai bine, după cum a precizat Pavel Chihaia, nici încercarea de a interpreta pasajul sus-amintit prin raportarea la funcţia de vistiernic, întrucât dregătoria respectivă a fost deţinută de boierii Harvat şi Dimitrie pe toată durata domniei lui Neagoe Basarab[20]. Acelaşi autor considera, în schimb, că în pasajul respectiv ar fi vorba de funcţia de postelnic, adică de şambelan, în a cărui grijă se afla camera de culcare a domnitorului. Atribuind această dregătorie şi lui Ioasaf,

[13] *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 53; *ibidem*, *Istoria literaturii româneşti*, I, Bucureşti, 1925, p. 142–143.

[14] *Studii şi articole de literatură română veche*, [Bucureşti], 1967, p. 131, nota 1.

[15] P.P. Panaitescu, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab. Problemele autenticităţii*, în „Balcania", vol. V_1, 1942, p. 189 (retipărit în volumul autorului *Contribuţii la istoria culturii româneşti*. Ediţie îngrijită de Silvia Panaitescu. Prefaţă, note şi bibliografie de Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1971, p. 218; ne vom raporta în continuare la studiul publicat în „Balcania"), Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346–1603)*, Bucureşti, 1931, p. 265, nr. 273. După această dată nu mai ştim nimic despre Iosif; cf. Pavel Chihaia care afirmă nejustificat că Iosif ar mai fi trăit în timpul lui Radu de la Afumaţi (*Romanul „Varlaam şi Ioasaf" în epoca voievodului Neagoe Basarab*), p. 598. La conducerea Mănăstirii Curtea de Argeş îl aflăm la 3 februarie 1522 pe egumenul Gherasim (*Documenta Romaniae historica*, B. *Ţara Românească*, Volumul II (1501–1525), volum îngrijit de Ştefan Ştefănescu şi Olimpia Diaconescu, Bucureşti, 1972, p. 405.)

[16] Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 598.

[17] Zamfirescu, *Problemele controversate*, p. 148.

[18] *Ibidem*.

[19] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVII*, Bucureşti, 1971, p. 69.

[20] Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 600.

Pavel Chihaia ajunge în final să-i idenfice pe cei doi călugări cu marii postelnici Stroe şi Vladislav, care apar menţionaţi împreună într-o serie de documente emise între 8 mai 1514 şi 6 iulie 1516[21]. Ambii demnitari ar fi îmbrăcat rasa monahală la schitul Corbii de Piatră[22], iar cele două învăţături ar fi fost scrise de Neagoe Basarab în cursul anului 1517[23]. Ipoteza de faţă are slăbiciuni evidente. În primul rând, desprinderea funcţiei de postelnic din pasajul amintit este nesigură, câtă vreme acesta se pretează şi la alte interpretări (chelar, vistiernic). În al doilea rând, nu suntem îndreptăţiţi să socotim că Ioasaf ar fi deţinut la curtea domnească, înainte de călugărie, aceeaşi funcţie ca şi Varlaam, atâta timp cât numai despre ultimul se precizează că a fost păstrătorul cheilor şi al cămării domneşti. În al treilea rând, este greu de imaginat că doi demnitari care deţineau împreună dregătoria de mare postelnic au hotărât la unison să se călugărească. Cât priveşte data atribuită scrierii celor două învăţături, aceasta a fost dedusă în urma depistării unor asemănări între textul acestora şi cel al *Pisaniilor* Mănăstirii Argeş (ultimele datate conjectural 1517)[24]. Şi în cazul în care admitem pentru *Pisanii* datarea 1517, neacceptată de toţi specialiştii[25], nimic nu ne obligă să plasăm elaborarea *Cuvântului către 2 slugi* şi a *Altei învăţături* în cursul acestui an. La fel de bine, cele două învăţături puteau să fi fost scrise în ultimii ani ai domniei lui Neagoe (1518–1521) sau chiar după moartea acestuia.

4. Contestarea paternităţii domnitorului asupra scrierilor respective s-a realizat prin trei argumente, menite să impună drept autor persoana unui călugăr.

În ordinea emiterii lor, cel dintâi argument a fost extras de D. Russo din *Altă învăţătură*, scriere în care Neagoe Basarab se adresează lui Ioasaf, care murise între timp. Or, afirmă bizantinologul „mi se pare greu de admis că Neagoe ar fi scris o învăţătură pentru cineva care nu mai trăia, că ar fi putut să ţie corespondenţă cu morţii aflaţi în împărăţia cerurilor”[26]. În consecinţă, el atribuie scrierea respectivă unui „călugăr naiv, cu misticismul dus până la aiureală”[27]. Aceeaşi disponibilitatea de a se adresa celor trecuţi în nefiinţă ne întâmpină şi în *Învăţăturile către Teodosie*, unde Neagoe grăieşte către doi morţi dragi: mama sa, Neaga, şi fiul său, Petru. Unele neconcordanţe din *Scrisoarea lui Neagoe către oasele mamei sale*, semnalate de D. Russo (lipsa dovezilor privind înmormântarea Neagăi la Curtea de Argeş, nemenţionarea în text a Despinei, soţia lui Neagoe) nu au putut fi explicate

[21] *Ibidem*, p. 600–601.
[22] *Ibidem*, p. 601–605.
[23] *Ibidem*, p. 606.
[24] Pavel Chihaia, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Bucureşti, 1976, p. 196, nota 38.
[25] Petre Ş. Năsturel, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii de la Argeş*, în „Mitropolia Olteniei”, XII, 1960, nr. 1–2, p. 19.
[26] *Studii istorice greco-române*, Tomul I, Bucureşti, 1939, p. 211.
[27] *Ibidem*.

în mod satisfăcător de cei care susțin paternitatea lui Neagoe Basarab asupra *Învățăturilor către Teodosie*[28]. O altă nepotrivire se întâlneşte în pasajul: „O, iubitul mieu fiiu Petru, eu gândeam şi cugetam să fii domn şi să veseleşti bătrânéțele méle oarecând cu tineréțele tale...”[29], din care rezultă, în opoziție cu realitatea, că Petru ar fi fost mai mare decât Teodosie, urmând, după moartea lui Neagoe, să-i succeadă la tron. În sfârşit, neparticiparea lui Neagoe la ceremonia de înhumare, considerată un detaliu narativ de neimaginat pentru un plăsmuitor, absență care potrivit lui Dan Zamfirescu s-ar fi datorat îmbolnăvirii domnitorului[30], poate primi şi o altă explicație. Cuvântarea în care se face elogiul Neagăi nu putea îmbrăca forma scrisorii, atât de îndrăgită autorilor de etopei (poslanïe în versiunea slavonă), decât în situația în care emitentul nu participa la ceremonia respectivă. Cu alte cuvinte genul epistolar abordat impunea această absență, care făcea posibilă enunțarea unui discurs funebru „special”, adică foarte depărtat de ceea ce va fi rostit Neagoe la înmormântarea lui Petru, dacă va fi rostit într-adevăr ceva.

Alt argument, furnizat de P.P. Panaitescu, se întemeiază pe „lipsa de imaginație” a autorului *Cuvântului cătră 2 slugi*, care nu a găsit alte nume pentru cei doi călugări decât pe cele ale eroilor din romanul *Varlaam şi Ioasaf*[31]. Unde mai punem că aceste nume sunt adoptate de doi tineri care ar fi trebuit să ajungă la monahism în mod independent unul de celălalt. Dan Zamfirescu a încercat să contracareze acest raționament susținând că „cine cunoaşte voga acestor personaje în vremea lui Neagoe, nu numai din extrasele din *Învățături*, ci şi din marea icoană de la Curtea de Argeş care-i reprezintă, nu se miră deloc de faptul că voievodul, care se dă drept părintele lor spiritual («coconii miei, carii v-am născut prin Duhul Sfânt»), le-a sugerat să-şi ia în călugărie aceste nume”[32]. Contrargumentarea de față are destule lacune. Căci faima de care s-au bucurat în Țara Românească în vremea lui Neagoe Basarab cei doi eroi ai romanului amintit nu poate fi apreciată pe baza extraselor din *Învățăturile către Teodosie,* scriere care nu a circulat în prea multe copii manuscrise[33], şi nici pe baza invocării unei icoane despre care nu ştim când a ajuns la Curtea de Argeş (se presupune că a fost pictată în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în mod cert înainte de 1610[34]). Să mai reținem pentru deplina edificare

[28] Cf. Dan Zamfirescu: „Absența pietrei de mormânt a Neagăi din Mănăstirea Argeş poate fi explicată în mai multe feluri, deşi vom rămâne, până la noi descoperiri, în pură ipoteză” (*Problemele controversate*, p. 56). Despre lipsa Despinei, constatată şi în *Pisaniile* de la Curtea de Argeş, acelaşi autor afirmă: „Explicația nu suntem datori să o propunem noi” (*ibidem*).

[29] *Învățăturile* (ed. 1970), p. 239.

[30] Zamfirescu, *op. cit.*, p. 57.

[31] *Învățăturile lui Neagoe Barasab. Problema autenticității*, p. 178.

[32] Zamfirescu, *op. cit.*, p. 147.

[33] G. Mihăilă în *Învățăturile* (ed. 1970), p. 345.

[34] Emil Lăzărescu, *O icoană cunoscută din secolul al XVI-lea şi problema pronaosului bisericii Mănăstirii Argeşului*, în „Studii şi cercetări de istoria artei”, seria Artă plastică, tom. 14, 1967, nr. 2, p. 198.

a cititorului şi faptul că pe durata secolelor al XV-lea şi al XVI-lea în acestă provincie istorică nu a fost atestată nici o copie a romanului *Varlaam şi Ioasaf*[35]. Cât priveşte implicarea lui Neagoe în alegerea numelor purtate de cei doi călugări, aceasta rămâne o simplă ipoteză, în dezacord oricum cu ceea ce se consemnează în preambulul *Cuvântului cătră 2 slugi*, unde abandonarea lui Neagoe de către cei doi tineri demnitari este prezentată în antiteză cu intenţia sa de a-i cinsti şi milui în calitatea lor de curteni[36]. Pe de altă parte, este cazul să ne întrebăm dacă Neagoe, tată natural a şase copii, putea să-şi aroge rolul de părinte spiritual al celor doi neofiţi. Apelări de genul „feţii miei" şi „coconii miei" la adresa lui Varlaam şi Ioasaf, precum şi declaraţia expresă că ar fi tatăl lor („cela ce sânt oaia cea rătăcită şi tatăl vostru"[37]) sună ciudat în gura domnitorului, dar devin întrutotul explicabile când le raportăm la un autor din mediul monahal.

Ultimul argument a fost desprins de N.A. Ursu dintr-un enunţ al *Cuvântului cătră 2 slugi* („După acéia, feţii miei, de va vrea Dumnezeu să mă împreune cu voi, câte voiu şti, noi vom vorbi şi mi-o voi învăţa, iară nu den mintea mea, ce den învăţătura Domnului Dumnezeului, Isus Hristos"[38]), din care rezultă că Neagoe ar fi nutrit gânduri de călugărie[39]. Atitudinea favorabilă despărţirii de lumea deşartă, care se desprinde din textele celor două învăţături, nu se împacă în nici un fel cu ceea ce ştim din documentele vremii referitor la preţuirea acordată de Neagoe vestimentaţiei scumpe şi pietrelor preţioase[40]. Faptul că în *Învăţăturile către Teodosie* se recomandă ca slugile domneşti să fie frumos îmbrăcate „spre lauda şi cinstea domnului"[41] nu vine să confirme, cum s-a afirmat, aplecarea lui Neagoe spre lux şi fast[42]. Recomandarea respectivă are tot un substrat teologic, întrucât celui ce strânge avuţie numai pentru sine, fără a împărţi, în cazul de faţă, şi slugilor, îi „va fi în ceia lume sufletul pierdut în periciune"[43]. În realitate, Neagoe nu s-a condus după îndemnul pe care Ioan Hrisostom l-a dat în prima parte a *Învăţăturilor către Teodosie*: „Aşa şi tu, îmbracă-ţi trupul în veşmânt mult mai slab"[44].

Ar mai fi de consemnat un fapt care la rândul lui nu sprijină paternitatea lui Neagoe asupra celor două învăţături, şi anume: neindicarea în text a mănăstirii în

[35] Dan Horia Mazilu, *Varlaam şi Ioasaf. Istoria unei cărţi*, Bucureşti, 1981, p. 57–62.

[36] *Învăţăturile* (ed. 1970), p. 345.

[37] *Ibidem*, p. 351.

[38] *Ibidem*.

[39] *Când şi de cine a putut fi iniţiată elaborarea* ***Învăţăturilor lui Neagoe Barasab către fiul său Teodosie?***, în volumul autorului *Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, [I], Iaşi, 1997, p. 17.

[40] P.P. Panaitescu, *Învăţăturile lui Neagoe Barasab. Problema autenticităţii*, p. 150–151, 160.

[41] *Învăţăturile* (ed. 1970), p. 297.

[42] Zamfirescu, *op. cit.*, p. 93.

[43] *Învăţăturile* (ed. 1970), p. 297.

[44] *Învăţăturile lui Neagoe Barasab către fiul său Theodosie*. Ediţie facsimilată după unicul manuscris păstrat, transcriere, traducere în limba română şi studiu introductiv de G. Mihăilă. Cu o prefaţă de Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1996, p. 195.

care s-au călugărit Varlaam şi Ioasaf şi în care ultimul dintre ei a fost înmormântat. Numai un autor care a imaginat povestea celor doi demnitari trecuţi la monahism putea, ba chiar trebuia, să procedeze astfel. O localizare precisă a mănăstirii (şi nu una invocată prin substitute palide de genul „la acel loc", „acolea", întâlnite în text) ar fi compromis întreaga contrafacere, membrii unei comunităţi monastice cunoscându-se între ei şi având, totodată, cunoştinţă de cei care le-au premers în lăcaşul respectiv.

5. Am amintit mai sus, p. 17–18, că s-au constatat asemănări în privinţa ideilor şi a stilului între cele două învăţături, pe de o parte, şi *Învăţăturile către Teodosie*, pe de altă parte. Sub raport lingvistic, există, de asemenea, asemănări izbitoare între cele două categorii de texte. Din rândul acestora spicuim câteva exemple[45]: *acolea* adv. „acolo" (AI 352 – IT 151, 169, 173), *argat* s.m. „slugă" (CI 351 – IT 241, 255), *cineşi* pron. nehot. „oricine" (CI 349 – IT 263), *domiri* vb. „a se lămuri" (CI 345 – IT 201), *fieştece* pron. nehot. „fiecare" (AI 352 – IT 128, 194, 314), *întristăciune* s.f. „întristare" (CI 350 – IT 196, 204, 233 etc.), *lenevos* s.m. „leneş" (CI 351 – IT 200, 286, 290 etc.), *mertic* s.n. „porţie de hrană" (AI 351, 352 – IT 294), *năpusti* vb. „a părăsi" (CI 345, 347 – IT 145, 282, 309), *neclătit* adj. „nemişcat" (CI 347 – IT 127, 183, 272), *nevoinţă* s.f. „trudă, strădanie" (CI 348 – IT 128, 133, 147 etc.), *osteninţă* s.f. „oboseală" (CI 349 – IT 206, 221, 236), *priveghea* vb. „a veghea" (CI 346, 348 – IT 221, 227, 251), *propaste* s.f. „prăpastie" (CI 351 – IT 148, 242, 306 etc.), *urâciune* s.f. „ură" (CI 348 – IT 313), *zvăpăiat* adj. „neastâmpărat" (CI 347 – IT 132, 220, 247). Să mai notăm în rândul asemănărilor şi trei sintagme: *dor şi pohtă* (CI 350 – *cu dor şi pohtă* IT 181, 197), *hrana raiului* (CI 350 – IT 218, 219, 238 etc.) şi *necaz şi dosadă* (CI 345, 347 – IT 325). În sfârşit, scrierile amintite se apropie între ele şi prin apelul pe care îl fac la construcţiile cu dativul etic, o particularitate morfologică mai rar atestată în trecut: „Dirept acéia, să mi-ţi deşchiză Domnul Dumnezeu cămara ceriului, şi să mi-ţi fie uşile deşchise..." (CI 345), „O învăţătură oarece mi-ţi scrisésem...; ce Domnul nostru Isus Hristos să mi te priimească şi să mi te înveţe..." (AI 352) – „Pentr-acéia cu nevoinţă şi cu umilinţă mi te scoală şi te închină..." (IT 243), „Şi să mi te închini, fătul mieu, şi să săruţi rana cea cinstită..." (IT 243).

Pe lângă asemănări, între cele două categorii de texte există şi unele deosebiri. Le semnalăm, în primul rând, pe cele din domeniul lexical: *faţă făţiş* loc. adv. „faţă în faţă": „Că Moisi cu postul grăi cu Dumnezeu Savaoth în Muntele Sinai, faţă făţiş, ca cum ar grăi cineva cu o soţie a lui..." (CI 348) – *faţă la faţă* (IT 280), *împâclat* adj. „acoperit cu pâclă, întunecat": „şi-i iaste trupul aruncat în tunérecul cel împâclat şi în focul cel vécinic" (CI 347) – (*întunérecul*) *cel osebit* (IT 248, 290, 332), (*întunérecele*) *céle osibite* (IT 331), *împiedicătoriu* s. m. „cel care împiedică;

[45] Pentru textele supuse comparaţiei folosim următoarele sigle: AI (= *Altă învăţătură, asemene ceştiialalte*), CI (= *Cuvânt de învăţătură al bunului creştin domn Neagoe voivod, domnul Ungrovlahiei, cătră 2 slugi credincioase...*), IT (= *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*).

diavol": „că sânt unile sfaturi ca acélea ale împiedicătoriului nostru, ale diavolului" (CI 348), *învrâsta* vb. „a împodobi cu vrâste": „Căce cu cununa, de ce se învrâstează cu de tot feliul de flori, deci iaste mai frumoase" (CI 347), *nimea* pr. neg. „nimeni": „că cela ce aude glasul acela, mult plânge..., şi nimea nu-i foloseşte" (CI 349) – *nimenea* (IT 136, 152, 264), *nimeni* (IT 150, 154, 212 etc.), *păcurariu* s. m. „cioban": „Şi va împărți pre cei direpți den cei păcătoşi, cum împarte păcurariul oile den capre" (CI 349; cf. *păstor* 350) – *păstoriu* (IT 242, 291, 294 etc.), *preapodobnic* s. m. „preacucernic": „Şi vor întra atuncea în bucuria Domnului lor, tot céte, céte: apostoli... şi gloatele de preapodobnici" (CI 349) – *preacuvioşi* (IT 306); *trâmbă* s. f. „val (de pânză), sul": „Atunci să va strânge ceriul ca o trâmbă..." (CI 349), *ugodnic* s. m. „plăcut; binecuvântat" (AI 352) – *îngăduitoriu* (IT 322). Consemnăm, de asemenea, două diferențe de natură fonetică: prezența lui *î* în *înfrîmsețate* (CI 349) – *ne-au înfrumsețat* (IT 125), *înfrumsițezi* (IT 195), *să înfrumsițează* (IT 198), păstrarea lui *d* moale în *deslupi* (CI 349) – *nu să dăzlupi* (IT 164), *va dăzlupi* (IT 251), *să nu fiu dăzlupit* (IT 220) şi una de natură morfologică: forma verbală scurtă *să mânce* (CI 345; cf. *să nu mănânce* 345) – *să mănânce* (IT 224), *mănâncă* (IT 225), *să nu mănânce* (IT 262).

Unele dintre deosebiri, îndeosebi cele de ordin fonetic, pot fi puse în seama copiştilor care ne-au transmis cele două grupaje de texte[46]. Altele, cum ar fi cele lexicale, par să-şi datoreze prezența unor maniere diferite de traducere. Ne referim îndeosebi la următoarele exemple[47]: *față fățiş* (CI) – *față la față* (IT; cf. lice(m) kß lic¶ în versiunea slavonă, p. 314), *nimea* (CI) – *nimenea, nimeni* (IT; cf. *nikßto[48]), *păcurariu* (CI) – *păstoriu* (IT; cf. pastÉr´, p. 384), *preapodobnic* (CI) – *preacuvios* (IT; cf. prpo(d)bnÏi, p. 260, 408), *ugodnic* (AI) – *îngăduitor* (IT; cf. ugodnikÉ, ugodnici p. 260, 368, 408). Considerăm, prin urmare, că traducătorul *Cuvântului cătră 2 slugi* şi al *Altei învățături* nu poate fi identificat cu traducătorul *Învățăturilor către Teodosie*[49]. În graiul primului dintre ei înregistrăm două particularități proprii graiurilor nordice (pronumele negativ *nimea*[50] şi substantivul *păcurariu*[51]), pe care nu le regăsim, în schimb, în manualul parenetic atribuit lui Neagoe Basarab. Lor li s-ar putea alătura, în cazul în care nu este rezultatul intervenției unui copist, şi forma verbală *să mânce*, de asemenea specifică acestor graiuri[52]. E posibil ca acest

[46] Despre copistul învățăturilor cu caracter monahal din ms. rom. 464 ştim că, înainte de a deveni egumen la schitul Trivale, fusese ieromonah la Mănăstirea Bistrița; vezi Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti B.A.R., 1–1600* [vol. I], Bucureşti, 1978, p. 118.

[47] Indicarea paginilor se face după *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (ed. G. Mihăilă, 1996).

[48] Formă reconstituită, textul slavon fiind lacunar în porțiunile de text în care era de aşteptat să apară această formă.

[49] Cf. N.A. Ursu, care împărtăşeşte părerea că „cele două învățături atribuite lui Neagoe au fost scrise de ieromonahul Daniil Panoneanul", traducătorul *Învățăturilor către Teodosie* (*op. cit.*, p. 18).

[50] Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 163.

[51] *Ibidem*, p. 191.

[52] *Ibidem*, p. 169.

traducător să aparțină unei arii geografice aflate la confluența graiurilor nordice cu graiurile sudice, undeva prin nordul Olteniei.

6. Vom încerca în continuare să răspundem la întrebarea formulată în preambulul investigației noastre: cele două scrieri aduse în discuție sunt traduceri sau creații originale? În favoarea primei alternative pledează desigur asemănările de conținut şi stil între cele două scrieri şi *Învățăturile către Teodosie*. La o cercetare mai atentă a faptelor de care dispunem, a doua alternativă se dovedeşte a fi soluția cea mai îndreptățită să fie luată în considerație. Spre această alegere ne îndreaptă atenția două variante de traducere din *Învățăturile către Teodosie*, întâlnite şi în *Cuvântul către 2 slugi*.

Cuvântul sl. revnostïå „cu râvnă” (p. 228) a fost redat de traducătorul *Învățăturilor către Teodosie* prin perifraza *cu dor şi cu pohtă*, în care sunt cumulate cele două sensuri de bază ale cuvântului *râvnă* („dorință” şi, respectiv, „poftă”). Acelaşi traducător a transpus sintagma dosadno ili nevhrno „supărare sau neîncredere” (p. 384) prin *necaz şi dosadă*, traducere care conține o dublă echivalare a sl. dosadno, lăsând, în schimb, netradus sl. nevhrno. Ambele exemple, reprezentând soluții particulare de traducere, se regăsesc, cum am arătat mai sus, p. 23, şi în *Cuvântul către 2 slugi*. Or, în cazul în care admitem că scrierea din urmă reprezintă o traducere, e greu de explicat modul prin care traducătorul ei a ajuns la aceleaşi soluții de echivalare pe care le-a adoptat şi traducătorul *Învățăturilor către Teodosie*. Premisa (cele două învățături reprezintă o traducere) neputând fi susținută, urmează să admitem că ambele sintagme (*dor şi pohtă,* respectiv *necaz şi dosadă*) au pătruns în structura lingvistică a *Cuvântului către 2 slugi* prin imitație, modelul urmat reprezentându-l colecția de învățături destinată lui Teodosie.

Acceptând acest punct de vedere, trebuie să recunoaştem că cele două învățături reprezintă o imitație foarte bună a prototipului indicat. Stilul *Învățăturilor către Teodosie* şi o serie din ideile cuprinse în respectiva lucrare sunt admirabil reproduse în cele două plăsmuiri[53]. În ceea ce priveşte expresia lingvistică, autorul lor a încercat să urmeze cu fidelitate limba traducerii din manualul de învățături atribuit lui Neagoe (vezi asemănările semnalate) şi până la un punct a reuşit. Scăpările sunt puține, dar importante (*nimea, păcurariu, preapodobnic*, *ugodnic,* eventual şi *să mânce*), în rândul lor putând fi inclus şi abuzul de construcții cu dativ etic: 21 de exemple în ambele învățături (18 în CI + 3 în AI) față de numai 2 exemple în textul *Învățăturilor către Teodosie*.

Cele două falsuri literare se explică prin dorința autorului lor, probabil un călugăr erudit, de a spori faima lui Neagoe, axată până atunci numai pe colecția de învățături adresate unui mirean, Teodosie. Prin noul demers, voievodul devenea, în egală măsură, şi un îndrumător al tinerilor călugări. Pentru a spori „adevărul istoric” al *Cuvântului către 2 slugi*, autorul a imaginat moartea lui Ioasaf, despre care aflăm dintr-o a doua învățătură adresată călugărilor din „acel loc”. Copierea ambelor învățături împreună cu *Viața patriarhului Nifon* şi cu *Pisaniile* de la

[53] Vezi şi Zamfirescu, *op. cit.*, p. 147.

Curtea de Argeş, scrieri care la rândul lor îl pun în lumină pe Neagoe Basarab, reprezintă, de asemenea, o stratagemă menită să asigure veracitatea plăsmuirilor. Alcătuirea acestora poate fi plasată în perioada traducerii *Vieţii lui Nifon*, deci foarte probabil după 1660[54], atunci când avem cunoştinţă că încep să circule şi copiile romanului *Varlaam şi Ioasaf* (traducerea lui Udrişte Năsturel), de unde sunt preluate numele celor doi călugări îndrăgiţi de Neagoe Basarab.

DEUX COURTS ÉCRITS À CARACTÈRE MONACAL ATTRIBUÉS À NEAGOÉ BASARAB. CONSIDÉRATIONS PHILOLOGIQUES

(Résumé)

Les deux écrits examinés sont les créations d'un moine érudit de la deuxième moitié du XVII^{e} siècle. L'auteur a pris *Les Conseils de Neagoé Basarab à son fils Théodosie* pour modèle de ces falsifications.

Cuvinte-cheie: paternitate, Neagoe Basarab, călugăr anonim, scrieri contrafăcute.
Mots-clés: paternité, Neagoé Basarab, moine anonyme, écrits contrefaits.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Eugen Pavel

TEXTUL EVANGHELIC ÎN CULTURA ROMÂNĂ (ÎNCERCARE DE SINTEZĂ)

Carte referenţială a creştinismului, *Tetraevanghelul* cuprinde cele patru evanghelii canonice ale *Noului Testament*, dispuse în ordinea consacrată a evangheliştilor cărora le sunt atribuite (Matei, Marcu, Luca şi Ioan), împărţite în pericope (zaceale), precedate de indicaţii tipiconale privind ziua şi săptămâna liturgică în care urmau să fie citite în cadrul serviciului divin. Atât *Tetraevanghelul*, cât şi *Evangheliarul (Evanghelia)* pornesc de la acelaşi text biblic, adaptat însă unor funcţii diferite. Iniţial, cartea era folosită atât ca text de lectură, cât şi ca text de slujbă, datorită adnotărilor privind începutul şi sfârşitul fiecărei citiri de pe parcursul anului bisericesc. Ulterior, prin selecţia şi reordonarea materiei, textul a fost structurat sub forma *Evangheliarului*, care conţine fragmentele biblice aşezate potrivit lecţionarului liturgic grecesc, începând cu pericopa la Duminica Învierii din *Evanghelia după Ioan*. Păstrată pe masa altarului, *Evanghelia* este citită de

[54] Vezi articolul nostru *Despre data traducerii româneşti a* ***Vieţii patriarhului Nifon*** *şi despre „momentul" inserării ei în* ***Letopiseţul cantacuzinesc***, în volumul *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 355.

preot sau de diacon, în special la duminici şi sărbători, la oficierea liturghiei şi a slujbelor celor şapte Laude.

Cele dintâi Tetraevanghele în slavonă care ne-au parvenit, fragmentar, au fost copiate la noi încă din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea. În 1404–1405, călugărul Nicodim de la Tismana, retras în Transilvania, probabil la Sihăstria Prislopului sau, mai degrabă, în Banatul de Severin, la Vodiţa, transcrie pe pergament textul celor patru evanghelii, cel dintâi manuscris cu dată certă realizat în spaţiul românesc, având o ferecătură cu plăci de argint aurit (păstrat în prezent la Muzeul Naţional de Artă al României)[1]. În 1429, în scriptoriul de la Mănăstirea Neamţ, Gavriil Uric copiază, la comanda soţiei lui Alexandru cel Bun, Doamna Marina, un *Tetraevanghel* slavon, o capodoperă artistică ilustrată cu miniaturi de factură bizantină ale celor patru evanghelişti, care vor fi reproduse cu fidelitate de o întreagă pleiadă de copişti care i-a urmat. În paralel cu textul slavon, pe o coloană mai îngustă, se află textul grecesc, scris la o dată mai târzie (manuscrisul se află la Bodleian Library a Universităţii din Oxford). Acelaşi talentat monah nemţean va mai executa, din porunca pârcălabului de origine ardeleană Laţcu Cândea, în 1436, un alt *Tetraevanghel* (păstrat la Muzeul Naţional de Artă al României), reuşind să creeze o adevărată şcoală de caligrafi miniaturişti şi să ofere modele nu numai pentru scrierea şi ilustraţia medievală, ci şi pentru pictura murală bisericească din perioada următoare[2]. Tradiţia caligrafică va fi continuată cu noi lucrări executate în epoca lui Ştefan cel Mare la mănăstirile de la Neamţ şi Putna, majoritatea fiind scrise pe pergament, împodobite cu o iconografie şi o ornamentaţie bogate, cu miniaturi pe o pagină întreagă, iniţiale ornate şi frontispicii cu motivul cercurilor înlănţuite şi îmbinate, decorate în aur şi chinovar, fiind ferecate în argint sau argint aurit, uneori bătut cu pietre preţioase. Este notabil faptul că operele create în aceste centre de copişti şi miniaturişti au condus la impunerea unui autentic stil moldovenesc, care va influenţa sub aspect grafic şi stilistic manuscrisele provenite din lumea ortodoxă, cu precădere cele ruseşti, începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea. O statistică ne arată că, dintre cele 63 de manuscrise religioase care datează din timpul voievodului moldovean, 21 sunt Tetraevanghele[3]. Printre acestea se află

[1] Ion-Radu Mircea, *Cel mai vechi manuscris miniat din Ţara Românească: Tetraevanghelul popii Nicodim (1404–1405)*, în RS, XIII, 1966, p. 203–221.

[2] Vezi Sorin Ulea, *Gavril Uric. Studiu paleografic*, în „Studii şi cercetări de istoria artei”, seria artă plastică, 28, 1981, p. 35–62.

[3] O primă retrospectivă a acestora, cvasiexhaustivă, a realizat Emil Turdeanu în studiul *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, publicat în „Cercetări literare”, V, 1943, p. 101–240; idem, *Oameni şi cărţi de altădată*, vol. I, ediţie îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 25–167, 286–322; a se vedea şi M. Berza, *Miniaturi şi manuscrise*, în *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 361–371; idem, *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărişescul în Muzeul Istoric de la Moscova*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 589–639; Constantin Rezachevici, *Un Tetraevanghel necunoscut aparţinând familiei dinspre mamă a lui Ştefan cel Mare*, în SMIM, VIII, 1975, p. 163–182; Scarlat Porcescu, *Tetraevanghelul de la Humor (1473) cu portretul lui Ştefan cel Mare*, în MMS, LVII, 1981, nr. 7–9, p. 498–529; Al. Mareş, *Consideraţii pe marginea a două valoroase tetraevanghele slavone*, în SMIM, XXI, 2003, p. 209–221.

manuscrisul copiat de ieromonahul Nicodim, în 1473, în care se află pe fila 266^{v} portretul miniat al domnitorului, acesta dăruindu-l Mănăstirii de la Humor (manuscris aflat în prezent la Muzeul Naţional de Istorie a României), apoi cele caligrafiate de monahul Paladie, în 1488–1489, de Pahomie monahul, în 1490, destinat Mănăstirii Voroneţ (ultimul ajuns la Muzeul Istoric din Moscova). La cererea logofătului Mihu şi a fraţilor săi, aflaţi în pribegie, diacul Trif scria, în 1477, un *Tetraevanghel* la Lwów. În 1488, era scris la Mănăstirea Prislop din Ţara Haţegului, pentru Episcopia Feleacului de lângă Cluj, din îndemnul arhiepiscopului Daniil, un *Tetraevanghel* slavon care va fi legat cu o ferecătură de argint, dăruită în 1498 de Isac, vistiernicul lui Ştefan cel Mare. Alte manuscrise sunt executate de harnicul caligraf şi miniaturist Teodor Mărişescul de la Mănăstirea Neamţ, în 1491, pentru Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Bacău, în 1492, pentru Mănăstirea Zografu (ambele aflate în Muzeul Istoric din Moscova), în 1493, pentru biserica din Cetatea Hotinului (păstrat actualmente la Die Bayerische Staatsbibliothek din München), şi în 1498, pentru Mănăstirea Moldoviţa (existent în Muzeul Istoric din Moscova). Diacul Toader termină de scris, în 1493, în cetatea Sucevei, un *Tetraevanghel* din porunca Mariei Voichiţa, cea de-a treia soţie a domnitorului moldovean, care îl va dărui Mănăstirii de la Pătrăuţi (manuscris păstrat la Morgan Library & Museum din New York). Ştefan cel Mare va mai înzestra şi Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Borzeşti, de pe Trotuş, în 1495, cu un *Tetraevanghel* scris cu un an mai devreme, apoi Mănăstirea Zografu de la Muntele Athos, cu un manuscris copiat şi decorat de Filip monahul, în 1502 (exemplar conservat la Östereichische Nationalbibliothek din Viena), iar unul scris de ieromonahul Spiridon de la Mănăstirea Putna, tot în 1502, va fi dăruit Bisericii „Sf. Ioan Botezătorul" din Piatra Neamţ. Un alt *Tetraevanghel* de la Mănăstirea Putna este comandat de domnitor, în 1504, cu câteva luni înainte de moartea sa, lucrarea fiind continuată apoi, sub patronajul fiului său, Bogdan al III-lea, şi ferecată în 1507. Modelul manuscriselor moldoveneşti este adoptat – e drept, izolat – şi în Muntenia, unde popa Dobromir scrie în 1471 un *Tetraevanghel* slavon, la comanda clucerului Furcă (exemplar păstrat în Biblioteca Publică de Stat din Sankt-Petersburg). Tradiţia manuscrisă se va prelungi şi în secolele următoare, concurată însă tot mai mult de ecloziunea cărţii tipărite.

Cel dintâi tipograf atestat pe teritoriul românesc, ieromonahul Macarie, va imprima un *Tetraevanghel* slavon, apărut în 25 iunie 1512, după ce scosese la lumină un *Liturghier*, în 1508, şi un *Octoih*, în 1510. O ediţie ştiinţifică a *Tetraevanghelului* macarian va fi publicată în 1999[4]. Locul de apariţie al cărţii nu este specificat în epilog, fiind plasat cu aproximaţie în Ţara Românească, respectiv la Târgovişte sau Mănăstirea Dealu, cel mai frecvent, dar şi la Bucureşti sau la o mănăstire din jur, eventual la Snagov, la Mănăstirea Bistriţa sau la Râmnic. Nu au lipsit nici partizanii localizării tipăriturilor macariene la Veneţia, în celebra oficină a lui Andrea Torresani şi Aldo Manutius (Alexandru Odobescu, Virgil Molin), ipoteză puţin plauzibilă.

[4] *Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512*. Der erste kirchenslavische Evangeliendruck (ediţie facsimilată de Heinz Miklas, cu colaborarea lui Ştefan Godorogea şi Christian Hannick), Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1999.

Presupunerile privind aducerea materialului tipografic chirilic de la Veneția, Cracovia sau Cetinje au fost acceptate cu rezerve, unii istorici (B.P. Hasdeu, N. Iorga, P.P. Panaitescu) considerând tiparul macarian un produs intern. Încercările de identificare a lui Macarie cu diferite personaje omonime din epocă au fost numeroase, dintre care aceea cu tipograful muntenegrean Macarie, venit de la Cetinje în Țara Românească, de unde s-a retras apoi la Mănăstirea Hilandar, pare a fi cea mai credibilă. Tipărit în două variante, o ediție comună, pe hârtie, şi una de lux, pe pergament, *Tetraevanghelul* lui Macarie îl avea ca patron pe „domnul însuşi stăpânitor" Neagoe Basarab, care menționa în postfață că „Cel în Treime închinat a binevoit să umple biserica sa cu sfinte cărți pentru slăvirea şi folosul cititorilor". Formulările din epilog, la fel ca în *Octoihul* din 1510, coincid cu cele din *Octoihul* scos de Macarie, în 1493–1494, la Cetinje. B.P. Hasdeu sesizase similitudinile frapante între vignetele şi inițialele ornate din manuscrisele executate în vremea lui Ştefan cel Mare şi cele din tipăriturile „periodului" macarian, convins de „originea curat românească a ingenioaselor arabescuri"[5] create de ieromonahul din Muntenegru. Urmând modelul manuscriselor moldoveneşti, cartea din 1512 se distinge, la fel ca tipăriturile anterioare ale lui Macarie, prin eleganța tiparului bicolor, negru şi roşu, a caracterelor tăiate cu finețe şi precizie, precum şi a frontispiciilor alcătuite din antrelacuri geometrice, cu stema Țării Româneşti în mijloc. Cartea va exercita o puternică înrâurire asupra edițiilor slavone care i-au urmat, atât din spațiul românesc, cât şi din cel sud-dunărean, textul fiind reprodus în *Tetraevanghelul* slavon de la Sibiu, scos de Filip Mahler, în 1546, ca şi în edițiile sârbeşti de la Belgrad, din 1552, şi de la Mănăstirea Mrkšina, din 1562. Frontispiciile sale specifice cu arabescuri au fost imitate, uneori cu stângăcie, şi în ediția sârbă de la Mănăstirea Rujan, din 1537, în *Octoihul mic* al lui Coresi din 1557, în *Triod-Penticostarul* coresian de la Târgovişte, din 1558, precum şi în unele ediții ale *Tetraevanghelului* imprimate în deceniile următoare.

Alte Tetraevanghele slavone vor mai tipări, în secolul al XVI-lea, Dimitrie Liubavici (c. 1548–1551), diaconul Coresi (1562, cu ajutorul diacului Tudor, 1579 şi 1583, ambele împreună cu Mănăilă), diacul Călin (1565), ieromonahul Lavrentie (c. 1575, 1582) şi diacul Lorinț (1579). Ediția coresiană din 1562 derivă dintr-o versiune diferită de cea macariană, fiind preluată în reeditările ulterioare[6].

Există informații privind traducerea celor patru evanghelii şi a epistolelor pauline în Moldova în jurul anului 1532. Într-o scrisoare ce datează din acel an (publicată în vol. XIV al colecției polone *Acta Tomiciana*, apărut la Poznán, în 1952), se face referire la un „învățat bătrân" moldovean sosit la Wittemberg cu intenția de a-l audia pe Martin Luther şi de a tipări aceste cărți sfinte în română,

[5] B.P. Hasdeu, *Un tezaur de tipo-xilografie română de pe la 1550*, în „Traian", I, nr. 27, 29 iunie 1869, p. 107.

[6] Vezi şi Ion Gheție, Al. Mareş, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Minerva, 1994, p. 161–175.

polonă şi germană[7]. Abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea vor fi scrise sau tipărite câteva versiuni în limba română ale evangheliilor, care vor prefigura procesul complex de introducere a limbii naţionale în biserică.

Prima tipăritură cunoscută care conţine şi un text în limba română este scoasă de Filip Moldoveanul (Philippus Pictor, alias Mahler), la Sibiu, în 1552–1553, fiind semnalată de I. Karataev şi Émile Picot, şi descrisă apoi de I. Bogdan[8]. Cunoscută sub numele (impropriu) de *Evangheliarul* slavo-român de la Sibiu sau *Evangheliarul* de la Petersburg (exemplarul descoperit se află în Biblioteca „M.E. Saltykov-Šcedrin" din acest oraş), cartea a fost imprimată în acelaşi centru unde apăruse, în 1544, *Catehismul*, cea mai veche tipăritură românească, astăzi pierdută. Textul bilingv, dispus pe două coloane, în slavonă şi în română, transmis fragmentar, cuprinde cap. 3, v. 17–27, v. 55, din *Evanghelia după Matei*. E. Petrovici stabilea, pe baza particularităţilor de limbă, originea moldovenească a traducerii, pe care L. Demény o punea în legătură cu presupusa versiune a evangheliilor care ar fi existat în 1532[9]. Examenul lingvistic minuţios privind provenienţa dialectală a textului l-a condus pe I. Gheţie la concluzia prezenţei a două straturi de limbă: unul bănăţean-hunedorean, majoritar, care ar aparţine traducătorului, şi altul moldovenesc, care poate fi atribuit revizorului şi tipografului[10]. Această părere a fost împărtăşită şi de Al. Mareş, care a adus noi argumente privind conservarea unor fonetisme din aceste arii dialectale[11]. Dacă N. Iorga credea că „tipăritorul" ediţiei sibiene, identificat, în mod greşit, cu diacul Lorinţ, „a luat numai ca bază forma coresiană", pe care „a dat-o cuiva s-o îndrepte şi s-o schimbe"[12], N. Drăganu opina că „avem de a face cu o traducere din slavoneşte, deosebită de aceea a lui Coresi"[13]. Existenţa unei dependenţe între cele două versiuni nu poate fi totuşi respinsă. Traducerea, efectuată sub impulsul Reformei, cu unele inserţii textuale de inspiraţie protestantă, s-a bazat pe o versiune asemănătoare cu cea tipărită de Macarie, în 1512, corelată cu textul

[7] Vezi Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţii la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în „Studii. Revistă de istorie", XI, 1958, nr. 4, p. 62–63.

[8] Ioan Bogdan, *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul al XVI-lea*, în „Convorbiri literare", XXV, 1891, nr. 1, p. 33–40; idem, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, cu o prefaţă de Emil Petrovici, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 512–516.

[9] O ediţie facsimilată, însoţită de un studiu lingvistic şi de un studiu istoric, a fost publicată de Emil Petrovici şi L. Demény în 1971.

[10] Ion Gheţie, *Consideraţii filologice asupra „Evangheliarului din Petersburg"*, în SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 47–79; idem, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 216–221.

[11] Al. Mareş, *Observaţii cu privire la „Evangheliarul din Petersburg"*, în LR, XVI, 1967, nr. 1, p. 65–75; idem, *„Evangheliarul din Petersburg", tipărirea unei mai vechi traduceri moldoveneşti?*, în LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 85–87.

[12] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, ediţia a II-a revăzută şi larg întregită, vol. I, Bucureşti, Editura Librăriei Pavel Suru, 1925, p. 197.

[13] N. Drăganu, *„Istoria literaturii româneşti"*, în DR, IV, 1924–1926, partea a II-a, p. 1147.

german al *Bibliei* lui Luther[14]. Ipoteze mai noi admit prezenţa unor similitudini cu versiunile husite ceheşti (*Biblia Olomoucká*) şi cu cele vechi germane de la sfârşitul secolului al XV-lea ale textului biblic, editate de Johannes Mentelin[15].

O altă versiune bilingvă, cu traducere interliniară, a *Tetraevanghelului* se află în fragmentele dintr-un vechi miscelaneu, *Codicele Bratul*[16], care constau în câteva pasaje din *Evanghelia după Matei* (pericopele 18–26, 108) şi din Evanghelia după Ioan (pericopele 44 şi 45). Porţiunile în slavonă sunt scrise cu cerneală neagră, iar cele alternative în română cu cerneală roşie, fapt care facilitează lectura, constituind, în acelaşi timp, şi o modalitate de control a fidelităţii transpunerii. Textul, înrudit în unele părţi cu cel al ediţiei sibiene, dar şi cu o versiune din care descinde şi ediţia lui Coresi, a fost copiat în anul de la facerea lumii 7068, respectiv în intervalul 1 septembrie 1559 – 31 august 1560, într-o zonă din sud-estul Transilvaniei, probabil chiar la Braşov. Particularităţile lingvistice ale textului sugerează fructificarea de către popa Bratul a unui manuscris redactat într-o zonă dialectală nordică, probabil în Moldova[17].

Cea de-a treia versiune în română a *Tetraevanghelului* îi aparţine lui Coresi, care o va tipări la Braşov, împreună cu diacul Tudor, între 3 mai 1560 şi 30 ianuarie 1561[18]. Scoasă sub patronajul „judelui" Johannes Benkner, probabil din iniţiativa propagatorilor Reformei, cartea era destinată în exclusivitate mediilor ortodoxe, „să fie popilor rumâneşti să înţeleagă, să înveaţe rumânii cine-s creştini", cum se arată în epilog. Alcătuirea noii versiuni este plasată înaintea apariţiei *Catehismului* coresian din 1560, în care apar pasaje necorectate din bruionul *Tetraevanghelului*, înainte deci ca acesta să fi fost înaintat la tipar. Pornind de la denumirea monedelor amintite în text şi de la perioada circulaţiei acestora în ţările române, P.P. Panaitescu opina că traducerea românească ar data din anii 1512–1518, cel mai târziu din 1526, ea fiind premergătoare pătrunderii Reformei în Transilvania[19]. Acelaşi istoric împărtăşea, „în chip definitiv", ideea că traducerea s-a efectuat după ediţia slavonă a lui Macarie din 1512, părere care şi-a câştigat mulţi aderenţi. Chestiunea definitivării noii versiuni a *Tetraevanghelului* a fost clarificată printr-o analiză sursologică mai profundă, prin intermediul căreia Al. Mareş a ajuns la concluzia că

[14] O cercetare mai recentă ne-a oferit Liliane Tasmowski, *Notes pour une étude de l'«Evangheliar slavo-român de la Sibiu»*, în *Studii de lingvistică şi filologie romanică. Hommages offerts à Sanda Reinheimer Rîpeanu*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2007, p. 545–558.

[15] Vezi Ioan-Florin Florescu, *Le Tétraévangile de Sibiu (1551–1553). Nouvelles informations sur les sources de la première traduction en roumain des Évangiles*, în „Biblicum Jassyense". Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics, vol. I, 2010, p. 38–90.

[16] Editat de Alexandru Gafton în 2003.

[17] Vezi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p. 342–344.

[18] O ediţie a textului transliterat, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti* din 1574, a fost alcătuită de Florica Dimitrescu în 1963.

[19] P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965, p. 119.

traducătorii nu au apelat la textul slavon al lui Macarie, ci la o versiune slavonă a celor patru evanghelii care a stat şi la baza ediţiei din 1562[20]. Aceasta a fost versiunea de control cu care a fost confruntată ediţia sibiană din 1552–1553, colaţionată, la rândul ei, cu o traducere românească rotacizantă, localizabilă în nordul Moldovei. În funcţie de particularităţile de limbă depistate în textul coresian (un strat lingvistic sudic şi unul nordic), nu este exclusă nici folosirea unui copii intermediare bănăţene-hunedorene a versiunii moldoveneşti sau provenienţa unora dintre traducători din aceste zone dialectale. Cert este că, cu toate modelele la care se raportează, traducerea publicată în 1561 este inferioară celei din *Tetraevanghelul* slavo-român de la Sibiu. În privinţa influenţei *Tetraevanghelului* coresian asupra versiunii evangheliilor din *Noul Testament* din 1648, ea este mult mai redusă decât s-a crezut.

Aceleiaşi versiuni îi aparţine şi *Tetraevanghelul* copiat între 3 iunie şi 4 iulie 1574, în insula Rhodos, de grămăticul Radu de la Măniceşti, din porunca lui Pătraşco sau a lui Petru Cercel, fiii lui Pătraşcu cel Bun. Acelaşi copist transcrisese şi un *Tetraevanghel* slavon în 1572. Cunoscut şi sub numele de *Evangheliarul de la Londra* (fiind păstrat în colecţia Harley de la British Library), manuscrisul a fost descris mai întâi de Hasdeu, în 1882, în „Columna lui Traian". Textul a fost editat de M. Gaster, într-un volum tipărit prin anii 1892–1895, dar difuzat abia în 1929, fără ştirea autorului, cu titlul greşit de *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561*. Asemănările izbitoare cu *Tetraevanghelul* coresian au tranşat de la început problema „izvodului", mulţi cercetători împărtăşind ideea că ar fi vorba de o copie directă a ediţiei din 1561. Deşi recunoştea că tipăritura coresiană şi copia pisarului Radu „sunt identice până în cele mai mici amănunte", N. Iorga se îndoia că acesta, plecat de multă vreme din ţară, ar fi putut cunoaşte efectiv ediţia din 1561[21]. Alte opinii înclină în favoarea considerării textului drept o copie a traducerii originale a Tetraevanghelului. După Ştefan Paşca, de exemplu, transcrierea s-a efectuat după o copie intermediară de pe la 1557–1558 a traducerii originale plasate în jurul anului 1550, Coresi folosindu-se de o altă copie făcută după acelaşi prototip[22]. În preambului ediţiei comparative pe care a realizat-o, Florica Dimitrescu crede totuşi că Radu de la Măniceşti a copiat direct de pe tipăritura braşoveană. Critica textuală i-a permis lui I. Gheţie să conchidă că este vorba despre o copie directă sau mediată a unui exemplar din ediţia tipărită[23].

În fine, o versiune cu diferenţe textuale ale evangheliilor faţă de cele din secolul al XVI-lea sau din *Noul Testament* de la Bălgrad şi din *Biblia* de la Bucureşti este cuprinsă în *Tetraevanghelul* de la Războieni-Neamţ, copiat la mijlocul

[20] Al. Mareş, *Precizări în legătură cu traducerea „Tetraevanghelului" lui Coresi*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 6, p. 651–667; idem, *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 267–275.

[21] N. Iorga, *op. cit.*, p. 108.

[22] Şt. Paşca, *Activitatea lui Moses Gaster în domeniul lingvisticii şi al filologiei române*, în CL, I, 1956, nr. 1–4, p. 113–114.

[23] Ion Gheţie, Al. Mareş, *Originile*, p. 353.

secolului al XVII-lea (BAR, ms. rom. 296), care conține variante multiple de redactare/traducere pentru acelaşi context[24].

Reticența clerului ortodox față de înlocuirea limbii liturgice persista încă, astfel că aceste traduceri ale celor patru evanghelii nu au avut un impact mai larg. Abia în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea curentul național câştigă teren, prin publicarea la Bucureşti, în 1682, sub patronajul lui Şerban Cantacuzino, a *Evangheliei*, concepută, potrivit predosloviei, „precum umblă cea elinească şi întru toate aseamene, după orânduiala Besearecii Răsăritului, alcătuindu-se şi svintele cuvinte spre mai aleasă înțeleagere a limbii rumâneşti". Momentul de cotitură girat de mitropolitul Teodosie constă, aşadar, în prima restructurare a evangheliilor pe zile şi sărbători, în succesiunea citirii lor în biserică, renunțându-se la vechea ordine canonică răsăriteană, deoarece până atunci, aşa cum se va arăta şi în predoslovia *Apostolului* din 1683, „această dară despărțire în patru părți a Noului Testament, fieştecare parte n-au avut osebirea capetelor, după rânduiala grecescului tipic, ce era răsipit şi amestecat şi cu nevoie a găsi a fieştecăriia zi capu ce era să-l citească". Această mutație s-a soldat, de fapt, cu acceptarea *Evangheliei* în limba română ca o carte liturgică şi introducerea ei oficială în slujbă[25]. Ediția din 1682 va fi reluată în *Evanghelia greco-română* tipărită de Antim Ivireanul, tot la Bucureşti, în 1693, în care textul original în paralel era menit „să să dezleage îndoirea" față de exactitatea traducerii, pentru ca acelaşi ilustru ieromonah să o tipărească din nou în română, la Snagov, în 1697, de data aceasta „diortosită mai cu multă nevoință". Cartea este împărțită acum, pentru prima oară, pe capitole, „pentru ca să poată afla fieştecine mai lesne ce i-ar trebui la Tetraevanghel", aşa cum se precizează într-o notă. Acesta va fi textul-etalon pentru reeditările viitoare ale *Evangheliei*, care s-a constituit prin conlucrarea, în diferite etape, a unor cărturari recunoscuți în epocă, traducători, revizori şi tipografi, între care stolnicul Iordache Cantacuzino, logofeții Radu şi Şerban Greceanu, ieromonahul Atanasie Moldoveanul, Antim Ivireanul şi, negreşit, dascălul Damaschin, tălmăcitorul prin excelență al cărților noastre de ritual. Într-un îndreptar dogmatic, liturgic şi canonic alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului, împreună cu mitropolitul Teodosie, pe care Atanasie Anghel îl va semna în 1698, cu prilejul hirotonirii sale, i se solicita ierarhului ardelean ca Evanghelia „să pui să să citească au sloveneaşte, au rumâneaşte"[26], făcându-se trimitere chiar la noua apariție de la Snagov. Recomandarea privind alegerea benevolă a limbii de cult indică, totodată, un anumit bilingvism ce a premers procesul de naționalizare definitivă a serviciului religios. *Evanghelia* lui Antim Ivireanul din 1697, reprodusă

[24] Gheorghe Chivu, *De la litera la spiritul textului sacru. Mărturia unui Evangheliar manuscris*, în *Text şi discurs religios*, vol. II, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2010, p. 41–48.

[25] Pentru problematica de față, vezi şi Ghenadie, *Evangheliile. Studii istorico-literare*, Bucureşti, Stabilimentul Grafic „I.V. Socec", 1895; Tit Simedrea, *Evanghelia – carte liturgică în limba română*, în BOR, LXXVI, 1958, nr. 12, p. 1112–1119; Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 155–162.

[26] *Condica sântă,* publicată dupre original de archiereul Ghenadie Craioveanu (Enăceanu), vol. I, Bucureşti, Tipo-Litografia Cărților Bisericeşti, 1886, p. 82.

cu fidelitate, mai întâi în ediția bucureşteană din 1723, se va impune ca un punct de reper pentru alte ediții din secolul al XVIII-lea. O notă aparte o reprezintă *Evanghelia* de la Râmnic, din 1746, editată de ieromonahul Lavrentie de la Mănăstirea Hurez, realizată printr-o confruntare a tipăriturilor anterioare de la Bucureşti şi Snagov cu traducerea *Tâlcuirii Evangheliilor* a lui Teofilact al Bulgariei, datorată lui Damaschin. Astfel, suntem avertizați în epilog că, dacă vom compara textul noii versiuni cu „niscari izvoade greceşti sau şi rumâneşti tipărite mai denainte, să ştii că pe multe locuri nu se va potrivi la cuvinte, pentru că eu am urmat tălmăciturii izvodului părintelui Damaschin Episcopul, dascălul cel mare, alcătuit după *Tâlcuiala* lui Teofilact, şi, până n-am cetit şi tâlcul, n-am aşezat fieştecare cuvânt". Colaționarea edițiilor din 1723 şi din 1746 ne relevă existența unor porțiuni identice întinse, dar şi a unor diferențe textuale, cu un plus de înnoire la nivelul vocabularului în *Evanghelia* de la Râmnic. Cele două tipărituri au jucat, fiecare în parte, un rol decisiv în unificarea limbii române literare declanşată în jurul anului 1750.

Unele paralelisme pot evidenția raporturile şi conexiunile existente între diferitele versiuni ale Evangheliilor, publicate începând de la mijlocul secolului al XVII-lea şi până la începutul secolului al XIX-lea. E suficient să comparăm, de pildă, două segmente din Matei 18, versetele 10 şi 15[27]: *socotiți să nu obidiți* (NTB, Ev 1682) – *socotiți să nu urgisiți* (Ev 1697, 1723, 1762, 1765, BA; aceeaşi formă se întâlneşte şi în BBl, dar primul termen este glosat prin: *căutați, vedeți*) – *căutați să nu huliți* (BB) – *căutați să nu defăimați* (Ev 1746, 1806, 1812); *mergi şi-l vădeaşte* (Ev 1682, 1697, 1723, 1762) – *mergi şi-l ceartă* (Ev 1746, 1765, 1806, 1812, BA, BBl) – *pasă şi ceartă pre el* (NTB, BB). Observăm, mai întâi, câteva preluări din textul *Noului Testament* din 1648 în *Evanghelia* de la Bucureşti din 1682 şi în *Biblia* din 1688. Sesizăm, de asemenea, că, în timp ce ediția de la Iaşi, din 1762, este tributară, cu mici excepții, celor de la Bucureşti din 1723, 1742, 1750 sau 1760, *Evanghelia* din 1746 va fi transpusă, fără intervenții majore, în celelalte apariții de la Râmnic, din 1784 şi 1794, precum şi în cele de la Sibiu, din 1806, şi de la Buda, din 1812. Pe un palier puțin diferit de redactare se situează edițiile de la Blaj din 1765, 1776 şi 1817, care urmează textul stabilit în tipăriturile de la Bucureşti, cu unele corecții operate după cel de la Râmnic, ce pot fi puse pe seama tipografilor veniți din acest centru. Textul corespunzător din cele două biblii blăjene din 1760–1761 şi 1795 este conceput tot pe aceeaşi linie, cu unele prelungiri din *Noul Testament de la Bălgrad*.

[27] Folosim, în continuare, următoarele abrevieri: CT = Coresi, *Tetraevanghelul*, Braşov, 1561 (ed. 1963); NTB = *Noul Testament sau împăcarea au Leagea Noao*, Bălgrad, 1648 (ed. 1988); Ev 1682 = *Sfânta şi dumnezăiasca Evanghelie*, Bucureşti, 1682; Ev 1697 = *Sfânta şi dumnezăiasca Evanghelie*, Snagov, 1697; Ev 1723 = *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Bucureşti, 1723; Ev 1746 = *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Râmnic, 1746; Ev 1762 = *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Iaşi, 1762; Ev. 1765 = *Sfânta şi dumnezeiasca a lui Isus Hristos Evanghelie*, Blaj, 1765; Ev 1806 = *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Sibiu, 1806; Ev 1812 = *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Buda, 1812; BA = *Biblia* lui P. P. Aron, BAR Cluj, ms. rom. 22 (ed. 2005); BB = *Bibliia, adecă dumnezeiasca Scriptură ale cei Vechi şi ale cei Noao Leage*, Bucureşti, 1688 (ed. 1988, 1997); BBl = *Bibliia, adecă dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi şi a ceii Noao*, Blaj, 1795 (ed. 2000).

Trebuie să mai consemnăm că versiunea Evangheliilor inclusă în monumentala tipăritură din 1648 se deosebeşte de restul textelor similare, ea rezultând din asimilarea noului model umanist occidental. Sursa latină de bază, asumată de traducători, a fost identificată, pe rând, fie în textul *Vulgatei* („izvodul lui Ieronim"), fie în textul noilor traduceri comentate ale Sf. Scripturi datorate criticismului luteran. Pornind de la identitățile care se constată între „şumele" fiecărui capitol al tipăriturii din 1648 şi textul scoliilor latine corespunzătoare, precum şi de la rolul gloselor marginale de a înregistra variante de traducere şi diferențe de ordin semantico-lexical față de alte versiuni de control, am admis posibilitatea folosirii de către traducătorii de la Alba Iulia a unei ediții greco-latine de tip poliglot[28]. Astfel de ediții critice bilingve şi trilingve vor apărea în oficina familiei Estienne, începând de la mijlocul secolului al XVI-lea, care vor reda, în paralel cu textul grecesc şi vechea versiune din *Vulgata*, o nouă versiune în latină prelucrată de Théodore de Bèze după traducerea lui Erasmus de Rotterdam, devenită ulterior *textus receptus*. O asemenea ediție greco-latină, publicată pe trei coloane, în 1611, la Geneva, conține la fiecare capitol câte un *argumentum*, conform scoliilor alcătuite, în secolul anterior, de François du Jon (Junius), un erudit biblist hughenot[29]. O paralelă între rezumatele din ediția geneveză şi cele postate la începutul fiecărui capitol al *Noului Testament*, tutelat de Simion Ştefan, probează o relație certă de filiație, aşa cum reiese din acest exemplu din Marcu, 5: *1. Daemoniacus sanatur. 6. Daemon agnoscens Christum. 9. Legio daemoniorum. 13. In porcos intrat. 22. Iairi filia. 25. Mulier a fluxione sanguinis sanatur. 26. Medici. 34. Fides. 39. Dormire* (NT 1611); *1. Îndrăcitul să vindică. 6. Dracul cunoscu pre Hristos. 9. Un legheon de draci. 13. Întrară în porci. 22. Fata lui Iair. 25. Muiarea de cursul sângelui să vindecă. 26. Vracii. 34. Credința. 39. Adurmirea* (NTB).

Similitudinile cu unele izvoare latine nu se limitează numai la nivelul rezumatelor introductive, inexistente în *Vulgata*, ci apar şi în alte porțiuni ale textului. Vom compara un verset din Rugăciunea domnească, în cele două ocurențe evanghelice. În Luca 11,3, formularea din NTB (*Pâinea noastră de toate zilele dă-ne noao astăzi*) corespunde întocmai *Vulgatei* (*Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*), dar şi, parțial, versiunilor lui Théodore de Bèze (*Panem nostrum quotidianum da nobis in diem*) şi Erasmus (*Panem nostrum quotidianum da nobis quotidie*). În schimb, în Matei 6,11, traducătorii de la Bălgrad optează tranşant pentru noua variantă a lui Bèze, identică în acest loc cu cea din Erasmus: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; NTB *Pâinea noastră de toate zilele dă-ni-o noao astăzi*; cf. Vulgata *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie*. Notăm

[28] Vezi Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567–1702)*, Cluj, Editura Clusium, 2001, p. 163–180.

[29] Am utilizat următoarele ediții: *Novum Testamentum Jesu Christi graece et latine*, primo quidem studio et industria Des. Erasmi Roter. accurate editum, Basileae, Per haeredes Nicolai Bryling, 1571; *Novum Jesu Christi Testamentum graece et latine: Theodoro Beza interprete, cum duplici interpretatione*, [Geneva], Apud Samuelem Crispinum, MDCXI (abreviat: NT 1611).

că, în acelaşi context, Petru Pavel Aron tradusese în 1760–1761 pasajul din *Vulgata* cu fidelitate şi o anumită adecvare stilistică: *Pânea noastră ce mai presus de fire dă-ne noao astăzi*. Translaţia de la paradigma de sorginte slavonă (*Pita noastră săţioasă dă-ne noao astăzi/în toate zilele*), întâlnită la Coresi, la cea de inspiraţie occidentală s-a generalizat, prin urmare, în formula Rugăciunii domneşti, care circula în epocă[30], ca şi în întreg cuprinsul primei traduceri a *Noului Testament* în limba română.

Ediţia din 1648 a exercitat o influenţă covârşitoare asupra textelor neo-testamentare ulterioare, respectiv asupra *Bibliei de la Bucureşti*, a traducerii lui Petru Pavel Aron şi, într-o oarecare măsură, asupra *Bibliei de la Blaj*[31]. Punctele de convergenţă, ca şi cele divergente pot fi puse în evidenţă prin compararea unor serii lexicale: CT, BB, BA *gloate* – NTB *mulţime* – BBl *noroade* (Matei 8, 1); CT *stricat* – NTB, BB, BA *bubos* – BBl *lepros,* glosat prin *bubos* (Matei 8, 2); CT *nărodul* – NTB, BB *mulţimea* – BA *gloata* – BBl *norodul* (Marcu 12, 41); CT *ştercul* – NTB, BA *oţapocul* – BB *aţapocul / aşchiia* – BBl *gozul* (Luca 6, 42). Observăm dependenţa mai pronunţată, în cele două cazuri (BB, BA), faţă de textul din 1648, ca şi tendinţa de distanţare a lui Samuil Micu în privinţa unor opţiuni lexicale (*norod, lepros*). Cărturarul blăjean glosează termenul *gozul*, în a doua ocurenţă a sa, prin *ştercul*, cuvânt de origine latină prezent la Coresi şi care se va impune, în ambele pasaje, şi în ediţia sinodală a *Bibliei* din 1914, o prelucrare, de altfel, a ediţiei din 1795. Oscilând între tradiţie şi inovaţie, textul evanghelic atinsese, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, un stadiu semnificativ al evoluţiei sale, în consonanţă cu procesul de modernizare a limbajului biblic românesc.

THE GOSPEL TEXT IN ROMANIAN CULTURE (A SYNTHETIC PROJECT)

(Abstract)

The author has devised a retrospective philological study of the dissemination of evangelical texts in Romanian culture, since the Slavonic period until the early pre-modern era. The research points out that the works created in the fifteenth century in different centers of copyists and miniaturists led to the imposition of a genuine Moldavian style, which was affected the graphic and stylistic aspect of the manuscripts from the Orthodox world. Next century was marked by several Slavonic Gospels printed, at first, by Macarie, in 1512, and by several Romanian versions of the Gospels, realised by Philip Moldoveanul (Mahler), in 1552–1553, by the priest Bratul, in 1559–1560, by diac Coresi, in 1561, and by Radu from Măniceşti, in 1574. The replacement of the liturgical language and the introduction of national language in church occurred only in the last decades of the seventeenth century, by the publication of the Gospel, in Bucharest, in 1682, under the patronage of Serban Cantacuzino, the text being then reprinted by Antim Ivireanu in 1697, and becoming a standard text for all subsequent editions. The study contains some parallel analysis of texts, aimed to

[30] Cf. Eugen Munteanu, *op. cit.*, p. 427–442.

[31] Vezi Eugen Pavel, *Între filologie şi bibliofilie*, Cluj, Editura „Biblioteca Apostrof", 2007, p. 128–132.

show the relationships and connections between the various editions and reprints of the Gospel. The research underlines that there is a different version of the Gospels to be found in the New Testament printed in 1648, in Alba Iulia, as a result of the uptake and processing of Western humanistic model, and illuminates the way in which the Bibles published in 1688 and 1795 relate to this particular version.

Cuvinte-cheie: evanghelie, tradiție manuscrisă, surse ale traducerii, înlocuirea limbii liturgice, modelul umanist occidental.

Keywords: gospel, the manuscript tradition, sources of translation, the replacement of liturgical language, Western humanistic model.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță nr. 21

Maria Stanciu-Istrate

DERIVATE NEOBIŞNUITE ÎNTR-UN TEXT ROMÂNESC DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA*

1. La jumătatea veacului al XVII-lea, în literatura română veche apărea prima traducere a unui roman care a lăsat urme adânci în mai toate literaturile europene. Traducătorul, logofătul Udrişte Năsturel din Fiereşti, fără a constitui o apariție singulară în epocă, îşi depăşea, prin erudiție, contemporanii. Bun cunoscător de slavonă, latină şi probabil greacă, a lăsat în urmă o moştenire literară impresionantă. Însă scrierile care i-au adus celebritatea au fost traducerile, cea mai cunoscută şi, în acelaşi timp, cea care i-a asigurat nemurirea prin insistența cu care a fost scrisă şi rescrisă în numeroase copii manuscrise fiind aceea a „celui mai renumit şi mai bun roman spiritual al Evului Mediu”, după cum l-a numit bizantinologul german Karl Krumbracher[1]. Este vorba despre *Viața Sfinților Varlaam şi Ioasaf*, tălmăcită dintr-un izvod slavon în anul 1648.

După opinia cercetătorilor români, valoarea artistică a tălmăcirii literare date de Năsturel este comparabilă cu aceea a *Cazaniei* lui Varlaam[2]. Manuscrisul autograf al traducerii s-a pierdut, iar scrierea, spre deosebire de toate celelalte opere

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

[1] Ap. Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 232.

[2] Vezi Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, Bucureşti, 1977, p. 82–86.

ale logofătului din Fiereşti, nu a fost tipărită la vremea respectivă, când tipografiile erau patronate de domnitor şi ceea ce se imprima reprezenta aproape exclusiv carte bisericească[3]. Nu ar fi exclus ca însuşi traducătorul să fi avut anumite reţineri în privinţa imprimării, pornite din dorinţa de perfecţionare şi autodepăşire.

Deşi rămasă în manuscris, viaţa celor doi asceţi s-a răspândit foarte repede, devenind cunoscută şi în celelalte provincii româneşti şi contribuind fundamental la formarea gustului pentru lectură al românilor. Potrivit *Bibliografiei analitice a cărţilor populare laice*[4], s-au păstrat în jur de 33 de manuscrise româneşti care conţin celebrul roman, majoritatea având la bază traducerea lui Udrişte Năsturel. Cele mai apropiate copii de redacţia originară a acestei traduceri sunt considerate a fi trei manuscrise, despre care se afirmă că au fost copiate de grămăticul domnesc Fota, păstrate în prezent la B.A.R. Bucureşti. Cel mai vechi dintre acestea este ms. rom. 588, datat cca 1670[5], urmat de manuscrisul 2470, copiat în 1671 pentru arhimandritul Tismanei, Petronie[6]. Ambele manuscrise sunt slavo-române, prezentând, pe două coloane, versiunile slavonă şi românească ale scrierii. Diferenţele dintre ele sunt minime. Cea de-a treia copie, păstrată în ms. rom. 3339, datează, potrivit însemnării date de grămăticul Fota, din 1673 şi se caracterizează printr-o accentuată limpezire a stilului în raport cu celelalte două.

La începutul secolului al XX-lea, în 1904, un urmaş al logofătului-traducător, P.V. Năsturel, general şi profesor de artilerie la Şcoala de Poduri şi Şosele, cum însuşi se recomandă, a oferit prima ediţie a romanului, reproducând copia din 1673[7], o alegere neinspirată, întrucât critica de specialitate de mai târziu a constatat superioritatea incontestabilă a copiei din ms. 588[8]. De-a lungul timpului, celebrul roman a suscitat interesul ştiinţific al unor mari personalităţi româneşti, precum Nicolae Cartojan, Emil Turdeanu, Liviu Onu, Dan Horia Mazilu. Dintre aceştia, Liviu Onu şi Emil Turdeanu au intenţionat realizarea unei ediţii a manuscrisului 588, proiect, din păcate, nevalorificat.

Importanţa scrierii pentru cercetările lingvistice a atras includerea sa în bibliografia *Dicţionarului limbii române* (DLR). Manuscrisul consultat în vederea extragerii atestărilor este o copie realizată în anul 1786 a traducerii lui Udrişte Năsturel (ms. rom. 9 de la B.A.R. Bucureşti).

[3] Vezi Dan Horia Mazilu, *Viaţa Sfinţilor Varlaam şi Ioasaf. Autonomizarea parabolelor*, în *Studii de literatură română veche*, Bucureşti, 2005, p. 93; vezi şi *idem*, ***Varlaam şi Ioasaf**. Istoria unei cărţi*, Bucureşti, 1981, p. 88.

[4] Vezi Mihai Moraru şi Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărţilor populare laice*, partea a II-a, Bucureşti, 1978, p. 437 – 495.

[5] Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti BAR, 1–1600*, vol. I, Bucureşti 1978, p. 147.

[6] Emil Turdeanu, *Varlaam şi Ioasaf. Versiunile traducerii lui Udrişte Năsturel*, Bucureşti, p. 3.

[7] Vezi *Vieaţa Sfinţilor Varlaam şi Ioasaf.* Tradusă din limba elenă la anul 1648 de Udrişte Năsturel de Fiereşti, al doilea logofăt, Bucureşti, 1904.

[8] Vezi Mihai Moraru şi Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 498.

2. În lucrarea de faţă ne vom opri atenţia asupra unor cuvinte mai puţin sau deloc cunoscute, păstrate în ms. rom. 588, considerat a fi cel mai apropiat de redacţia originară. Unele dintre acestea constituie atestări-unicat, iar altele devansează atestările cunoscute. Noutatea unora dintre cuvintele pe care le vom analiza se poate deduce şi din nevoia resimţită de traducător de a oferi glose marginale sau interne, prin care defineşte ceea ce el însuşi consideră a fi puţin cunoscut sau chiar necunoscut în epoca în care scrie. Nu ar fi exclus ca Năsturel să fi avut în vedere valorificarea unora dintre aceste glose într-o ultimă redactarea a traducerii sale.

Unele dintre cuvintele pe care le vom analiza, au fost abandonate în copia manuscrisă, realizată de grămăticul Fota în 1673. Acesta a preluat uneori glosele marginale sau interne ale traducătorului, iar alteori a operat substituiri proprii, adaptând textul la limba vorbită. Compararea contextelor din cele două copii manuscrise, 588 şi 3339[9], în care termenii analizaţi apar, ni s-a părut astfel binevenită. În stabilirea modelului urmat în crearea anumitor termeni, am avut în vedere şi textul slavon, prezent în manuscrisul 588 în paralel cu textul românesc. Această versiune, chiar dacă se depărtează, pe alocuri, de textul românesc, constituie un reper util în analiza pe care ne-am propus-o.

3. Dintre derivatele în a căror structură apare sufixul adjectival *-esc* reţin atenţia: *singurească, călugărească* şi *muncitoresc*.

Singurească apare în următorul context în relaţie de sinonimie cu glosa internă, introdusă între paranteze rotunde: *Aşadară socotind,* ***singureasca*** *(ce se zice* ***călugăreasca****), negâlcevitoarea viiaţă vitejaşte o petrecea* (101^{v}); cf. în sl. *sice ubo ra(z)smotrivše* ***edinočeskoe*** *i mlŭčalivoe žitie doblestŭvně proidoša*. Termenul românesc nu apare înregistrat în dicţionare[10], sensul său putând fi „solitar". *Singurească* se păstrează în versiunea din ms. rom. 3339: *deci aşa socotind,* ***ingureasca*** *(ce se zice călugăreasca), negâlcevitoare viiţă vitejaşte o petrecea* (f. 78^{r}).

În versiunea slavonă îi corespunde *edinočeskoe,* scris iniţial *edinočistnoe* şi apoi corectat. Niciunul dintre cei doi termeni slavoni nu apare în dicţionarul lui Miklosich. Formal, rom. *singurească* calchiază adjectivul sl. *edinočeskoe*, în a cărui structură apare adjectivul *jedin* „singur" şi sufixul *-eskij, -eskaja, -eskoe.* Celălalt slavonism, *edinočistnoe,* poate fi pus în legătură cu substantivul *jedinočĭstvo,* glosat de Miklosich[11] prin „vita solitaria" (Miklosich, 1963: s.v. *jedinočĭstvo*), compus format din adjectivul pronominal *jedinŭ* „singur" şi adjectivul *čĭstivŭ* „pios" (Miklosich, 1963: s.v. *čĭstivŭ* „pius; qui veneratur sis"). Glosa explicativă, dată de Năsturel, *călugăreasca,* este atestată pentru prima oară în DA la Dosoftei, în *Vieţile sfinţilor*[12], prin urmare ulterior textului nostru.

[9] În continuare, pentru trimiterile la această versiune vom indica în paranteză fila manuscrisului.

[10] N.A. Ursu îl consemnează într-un articol dedicat traducătorului *Îndreptării legii* din 1652, intitulat *Activitatea literară necunoscută a lui Daniil Andrean Panoneanul, traducătorul „Îndreptării legii" (Târgovişte, 1652)* (*IV*), în SCL, LIII, 2002, 1–2 , p. 203.

[11] Franz von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Emendatum auctum*, Wien 1862–65 (ediţie anastatică, 1963).

[12] Vezi DA, s.v.

Un adjectiv *singuresc*, cu sensul „izolat”[13], apare la patru ani de la traducerea lui Năsturel, în *Îndreptarea legii*, tipărită în 1652: *ţarinile ceale ce-s osebi de besearica, nice sînt de împreună, carele sînt cu totul pre la nişte sate sau oraşure, carele acum se chiamă ţarine* ***singureşti*** (p. 614 în CRV 61; p. 503 în ediţie)[14].

Muncitoresc, derivat de la **muncitor + -esc**, păstrează în sfera sa semantică sensul învechit al cuvântului-bază, respectiv „persoană care torturează, chinuieşte”. DLR nu consemnează pentru acest adjectiv sensul „chinuitor, greu de suportat, căruia nu-i poţi rezista”, propriu acestui adjectiv în următorul context: *Şî se miră împăratul de cuvântul coconului şî socoti ce lucru iute şî* ***muncitoresc*** *(adecă* ***putearnec****) iaste dragostea muierilor* (237^{r-v}). În ms. 3339, copistul a înlocuit adjectivul prin sintagma **de muncă**: *Iară împăratul se miră de cuvântul coconului şi socoti ce lucru de iute şi* ***de muncă*** *iaste dragostea muierilor* (f. 107^{v}). Scribul a renunţat şi la glosa internă *putearnec*, în acest context un calc semantic după sl. *silinŭ*, care înseamnă atât „puternic, viguros, robust”, cât şi „constrângător, excesiv, greu de suportat”, iar prin extensie „căruia nu-i poţi rezista”. În ceea ce-l priveşte pe *muncitoresc,* acesta a apărut prin calchierea fidelă a sl. *mučite(l)no*, prezent în versiunea slavonă, derivat de la *munčitelĭ* „muncitor”.

4. O particularitate a textului o constituie frecvenţa derivatelor cu sufixul **-ură**, înregistrat şi în variantele (**-ătură, -itură**), fapt deloc surprinzător, întrucât este vorba despre unul dintre cele mai productive sufixe ale românei vechi[15]. Printre acestea se numără: **amăgitură, ereticitură, fericitură, începătură, micşurătură, strimtură.**

Textul conţine două ocurenţe ale lui **ereticitură** „erezie”, derivat de la **eretic + -itură**: *Ceia ce se lepădară amu de tot şî nu-ş ascultară nemica, sânt carii nu-ş se apropiiară nemica de credinţa lu Hristos, sau în slujba idolească, sau vre întru o* ***ereticitură*** *trăiesc* (71^{v}); *Dici toată neghina* ***ereticiturii*** *să nu crească, ce păzeaşte sămânţa lu Dumnezeu curată şî fără de amestecătură* (276^{v}). Potrivit DLR, termenul a fost atestat pentru prima oară în versiunea din 1786 a romanului *Varlaam şi Ioasaf*, un indiciu că ar fi putut fi creat de Năsturel. În ms. 3339 copistul l-a înlocuit în primul citat prin *ereasă*: *Deci, ceia ce se lepădară de tot, şi nu ascultară nemic, sânt ceia ce nu se-au apropiiat nimic de credinţa lui Hristos, ce sau lăcuiesc întru slujba idolească, sau vre întru o* ***ereasă,*** *ceva* (f. 56^{r}). Pentru cel de-al doilea

[13] Vezi N.A. Ursu, *loc. cit*., p. 203.

[14] Singurul exemplar păstrat al tipăriturii apărute la Târgovişte în 1652 se află astăzi în colecţiile speciale ale Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti , înregistrat la cota CRV 61. La peste 300 de ani, colectivul de drept românesc, condus de acad. Andrei Rădulescu, a întocmit ediţia modernă a textului, publicată în colecţia *Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris*, VII, sub titlul *Îndreptarea Legii. 1652*, Bucureşti, Editura Academiei Române, [1962].

[15] Vezi *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, 2007, p. 206.

citat, termenul substituient din ms. rom. 3339 este **eretecie**: *Iară mai nainte de toate şi preste toate, să păzeşti să nu crească tocmeala **ereteciei**, ce să păzeşti sămânța lui Dumnezeu curată şi fără amestecătură* (f. 257v). DLR consemnează prima atestare pentru *ereticie*, cu sensul „faptul de a fi eretic”, în *Letopisețul* lui Grigore Ureche şi-l consideră calc lingvistic după v. sl. *eretičĭstvo*. Subscriem la această etimologie, cu mențiunea că nu este vorba despre un cuvânt vechi slav, ci despre un termen specific slavonei. În versiunea slavonă din ms. rom. 588 lui *ereticitură* îi corespunde *eresĭ*, însă, din punct de vedere structural, termenul românesc se apropie de sl. *eretičĭstvo*, după al cărui model considerăm că a fost calchiat, ca şi *ereticie*. Ambii termeni sunt glosați de Miklosich prin lat. „haeresis”.

Fericitură (< fericit + -ură) „fericire” nu apare în dicționarele româneşti, fiind, probabil, calchiat de Năsturel după modelul sl. *blaženĭstvo*, prezent în versiunea slavonă: *Decât care lucru, ce ară fi mai fericit şî mai n[alt]? Să te învrednicească dară Domnul a nemeri **fericitură** ca aceaea* (175v). În versiunea din ms. 3339 îi ia locul *fericire*: *decât care ce lucru ar fi mai fericit, şi mai înalt, şi mai pre desupra, care să te învredniceşti **fericire** ca aceasta* (f. 136r). Sl. *blaženĭstvo* este glosat în dicționarul lui Miklosich prin „beatitudo”. În structura sa poate fi recunoscut adj. *blaženŭ* „beatus” (v. Miklosich s.v.) + *-ĭstvo*, redat în română prin *-itură*, cum am văzut că s-a întâmplat şi în alte situații.

Micşurătură derivat de la *micşura* + *-ătură* nu apare în DLR: *Acela dară zic eu să fie Dumnezeu, Carele au tocmit toate şî le ține, acela iaste fără-de-începătură, şî pururea fiind, şî fără-de-moarte, şî nimica de la nime nu-i tribuiaşte, iaste desupra a toate patemile şî a toate **micşurăturile*** (215r). În ms. rom. 3339 îi ia locul *micşorare*, copistul înlocuind suf. *-ătură*, cu suf. *-re*: *(...) iaste desupra a toate patimele, şi a toate **micşorările*** (f. 181v). Formal, ambii termeni corespund sl. *umalenije*, întâlnit în varianta slavonă, derivat de la *umaliti* „a micşora”+ *-enije.* Inovația grămăticului Fota este atestată câțiva ani mai târziu la mitropolitul Dosoftei: *Cum va suferi **micşurarea** singur-născutului său fiiu cerescul împărat* (DVS, 147r)[16].

Celelalte derivate amintite nu pun probleme deosebite. **Amăgitură** apare frecvent utilizat în limba veche, fiind ulterior înlocuit cu *amăgire*, *amăgeală*. DA dă ca primă atestare *Pravila moldovenească,* apărută la Iaşi în 1646, cu doi ani mai devreme decât traducerea lui Năsturel. Următoarea înregistrare este pentru *Psaltirea* de la Bălgrad din 1651. În textul nostru îl găsim în următorul citat: *Tu eşti Varlaam, carele atâta fără-de-milă şî fără-de-ruşine ocărăşti dumnezeii noştri şî pre iubit fecior al împăratului cu **amăgitură** ca aceasta l-ai învescut, de l-ai învățat a sluji Răstignitului?* (214v); cf. în sl. *prelŭstiju.*

5. Crudie < **crud + -ie**, neînregistrat în DA, apare de două ori în traducerea lui Năsturel, de fiecare dată însoțit de glosa *nemilosârdie*: *cu putearea ce le ajuta lor fiind întăriț, pănă în sfârşit biruiră **crudiia** (ce se zice nemilosârdiia) noastră*

[16] Ap. DLR, s.v.

(263^{v}); *Şî-ş ispoveduiia păgânătatea lui cea mai denainte, vădindu-ş* ***crudiia*** *lui (ce se zice nemilosârdiia lui) ce-au fost având asupra creştinilor* (267^{r}). În versiunea slavonă îi corespunde *surovĭstvo* „arrogantia” (Miklosich, s.v.), derivat de la adj. sl. *surovĭ* „crudus” (Miklosich, s.v.). Însă rom. *crudie* se poate explica cel mai bine prin sl. *surovije* „cruditas” (Miklosich, s.v.). Grămăticului Fota nu i-a fost prea clar sensul lui *crudie*. În primul citat Fota înlocuieşte în ms. pe *crudie* prin *crudime*, însă modifică eronat glosa: *cu putearea carea ajuta lor până în sfârşit biruiră* ***crudimea****, ce se zice* ***milostivniciia*** *noastră* (f. 241^{r}). În celălalt context din ms. rom 3339, Fota lasă termenul neschimbat: *Şi ispoveduiia păgânătatea sa cea mai denainte, văzându-ş* ***crudiia*** *lui, ce se zice nemilostivniciia sa, ce-au fost având asupra creştinilor* (246^{r}).

Scădenie, format de la *scădea* cu suf. *-enie,* are ca primă atestare în DLR[17] anul 1716, când apare într-un document publicat de Iorga. Sensul derivatului este în DLR „reducere, micşorare”: *Şî multe ispite şî razboaie răbdă de la hitleanele duhuri şî multe durori purtă păntru* ***scădeniia*** *burianelor cari le priimiia el întru hrană şâie. Căce fiind pustiia aceaea seacă, rar creştea şî de-acealea.* (281^{v})[18]. În ms. 3339 *scădenie* a fost înlocuit cu *lipsă*: *(...) şi multe dureri purtă pentru* ***lipsa*** *buruienilor care-i era lui de mâncare (...)* (f. 263^{v}).

6. Dintre derivatele pentru care se cunosc atestări mai târzii, amintim adverbele **blăstemăţeaşte** şi **becestniceaşte.** DELR, recent apărut[19], dă ca primă atestare pentru **blestemăţeşte** (< *blestemat*) anul 1703, la peste 50 de ani, prin urmare, după ce Năsturel îl foloseşte în următorul context: *Şi nu mă plec a chema altă ceva bun, fără numai binele care iaste, de carele tu, o, împărate,* ***blăstemăţeaşte*** *te-ai dezlipit şi te-ai delungat* (8^{r}). Pentru celălalt termen, **becestniceşte**, derivat de la *becestnic*, DELR întregistrează varianta *becisniceşte* ca fiind atestată pe la 1740, la aproape 100 de ani de actul traducerii lui Năsturel: *Iară el, cu pizma furat fiind şi cu dulceaţa (vai de mine) înşelat,* ***becestniceaşte*** *căzu dentr-aceastea, den toate* (9^{r}).

Un alt termen despre care se credea că a apărut mai târziu este *becisnicie* „ticăloşie, mizerie”*,* înregistrat în DA la Dosoftei, în *Vieţile sfinţilor*, dar prezent, de asemenea, la Năsturel: *Blăstemate de toate părţile, învăţându-te tu peirii tale, cătră carea mânat eşti de* ***be<ci>stniciia*** *ta, cumu se şi cade, ascuţitu-ţe-ai mintea, împreună şi limba* (12^{r}).

7. Existenţa a numeroase alte exemple de acest tip constituie un argument suficient în susţinerea necesităţii editării versiunii din ms. 588. Există, de asemenea, cuvinte moştenite care apar cu sensul etimologic doar în acest text (ex. *vită* „viaţă)[20]

[17] Vezi DLR, s.v.

[18] Ap. DLR, s.v.

[19] DELR = *Dicţionarul etimologic al limbii române*, vol. I, *A–B*, redactori responsabili Marius Sala şi Andrei Avram, Bucureşti, 2011.

[20] Vezi Maria Stanciu Istrate, *Rarităţi lexicale în romanul popular* ***Varlaam şi Ioasaf****, versiunea Udrişte Năsturel*, în vol. *In honorem Gheorghe Mihăilă*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 2010, p. 321.

sau compuse ori derivate calchiate şi împrumuturi despre care se ştie că au intrat mai târziu în lexicul românesc[21]. Includerea lor în lucrările lexicografice, la locul cuvenit, este nu numai binevenită, ci şi necesară.

8. Compararea contextelor din cele două copii manuscrise, 588 şi 3339, în care termenii analizaţi apar, a scos la iveală intenţia traducătorului de creare a unor termeni nespecifici limbii vorbite. Nevoia de diferenţiere a limbajului artistic de limbajul strict utilitar corespundea unei tendinţe a epocii, fapt constatat de noi într-o lucrare anterioară, dedicată construcţiilor manieriste întâlnite în traducerea lui Udrişte Năsturel[22]. Considerăm, prin urmare că cea mai veche traducere a romanului *Varlaam şi Ioasaf*, realizată de Udrişte Năsturel, constituie o mostră a posibilităţilor lexicale ale românei literare de la jumătatea veacului al XVII-lea şi, totodată, o dovadă a preocupării traducătorului de a prelucra artistic expresia variantei literare a limbii.

DÉRIVÉS INSOLITES DANS UN TEXTE ROUMAIN
DE LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVII[e] SIÈCLE

(Résumé)

L'ouvrage présente toute une série de termes inexistants dans les dictionnaires roumains mais qui figurent dans la traduction de *Vie des Saints Varlaam et Josaphat* de 1648 réalisée par Udrişte Năsturel. Dans cette traduction on signale des attestations singulières, mais aussi des mots dont on considérait avoir fait leur apparition dans le lexique roumain plus tard. Notre analyse, qui reprend aussi des considérations que nous avons faites ailleurs en marge du même texte, porte sur la conclusion que la plus ancienne copie de la traduction de Udrişte Năsturel représente une expression des capacités lexicales du roumain littéraire de la moitie du XVII[e] siècle. Aussi, elle fait la preuve de la préoccupation du traducteur d'orienter la variante littéraire de la langue vers une expression plus artistique.

Cuvinte-cheie: Evul Mediu, Udrişte Năsturel, literatura română veche, manuscris românesc, ediţie, cuvânt derivat, calc lingvistic, limba slavonă.

Mots-clés: Moyen Âge, Udrişte Năsturel, littérature roumaine ancienne, manuscrit roumain, édition, mot dérivé, calque linguistique, le slavon.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[21] *Ibidem*, p. 315–320.

[22] Vezi Maria Stanciu Istrate, *Un cărturar român în căutarea literarităţii: Udrişte Năsturel*, în „Limba română", LX, 2011, nr. 1, p. 86–94.

Pârvu Boerescu

NOTE ETIMOLOGICE ŞI LEXICALE

I. FULG

Expr. **fl̥g- (*fu + *fl̥- + -g-)*, cf. *a fufula, fâl(-fâl)*, cf. *bulg(ăre)*

Cuvântul *fulg*, de uz general în dacoromâna actuală, poate fi datat cu certitudine ca aparţinând perioadei limbii române comune, prin comparaţie cu forma sa aromânească: *fulgu*.

Este atestat pentru prima dată în vol. IV al *Lexiconului românesc-nemțesc* de I. Budai-Deleanu, terminat în anul 1818 şi rămas în manuscris (BAR, ms. 3731, f. 1095^{v}): ф8лг8, scris şi cu litere latine: *folgu*, dar fără să fie însoţit de o traducere germană a acestuia. Ar fi interesant de ştiut de ce I. Budai-Deleanu a lăsat neterminat acest articol de dicţionar. Pur şi simplu din lipsă de timp sau, poate, din neatenţie? În caz contrar, presupunând că autorului *Țiganiadei* nu-i erau cunoscute cu precizie înţelesurile cuvântului *fulg*, auzit probabil de la bucovinenii din Liov-Lemberg, acest amănunt, precum şi faptul că dicţionarele scrise în Transilvania şi Banat înainte de anul 1850 nu îl înregistrează pe *fulg*, ar putea sugera ipoteza că aria iniţială de răspândire a cuvântului s-ar fi aflat în afara arcului carpatic, în Moldova şi în Muntenia.

Cea de a doua atestare o întâlnim în vol. VII din *Condica limbii româneşti*, alcătuită de Iordache Golescu (BAR, ms. 850, cca. 1832, p. 1568, f. 44^{v}), cu exemplificarea familiei sale de cuvinte: «– ***fulg, -gi***, – <u>*fulgime,*</u> *-i* adică mulţime dă fulgi, – *fulgulet, -e*, – *fulgi dă zăpadă, dă ninsoare*, – *a fulgui, fulguieşte zăpada* adică, cade zăpadă cu fulgii, – <u>*fulguitor,*</u> *-i*, – <u>*fulguitoare*</u>, – *fulguit, -ţi*, – *fulguită, -e*, – *fulguind*, – *fulguire, -i*, – *fulguială, -eli*, – <u>*fulguicios,*</u> *-şi*, – <u>*fulguicioasă,*</u> *-e*, – <u>*fulguielnic,*</u> *-ci*, – <u>*fulguielnică,*</u> *-ce*; – ***a fulgui, fulguială***, vez: ***fulg***.» Am subliniat derivatele care nu apar în DA, DI sau MDA. În schimb, Iordache Golescu nu înregistrează cuvântul *fulguitură/fulgâitură*, prezent în DA.

În dicţionarele tipărite, prima atestare a lui *fulg* se află în *Vocabularul franțezo-românesc* de P. Poenar, F. Aaron, G. Hill (vol I, 1840, p. 695): *Flocon: ...il tombait de la neige par flocons – cădea zăpadă în flotaci, în fulgi.* Următoarea atestare ar fi cea din *Dicționarul german-român* de George Bariţ şi Gabriel Munteanu (vol. I, 1853, p. 691): «*Schneeflocke – flocŭ, fulgŭ de néoă*».

În texte, *fulg* apare destul de târziu, de exemplu în pastelurile *Iarna* şi *Sania* de Vasile Alecsandri (1868) sau în *Sânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*,

publicată de Societatea Biblică pentru Britania şi Străinătate, într-o versiune necanonică cu autor necunoscut, la Pesta în 1873 (p. 590), apoi la Iaşi în 1874 (p. 465): *El aruncă omătul ca fulgii de lână*[1] (Ps. 147, 16 [5], citat de Fr. Damé, NDRF, II, p. 43).

Fulg mai poate fi întâlnit într-o variantă a baladei *Novac şi corbul*, anume: *Gruia fiul lui Baba Novac, căpitanul lui Mihai*, culeasă de Teodor Burada (*O călătorie în Dobrogea,* 1880, *ap.* M. Gaster, *Chrestomatie română*, vol. II, p. 303): *Când Novac aşa auzea / se făcea că s-împiedica / desagii de fulg lua / şi galbenii-i risipea.* Gaster îl traducea pe *fulg*, în acest context neobişnuit, prin fr. *lisière* „margine", ceea este de-a dreptul absurd. Putem fi siguri că, în realitate, T. Burada nu auzise bine cuvântul, înțelegând greşit *fulg*, în loc de *fund*.

Sinonimele lui *fulg* sunt:

1. (Înv.) *Floc*, *floacă (de nea, de ninsoare, de omăt, de zăpadă)* < lat. *floccus* „smoc de lână etc.", cf. CDDE nr. 607. Cf. germ. «*Flocke* – floc, buc, *flocken* – (a) face floci, buci; (a) cădé în floci (omătul)», *ap.* T. Stamati, *Dicționariu de limba germană şi română*, Iaşi, 1852, p. 302. Vezi şi engl. «*Snow-flake* – (1.) fulg, floacă de zăpadă», *ap.* H.L. Lolliot, *Dicționar englez-român*, Bucureşti, f.a. [1900], p. 488.

2. (Reg.) *Flotac* şi *flotag*, probabil din *floc* + *-ac*, prin disimilare (DA).

3. (Reg.) *Flotoc* şi *flotog*, probabil din *flotac* (MDA), sub influența lui *flotocos* < *flocotos.*

4. (Spec.) *Pană (mică/ uşoară)* < lat. *pinna* „idem" (uşor ca *pana* sau ca *fulgul*; *pană* sau *fulg* pentru ciupirea corzilor cobzei).

5. *Puf (de gâscă, de păpădie*; analogic: *puf de ninsoare*, sens colectiv) < v. sl. *пѹхъ, cf. bg. *пух* „fulgii (păsărilor), firele de păr abia crescute (mătăsoase), puful (unor fructe)".

Sensul cel mai vechi şi generic care poate fi dedus din citatele existente în DA ar fi acela că penele mici şi moi de pe burta păsărilor, semințele uşoare de păpădie, asocierile de mici cristale albe de apă ale zăpezii etc. – *fulgii* – sunt mulțimea obiectelor menționate, foarte mici şi extrem de uşoare, care pot zbura fiind ridicate de vânt sau care cad destul de lent pentru a lăsa tot timpul impresia zborului: *Dragostea, zburdalnica,... E ca pleava de uşoară/ Şi ca fulgul ce-n vânt zboară* (Teodorescu, P. P. 302[b]). *Fulgii zbor, plutesc în aer, ca un roi de fluturi albi* (Alecsandri, P. III, 9). Soluțiile etimologice mai vechi sunt neconvingătoare:

♦ Lat. *floccus* – Pontbriant, p. 275.

♦ «Una transformatione sau d'in *floccu* in folcu, folgu, fulgu, sau d'in *fluxu* in fulxu, fulcu, fulgu; compara: it. *floscio* = isp. *flojo* = port. *froxo*, [lat.] *fluxus* =

[1] Compară cu textul canonic: lat. *qui dat nivem sicut lanam* (Vulgata), slavon. **дажщаго снегъ свои ӕ҆ко влънѫ** (Coresi 1577, f. 280[r]/8) sau *He giveth snow like wool* (King James Bible), tradus: *al celui ce dă **zăpada** sa ca lâna*, în *Psaltirile* moldoveneşti tipărite la Iaşi, Mânăstirea Neamțului, Chişinău sau Movilău între anii 1743 şi 1859. Doar în variantele mai vechi de tip moldovenesc întâlnim: *cela ce dă **omătul** său ca lâna*, la Dosoftei, 1680, ori: *dând **omătul** lui ca lâna*, în Biblia de la Bucureşti.

molle; isp. *flogel* [*flojel* „puf (de pasăre)"] = port. *frouxel* [*frouxo* „Blutsturz", *froco* „fulg de nea"] = fulgu» – Laurian–Massim, DLR, I, p. 1264.

♦ Vgl. [Compară cu] lat. *floccus*, deutsch *Flocke* – Tiktin, DRG, p. 653.

♦ Compară cu *floc* – Scriban, D, p. 531; DEXI, p. 772.

♦ Variantă de la *floc* (< lat. *floccus*), cu metateza (**folcus*) şi cu aceeaşi schimbare a finalei, ca în *stâng, vitreg* – Ciorănescu, DER, nr. 3512.

♦ Lat. *fluxus* adj. „fluid, lichid" – Körting, nr. 3864.

♦ Lat. pop. **fulgus*, adj. postverbal substantivat din lat. *fulgere* „a străluci" sau reconstruit din *fulgidus* „strălucitor" – Puşcariu, EW, nr. 665; DA II/I, p. 188; REW[3], nr. 3554a.

♦ Origine necunoscută, compară it. *falhoco* „fulg de zăpadă" (în dialectul vechi corsican) – SDEM, p. 463.

♦ Din v. germ. s. (longob.) **flugulu (> *fluguru > *fluglu > fulg)*, cf. germ. m. s. *vlügel* „aripă";... treceri de sens: „lucru uşor, care zboară, aripi, pene, fulgi, puf", cf. *plimb* < **plimblu* < **primblu* şi cu metateza lui *l*, cf. *bold* < sl. *bodlĭ*, *purced* < lat. *procedo* sau

♦ din v. germ. s. *flug* „zbor" + suf. dim. lat. *-ulus*, cf. v. nord. *flugr* „idem " – Giuglea, DR, III, 1923, p. 626; Giuglea, 1983, p. 170–171.

♦ Origine traco-dacă – G. Ivănescu, în vol. H. Mihăescu, *La romanité...*, p. 316.

♦ Tr.-dac.[!] **folcus* < rad. **flok-*, i.-e. **bhlōko-s* (Walde, LEW 1, 517–518) sau i.-e. **bhlok-* „floc, pânză" (Pokorny, 161), cf. engl. *flake* „fulg", let. *plauki* „fulg", let. *plaukas* „floc", cf. alb. *flok* [„1. păr, fir de păr"; 4. „fulg de zăpadă, puf, scamă"] – Vinereanu, DEIE, p. 370.

♦ Fără etimologie sau cu „origină/ etimologie necunoscută" – Şăineanu, DU, ed. 1925 ş.u.; I.-A. Candrea, CADE, 1931; DEX, 1975 ş.u.; MDA, II, 2002.

Etimologia dată de S. Puşcariu, aparent corectă din punct de vedere fonetic, este cu totul neverosimilă ca evoluţie semantică. Ipoteza unui adjectiv derivat din lat. *fulgēre* „a străluci" sau reconstruit din *fulgidus* „strălucitor, scăpărător" se bazează doar pe expresia citată în DA, după DDRF: *spălat fulg*, interpretată abuziv: „spălat astfel ca să strălucească". În dicţionarul său român-francez, Fr. Damé dădea aceleiaşi expresii o traducere mult mai firească: *rendu blanc comme neige*. Fulgii de zăpadă sunt albi, dar nu strălucesc. Dimpotrivă, atunci când ninge, fulgii zăpezii au cel mult o culoare albă mată, pe fondul cenuşiu al norilor care aduc ninsoarea. Doar zăpada aşternută poate străluci în lumina soarelui, când cerul e senin.

Identitatea multora dintre sensurile lui *fulg* cu cele ale sinonimelor ieşite astăzi din uz: *floc, floacă* a provocat o neobişnuită convergenţă de păreri între R. de Pontbriant, A.Tr. Laurian, reprezentantul cel mai de seamă al latinismului întârziat, H. Tiktin, A. Scriban, Al. Ciorănescu, autorii DEXI şi M. Vinereanu, exponentul traco-dacismului extremist contemporan, privind etimologia: < lat. *floccus* / i.-e. **bhlok-*, cf. r. *floc*.

«Una transformatione d'in *floccu* in folcu, folgu, fulgu», aşa cum bine arăta Laurian, ar avea nevoie de trei accidente fonetice: metateza lichidei, sonorizarea

ocluzivei velare şi închiderea vocalei medii rotunjite. Le considerăm „accidente" deoarece, în mod normal, conform legilor fonetice cunoscute, niciuna dintre aceste transformări fonetice n-ar trebui să se producă în mod obligatoriu.

Metateza[2] lichidei *l* în cuvintele moştenite din latină este de obicei regresivă: *cheag* < **clagum* < *c(o)āg(u)lum, chingă* < **clinga* < *cing(u)la, gheb* < **glibbus* < *gibb(u)lus, glugă* (şi înv. *clucă)* < **clluca* < *cuc(u)lla* (sau, cu etimologia tradiţională, < bg. *gugla*), *plămân* < **plumonem* < *pulmōnem*, *plop* < **plop(p)us* < *pōpulus* etc. Acelaşi tip de metateză îl întâlnim şi în *flăcâie* < *făclie,* ori în aromână: *blugur* < *bulgur*. Exemplele de metateză progresivă a lui *l* în cuvintele moştenite sunt mai rare: *paltin* < *platanus*, în dacoromână şi aromână, dar *platăn* în meglenoromână, apoi *pătlagină* < *plantāginem*, *purced* < *prōcēdō*, cf. *bold* < sl. *bodlĭ*, *tulpină* < v. sl. **trupina* şi *culcer* < *clucer*. Grupul consonantic iniţial *fl-*, latin şi românesc, în general de origine expresivă, este extrem de stabil în limbă şi nu cunoaştem exemple de metateză în ceea ce-l priveşte. Pentru comparaţie, prezentăm câteva evoluţii fonetice bine atestate, care au dus la apariţia aceluiaşi complex sonor, /*fulg*/, în cuvinte ca *răsfulg* < *răsfug* < *răs* + *foc* „boală a oilor, caprelor etc.", ori *sufulg* < *sufulf* < *suvulf* < *suvulv* < *sovârf* < scr. *suhoverh* „(bot.) *Origanum vulgare*", forme datorate probabil etimologiei populare.

Dacă **folcu*, presupusa variantă fonetică a lui *floc*, ar fi stat la originea lui *fulg*, ea ar fi trebuit să supravieţuiască măcar izolat, în unele graiuri mai conservatoare, aşa cum s-au păstrat, de altminteri, *floc* şi *fulg*, împreună cu *a acăţa* alături de *a agăţa*, *clucă* şi *glucă* alături de *glugă*, *flotac* şi *flotoc* alături de *flotag* şi *flotog*, *pâlc* alături de mai recentul *pâlg*, (reg.) *por* alături de *pur* < lat. *porrus* „praz", *vitrec* şi *vitric* alături de *vitreg* şi *vitrig* etc. Ipoteticul **folcu* nu a lăsat însă nicio urmă. De aceea, suntem îndreptăţiţi să credem că derivarea lui *fulg* din **folcu* < lat. *floccus* nu poate avea o bază reală.

Un argument în plus pentru înlăturarea definitivă a ipotezei derivării lui *fulg* din lat. *floccus* este acela că nu se cunosc cazuri de cuvinte moştenite din l a t i n ă care să-şi fi păstrat în dacoromână vechea formă, fără metateză, alături de cea nouă, cu metateză. Existenţa unor variante fonetice de tipul *rinichi* – *rărunchi* etc. nu are nicio relevanţă în cazul nostru, ele nefiind rezultatul vreunei metateze.

Soluţia veche germanică, propusă destul de confuz de G. Giuglea şi greşit înţeleasă de către Al. Ciorănescu, are totuşi meritul de a fi conturat mai limpede câmpul semantic şi genul proxim al cuvântului *fulg*: „lucru uşor, care zboară, aripi, pene, fulgi, puf". Aceste înţelesuri se regăsesc în unele cuvinte vechi germanice care sunt foarte apropiate fonetic de românescul *fulg*: v. isl. *fljūga* şi v. germ. s. *fliogan* „a zbura", v. germ. s. *flug* „zbor", v. nord. *flugr* „zbor", v. isl. *fluga* „muscă", germ. m. s. *vlügel* „aripă", v. isl. *fugl* şi got. *fugls* „pasăre". Împreună cu norv. dial. *flugsa* „fulg de zăpadă" şi let. *plauki* „fulgi de zăpadă", ele formează o familie de

[2] Exemplele care urmează, precum şi clasificarea lor au fost preluate din lucrarea *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, de Sextil Puşcariu, § 89–92, p. 165–172, cu mici completări.

cuvinte clar înrudite, cu origini expresive, cf. rad. i.-e. **pleu-k-* şi **pleuk-* (Pokorny, IEW, 837). Totuşi, în ciuda asemănărilor observate, este evident că dr. *fulg* nu poate să aibă o origine germanică, întrucât forma aromânească *fulgu* nu avea cum să fie împrumutată de la goţii sau gepizii aflaţi la nordul Dunării.

În această situaţie, e bine să ne amintim de cele spuse de Iorgu Iordan în anul 1935 (BPh. II, p. 171): „Aşadar *fleandură, fleanţă, fleoancă, fleoarcă, fleoarţă, fleştenic, fleştură, fle(a)ură*, cu variantele şi derivatele respective, au toate o singură origine, **onomatopeică**. Elementele lor fonetice fundamentale sânt *f* şi *l*, care, fie unite într-un sunet de tranziţie, ca în *a fâlfâi*, fie sprijinite pe o vocală următoare, ca în seria aceasta din urmă, exprimă zgomotul făcut de aripile unei păsări (sau insecte) în zbor şi apoi pe acela al unei bucăţi de pânză expusă la bătaia vântului".

Făcând apel la sursele autohtone ale etimologiei româneşti, vom constata existenţa unor creaţii onomatopeice care au o structură fonetică relativ apropiată de cea a lui *fulg*: ***fufărniţă*** (reg.) „furtună în timpul iernii; vânt puternic care spulberă zăpada" (MDA 2, p. 477), din „**fu-f(u)-*", cu sufixul *-(ă)rniţă*, cf. *viforniţă*, cf. *iernţă*, sau ***a fufula***, verb atestat în Bucovina „a ninge lin, cu fulgi mari şi deşi" (DA, II/I, p. 184), care este derivat din aceeaşi secvenţă „**fu-fu-*", cu reduplicarea unui ****fu*** care imită suflarea vântului ce împrăştie fulgii de zăpadă sau care redă sunetul produs de om când suflă fulgii unui puf de păpădie pentru a-i face să zboare. Acelaşi **fu* imită zgomotul pe care îl face cineva care suflă peste un obiect, pentru a înlătura praful aşezat pe acesta. În MDA este atestată doar onomatopeea *pfu* „zgomotul produs de cineva când respiră cu greutate".

Cum era de aşteptat, onomat. **fu-* a fost lexicalizată şi în alte limbi, putând fi raportată la rad. i.-e. **pfu-, *pu-* „von der Schallvorstellung der aufgeblasenen Backen, aufblasen, aufgeblasen, angeschwollen, aufgebauscht" [„reprezentarea onomatopeică a obrajilor umflaţi etc."], prin comparaţie, de exemplu, cu v. isl. *fjūk* „vifor, viscol", *fjūka* „a mişca, a împrăştia ceva repede prin aer", *fok* „viscol" = i.-e. **pu-g-*, ori cu gr. *φύσα* „suflu", *φυσάω* şi slv. **puchati* „a sufla", **puchъ* „puf" = i.-e. **pu-s-* (Pokorny, IEW, p. 847–848).

Cea de a doua onomatopee românească înrudită în mod sigur cu *fulg* este ***fâl*** „cuvânt care imită zgomotul produs de fâlfâitul aripilor unei păsări", cu verbul derivat *a fâlfâi*, al cărui înţeles s-a extins de la imaginea auditivă a mişcărilor aripilor păsărilor la imaginea vizuală caracteristică oricărei mişcări de „plutire" prin aer a entităţilor mărunte aflate în zbor sau în bătaia vântului. Fără îndoială, aceeaşi îmbinare de origine onomatopeică a consoanelor *f, l* + *g*, dar cu *fl-* urmat de o vocală, se poate regăsi în limbile germanice, în exemplele deja cunoscute: v. germ. s. *flug* „zbor", norv. dial. *flugsa* „fulg de zăpadă" (Pokorny, IEW, p. 837), iar cu oarecare probabilitate, şi în alb. *flug* „swing", „avânt, însufleţire etc." (Vl. Orel, AED, p. 101), cu derivatul *flugtar* „sprinten, vioi, sprinţar" (Topciu–Melonashi, p. 287), cuvinte albaneze considerate „creaţii elementare" de către Eqrem Çabej (*St. gj*., I, p. 192).

Consoana finală, *g*, din *fulg* şi din celelalte exemple germanice sau albaneze este un formant care aparţine indo-europenei comune, prezent şi în limba română, de exemplu în *bul***g***(ăre)*, cuvânt de origine probabil autohtonă, foarte asemănător cu *fulg*, deoarece a fost creat prin mijloace expresive relativ similare: < **bul-* + *-g-* „obiect aproximativ sferic", cf. lat. *bulla* „bulă (de aer), băşică, bumb", cu unele corespondenţe în domeniul romanic, care pornesc de la un substrat celtic: lat. *bulga* „sac", fr. *bouge* „parte bombată a unui obiect" (< gall.) etc. (cf. DA). Acelaşi formant i.-e. *-g-* mai poate fi identificat în alte două cuvinte ale fondului nostru lexical preroman: *bun***g***(et)* şi *mur***g**.

Tema expresivă *ful-*, la care s-a adăugat formantul *-g-*, ar putea fi explicată cel mai simplu prin suprapunerea celor două onomatopee primare: *fu-* şi *fâl-*, având în vedere suprapunerea reală a două imagini auditive şi vizuale consecutive: „suflarea" care răspândeşte *fulgii* şi „plutirea" sau „fâlfâirea" *fulgilor* prin aer.

Alte explicaţii ar putea porni de la comparaţia variantelor onomatopeice *ţur-* şi *ţâr-*, apropiate ca înţeles, prima fiind probabil mai veche, întrucât a dezvoltat derivatul expresiv *ţurţur(e)* (cf. alb. *xurxull*), ceea ce ne-ar permite să reconstruim o onomatopee dispărută din uz – **ful-*, posibil identică semantic cu *fâl-*. Cu mai multă îndreptăţire, însă, am putea prefera ipoteza existenţei în substratul preroman târziu al limbii române a bazei expresive **fl̥g-*, cu antecedente în indo-europeana comună. Sonanta silabică [l̥] s-a realizat ca *-ul-* în dacoromână şi aromână, ca urmare a unei tendinţe moştenite din substrat, consolidată apoi prin influenţa permanentă a onomatopeelor **fu-* şi **ful- (fâl-)*.

Ipoteza noastră subsidiară implică o întrebare cu un mai mare grad de generalitate: nu cumva vocala de sprijin din substratul preroman era *-u-*, spre deosebire de actualul *-â-*? Mai multe fapte vin să ne confirme această presupunere. În formaţiile onomatopeice aflate în uz, de exemplu, variantele cu *u* par să fie mai vechi decât cele cu *â*: *a gunguri* şi *a gânguri* < *gu-gu-*, *a zburli* şi *a zbârli* < *z* + *brr* + *li* etc.

Vom mai observa că patru dintre cuvintele atribuite fondului lexical preroman pot fi raportate la unele radicale indo-europene care conţin sonante silabice: *burtă* şi *bârtă*, i.-e. com. **bhr̥tā* „sarcină", cf. skr. *bhr̥táh* „purtat" (Ivănescu, 315, cf. Pokorny, 128, 130), *Dumbul* (atestat în anul 1221) şi *dâmb*, i.-e. *dhm̥bh-(o-)*, cf. gr. *τύμβος* „tumulus peste un mormânt" (Poghirc, 355, cf. Pokorny, 248–249), *murg, amurg* şi nu **mârg*, i.-e. **mr̥gho-* „crepuscul", cf. alb. *(i) murg(ët)* „cenuşiu închis, întunecat" (Sluşanschi, 116), *strungă* şi nu **strângă*, i.-e. **str̥ng-* „strâns, strâmt", cf. alb. *shtrungë* „strungă", norv. *strungen* „strâns în stomac" etc. (Jokl *St.*, 89, cf. Pokorny, 1036–1037). În toate exemplele citate, vocala de sprijin cea mai veche este *u*, care îşi află astfel o perfectă justificare fonetică istorică şi în cazul cuvântului *fulg*.

Mai trebuie spus că *fulg* ni se pare a fi, credem, cea mai eufonică, cea mai frumoasă creaţie lexicală expresivă autohtonă românească.

II. STÂLPURI: *STÂLPURĂ, *STÂLP²

Lat. **stirpulae* < **stirpae,* sg. **stirpa* = *stirps,* cf. *stipula*

În DLR, t. X/5, p. 1612, în articolul despre cuvântul *stâlp*, cu sensul de bază: „lemn lung şi gros, uneori cioplit, fixat în pământ pentru a susţine ceva”, mai întâlnim şi un alt sens, învechit şi regional, presupus că ar aparţine aceluiaşi *stâlp* care a fost împrumutat din v. sl. *stlŭpŭ* „gr. *στήλη*, lat. *columna*” (Miklosich, *Lex.*, p. 884), dar având genul neutru: „III. 1. ram” [sau „ramură, creangă”, *n.n., P.B.*], aşa cum rezultă din citatul: *De smochin învăţaţi-vă pildă, iată când vor fi stâlpurile lui tinere şi înfrunzeaşte să ştiţi că aproape iaste vara* (N. Test., 1648, f. 59ʳ/29).

Suntem de părere că o soluţie corectă ar trebui să pornească de la premisa că *stâlpuri*, din citatul de mai sus, este un plural feminin, la fel ca *linguri, mături, scânduri, scorburi*. De asemenea, credem că ar fi oportun să ne inspirăm din soluţiile mai vechi ale lui S. Puşcariu (EW, nr. 1645) sau I.-A. Candrea (CADE, p. 1206) cu privire la cuvântul înrudit *stâlpare*, derivat de aceştia din formele reconstruite lat. pop. **stirpalis*, respectiv **stirparia* < lat. cl. *stirps*.

Aşadar, din substantivul feminin lat. *stirps* (cu variantele *stirpēs, stirpis*) „3. ramură, lăstar” (Guţu, p. 1156), posibil şi sub influenţa paronimului *stipula* „pai [tijă] verde” (< *stipēs* „2. ramură de copac”), sugerat de H. Tiktin (DRG, p. 1496), s-a format în latina dunăreană derivatul diminutival (devenit apoi sinonim): **stirpula*, care a fost moştenit în română sub forma **stirpură, *stârpură*, cu pluralul **stârpure*. Prin disimilare regresivă s-a ajuns la pluralul *stâlpure, stâlpuri*, cel atât de bine atestat în textele din secolul al XVI-lea. Apoi, singularul neutru refăcut **stâlp* a dobândit, prin atracţie omonimică, noul plural masculin *stâlpi*, atestat în anul 1784: *„în mâna dreaptă stâlpi de busuoc pusu-mi-au”* (cf. DLR).

Din aceste motive, este evident că **stâlpură*, deşi nu apare în DLR, şi **stâlp*² (pl. ***stâlpuri***) cu sensul de „ramură” (< lat.) ar trebui să fie înregistrate şi discutate separat de *stâlp*¹ (pl. *stâlpi*) „pilon, par, reazem” (< v. sl.), în noul *Dicţionar etimologic al limbii române*. Astfel, **stâlp*² (pl. *stâlpuri*) se alătură celorlalte cazuri asemănătoare de omonime cu origini diferite, care nu pun niciun fel de probleme etimologice, de exemplu: *coş*, *coşi* şi *coşuri* „larvă, bubuliţă” < lat. *cossis/ cossus* „vierme al lemnului” şi *coş, coşuri* „recipient din nuiele împletite” < sl. *košĭ* „idem”; *râs, râsuri* „râset” < lat. *risus* „idem” şi *râs, râşi* „linx” < sl. *ryšĭ* „idem”; *somn* „starea celui care doarme” < lat. *somnus* „idem” şi *somn, somni* „un peşte” < sl. *somŭ* „idem”.

Reamintim că prima atestare a formei *stâlpuri* se găseşte în *Tetraevanghelul* lui Coresi, datat 1560–1561 şi nu 1574, cum apare în DLR. Forma *stâlpure* este atestată în *Palia de la Orăştie*, în anul 1582. În limba scrisă, cuvântul *stâlpuri* a dispărut din uz către sfârşitul secolului al XVIII-lea, din cauza conflictului semantic şi a concurenţei cu mai frecventul *stâlp*¹.

În ceea ce priveşte cuvântul *stâlpare* „ramură înverzită”, atestat în sec. al XVI-lea împreună cu pl. *stâlpuri* „ramuri”, la Coresi, este foarte puţin probabil ca

el să fie un derivat românesc dintr-un **stâlp*[2] „ramură”, a cărui formă de singular nu este atestată în citatele selectate în DLR şi al cărui plural contaminat *stâlpi* apare abia spre sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Dacă *stâlpare* este moştenit din lat. **stirpalis* sau din lat. **stirparia* (ambele ipoteze presupunând derivarea din lat. *stirps*) nu se poate stabili cu precizie, întrucât cele două soluţii sunt în egală măsură posibile. Fiind însă un amănunt lipsit de relevanţă, preferăm explicaţia dată de G. Pascu (*Sufixele româneşti*, p. 90), care ni se pare a fi cea mai bună:

«*Stâlpare* „crenguţă care se ţine în mână la sărbătoarea numită *Stâlpări* [sau *Florii*, n.n., P.B.]”, *stălpare, stăŭpare* „crenguţă” (Candrea) < **stirpalis* ori **stirparia* < *stirps* „rejeton, surgeon, branche”.»

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Bariţ – Munteanu	=	G. Baritz und Gabriel Munteanu, *Deutsch-rumänisches Wörterbuch*, I. Band, Kronstadt, 1853.
Budai-Deleanu, *Lex.*	=	I. Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemţesc*, vol. IV, BAR, ms. 3731, cca. 1818.
Çabej, *St. gj.*	=	Eqrem Çabej, *Studime gjuhësore*, vol. I–VII, Prishtinë, Rilindja, 1975–1977.
CADE	=	*Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”,* Partea I: I.-A. Candrea, *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, Bucureşti, 1931.
CDDE	=	I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii romîne. Elementele latine* [A – Putea], Bucureşti, 1907–1914.
Ciorănescu, DER	=	Al. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958–1966 (Versiunea românească: *DER. Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Saeculum I.O., 2001).
DA	=	Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (A – De, F – Lojniţă), Bucureşti, Socec şi Sfetea, (1907)–1913–1949.
DDRF	=	Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, I–IV, Bucureşti, 1893–1895.
DEX	=	Academia RSR, Institutul de Lingvistică, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, EA, 1975; Supliment, 1988, reeditare: UE, 1996 (continuare de tiraj: 1998); ediţia a II-a, revizuită, Bucureşti, UEG, 2009.
DI	=	Academia RPR, Institutul de Lingvistică, *Dicţionar invers*, EA, 1957.
DLR (s.n.)	=	Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, serie nouă. Tom I/3–8 (Literele D – E). Tom III–XIV (Literele K – Z), Bucureşti, EA, 1965–2010.
DR	=	*Dacoromania*, Buletinul «Muzeului limbii române», condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1920–1948.
Giuglea, 1983	=	G. Giuglea, *Cuvinte româneşti şi romanice*, EŞE, 1983.
Golescu I.	=	*Condica limbii româneşti*, alcătuită de Iordache Golescu, vol. VII, BAR, ms. 850, cca. 1832.
Guţu	=	G. Guţu, *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, EŞE, 1983.
Ivănescu	=	G. Ivănescu, în vol.: H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, EA, 1993.
Körting	=	Gustav Körting, *Lateinisch-romanisches Wörterbuch* (Etymologisches Wörterbuch der romanischen Hauptsprachen), Dritte Auflage, Paderborn, 1907.
Laurian–Massim, DLR	=	August Tr. Laurian, I.C. Massim, *Dictionariulu limbei romane*, I–IV, 1871–1876.
Lolliot	=	H.L. Lolliot, *Dicţionar englez-român*, Bucureşti, f.a. [1900].

MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, 4 vol., Bucureşti, UE, 2001–2003.

Miklosich, *Lex.* = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum.* Emendatum auctum. Vindobonae, MDCCCLXVI.

N. Test., 1648 = *Noul Testament...*, Tipăritu-s-au... în Ardeal, în cetatea Belgradului [Alba-Iulia], 1648.

Pascu, *Suf.* = Giorge Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti – Leipzig – Viena, Edițiunea Academiei Române, 1916.

Poenar – Aaron – Hill = P. Poenar, F. Aaron, G. Hill, *Vocabular franțezo-românesc*, Bucureşti, în Tip. Colegiului Sf. Sava (vol I, A–H, 1840, vol II, I–Z, 1841).

Poghirc = = C. Poghirc, *Influența autohtonă*, în: Academia R.S. România, *Istoria limbii române*, vol. II., Bucureşti, EA, 1969, p. 313–365.

Pokorny, IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern und München; Band I–II, 1965.

Pontbriant = Raoul de Pontbriant, *Dicțiunaru româno-francesu*, Bucureşti, 1862.

Puşcariu, EW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element...*, Heidelberg, Carl Winter, 1905.

REW[3] = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935 (7., unveränderte Auflage, 2009).

Scriban, D = August Scriban, *Dicționaru limbii româneşti*, Inst. de arte grafice „Presa bună”, Iaşi, 1939.

SDEM = N. Raevschi, M. Gabinschi (redactori), *Scurt dicționar etimologic al limbii moldoveneşti*, Chişinău, ESV, 1978.

Sluşanschi = Lucia Wald, Dan Sluşanschi, în colaborare cu Francisca Băltăceanu, *Introducere în studiul limbii şi culturii indo-europene*, Bucureşti, EŞE, 1987.

Stamati = T. Stamati, *Dicționariu de limba germană şi română*, Iaşi, 1852.

Şăineanu, DU = Lazăr Şăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, A cincea ediţiune, Craiova, „Scrisul Românesc”, [1925].

Tiktin, DRG = H. Tiktin, *Dicționar român-german*, Bucureşti, Imprimeria Statului, (1895) – 1903–1925.

Vinereanu, DEIE = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, Bucureşti, Alcor Edimpex, 2008.

Walde, LEW = Alois Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3 neubearbeitete Auflage von J.B. Hofmann, I, II, Heidelberg, 1954.

ETYMOLOGICAL AND LEXICAL NOTES

(Abstract)

I. The Romanian word ***fulg*** ‘snow-flake, fluff, down, feather, flock’ most probably is an autochtonous expressive formation of onomatopoeic origin: **fl̥g-*, related to *a fufula* (reg.) ‘to snow’, *a fâlfâi* ‘to flutter, to fly, to float’, cfr. Alb. *flug* ‘swing’, OGerm. *flug* ‘flying’, Norse (dial.) *flugsa* ‘snow-flake’.

II. The antiquated and regional Romanian word ***stâlpuri*** ‘branches’ is inherited from Vulg. Lat. (dim. pl.) **stirpulae*, derivative of Lat. *stirps* ‘(3.) branch’, cfr. Lat. *stipula* ‘stalk’.

Cuvinte-cheie: **I.** *fulg*, creații onomatopeice/ expresive, sonante silabice, vocale de sprijin. **II.** omonime româneşti: **stâlp*[2], **stâlpură*, pl. *stâlpuri*, cuvânt moştenit din latină; *stâlp*[1], pl. *stâlpi*, împrumut slav.

Keywords: **I.** *fulg*, onomatopoeic/ expressive words, syllabic sonants, onomatopoeic helping vowels. **II.** Romanian homonyms: **stâlp*[2], **stâlpură*, pl. *stâlpuri*, inherited word from Latin; *stâlp*[1], pl. *stâlpi*, Slavic loan.

Adrian Chircu

DESPRE *FEL*, „*ÎN MULTE CHIPURI*”. OBSERVAŢII ASUPRA LEXICALIZĂRII ŞI GRAMATICALIZĂRII ADVERBIALE A UNUI SUBSTANTIV, ROMÂNESCUL *FEL*

„***Fel*** […] *apare în româneşte în compuse formate cu elemente lexicale vechi spre a traduce expresii ungureşti*.”
(Sextil Puşcariu)[1]

În studiul nostru, ne propunem să urmărim îndeaproape comportamentul lexico-semantic şi cel morfosintactic al substantivului ***fel***, care a cunoscut, de-a lungul veacurilor, o evoluţie interesantă[2].

1. Definiţiile de mai jos, de ordin teoretic, ne vor ajuta să circumscriem mai bine fenomenul în limba română şi vor constitui punctul de plecare al investigaţiei noastre. De asemenea, ne vor ajuta să înţelegem mai bine modul în care acest cuvânt a evoluat, specializându-se semantic şi/sau gramatical.

2. Prezenţa acestui substantiv în limba română se datorează influenţei limbii maghiare asupra limbii române şi face parte din primul val de cuvinte maghiare, dintre care amintim : ***oraş***, ***chip***, ***seamă***, ***hotar***, ***vamă***, ***viclean*** etc.

2.1. În al său ***Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen***, Lajos Tamás înregistrează termenul cu sensurile de ‘1. Art, Gattung: sorte, espèce; 2. Völkerschaft, Volk: nation, peuple; 3. sexe; 4. Art, Art und Weise: manière; 5. Nature: nature’, unele dintre acestea fiind atestate în primele texte româneşti.

2.1.1. În discuţia de faţă interesează mai mult sensul pe care îl are cuvântul sub 4, şi anume ‘Art, Art und Weise: manière’. Prin urmare, avem în vedere valoarea modală a cuvântului şi glisarea substantivului în sfera adverbialului. În cazul acestui substantiv, asistăm, în funcţie de context, la un dublu proces: pe de o parte este vorba despre lexicalizare, pe de altă parte, de gramaticalizare.

[1] Sextil Puşcariu, *Limba română. Privire generală*, vol. I, prefaţă de G. Istrate, note, bibliografie de Ilie Dan, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, p. 310.

[2] Pentru alte aspecte conexe, a se vedea Carmen Mîrzea Vasile, *Ce înseamnă adverb de mod ?*, în *Limba română*, LVIII, nr. 2, 2009, p. 238–247. De asemenea, vezi şi studiul nostru Adrian Chircu, *Despre mod, în „**fel şi chip**”. Observaţii asupra gramaticalizării adverbiale a unui substantiv, rom.* ***chip***, în Rodica Zafiu, Camelia Uşurelu, Helga Bogdan Oprea (eds.), *Limba română. Ipostaze ale variaţiei lingvistice*, vol. I (*Gramatică şi fonologie. Lexic, semantică, terminologii. Istoria limbii române, dialectologie şi filologie*), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011, p. 57–66.

2.1.2. În ceea ce priveşte lexicalizarea, aceasta trebuie înțeleasă ca o modalitate *„prin care o sintagmă constituită din morfeme libere se transformă într-o sintagmă fixă comutabilă”*[3].

2.1.3. Cât despre gramaticalizare, aceasta priveşte *„d'une part le processus d'apparition, de naissance, de nouvelles formes ou constructions dans les langues du monde, et d'autre part les régularités repérables dans ce processus (changement par étapes, affaiblissement du sens lexical et développement des valeurs grammaticales, processus métaphorique ou métonymique, etc.)”*[4].

2.2. În paginile DA (p. 91–92), regăsim cuvântul cu următoarele sensuri: 'I. variat, felurit; II. specie, categorie, soiu, gen, neam, obicei, chef, poftă; III. mod, chip'. Întâlnim şi în acest dicționar evoluția semantică a termenului, pe noi interesându-ne, în special, ultima accepțiune.

În legătură cu acest element, particulă la origine, redactorii DA ne oferă o explicație importantă, şi anume: *„cuvântul* ***fel*** *a intrat în limba noastră în anumite locuțiuni traduse din ungureşte, unde el se găseşte numai ca element de compoziție, iar nu ca vorbă independentă. Abia mai târziu* ***fel*** *s-a desfăcut, în româneşte, din legăturile constante în care se afla devenind un substantiv abstract, cu înțelesul său propriu.*” Dintre exemplele înregistrate în dicționar, amintim *multe* ***feluri*** *de* (***sokféle***), *tot* ***felul***, *toate* ***felurile*** (***mindenféle***), *de câte* ***feluri*** (***hányféle***).

2.3. Chiar şi autorii *Lesiconului roma'nescu-latinescu-ungurescu-nemțescu* (Lexicon valahico-latino-hungarico-germanicum)[5] remarcă faptul că *„tóte aqueste exempluri quare s'au adusu in typu de adjectivu, se intrebuintiază si in locu de adverbiu, punendu in locu particelei de praepositia in a quarora insemnari, padendi canoanele quéle grammaticesci, néqui o greutate nu ți voru aduce: p. e. intr'aquesta feliu: taliter, hoc modo: ekképpen: auf diese Art; in multe feluri: multipliciter, multimode, varie: sok féle képpen…”*

2.4. Din cele prezentate, se poate observa că, în limba română, semnificația termenului, în primele texte, este mai mult apropiată de etimonul maghiar şi dovedeşte că avem de-a face cu o specializare a sa mai ales în limba română.

2.5. În paginile primelor texte româneşti, am constatat că acest element lexical este relativ bine reprezentat în unele regiuni (de exemplu, Banat-Hunedoara: PO sau SA), dar şi că, uneori, nu apare deloc (*Catehismul* lui Coresi, în *Pravila* lui Coresi, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Codicele Voronețean*, *Manuscrisul de la Ieud*, *Pravila* ritorului Lucaci, Prefețe şi epiloguri din secolul al XVI-lea), ceea ce dovedeşte că ***fel*** nu se detaşase încă de valoarea sa de particulă şi nu era simțit ca un element necesar în limbă:

[3] Angela Bidu-Vrănceanu *et alii*, *Dicționar de ştiințe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira, 2001, p. 288.

[4] Christiane Marchello-Nizia, *Grammaticalisation et évolution des systèmes grammaticaux*, „Langue française”, nr. 130 (mai), 2001, p. 33.

[5] P. 213–214.

(1) „*…de un **fealiu** amîndoo visurile lu faraon, şi Domnezeu ce i-i voia să facă aceaea au arătat lui faraon*.” (PO, Gn, 41/25, p. 110)

(2) „*…Şi în ceaea mai de sus ducea **de toate fealiurile** de bucate coapte lu faraon, şi păsările mănca den capul mieu den coşniţă*.” (PO, Gn, 40/17, p. 108)

În plus, ocurenţele formei de plural sunt net superioare celei de singular (în SA, apare o dată la singular şi de 12 ori la plural, din care o dată articulat definit), ceea ce confirmă, aşa cum se anticipa, că avem de-a face cu calcuri după model maghiar şi prin urmare cu structuri lexicalizate ori gramaticalizate (la fel ca în maghiară, avem mai ales asocieri cantitative (***kétféle képpen*** ‘în două feluri’, ***többféle*** ‘de mai multe feluri’, ***sokféle*** ‘de multe feluri, multe feluri de’) şi demonstrative (***ilyenféle*** ‘de felul acesta’, ***egyféle*** ‘de acelaşi fel’, ***olyanféle*** ‘de felul acela’), dar şi nehotărâte (***annyiféle*** ‘atâtea feluri de’, ***hányféle*** ‘de câte feluri’)[6]; de pildă în SA, în ordine, ***de trei feliuri***, ***în multe feliuri***, ***de câte feliuri***, ***ce feliuri***, ***trei feliuri***, ***ce feliuri***, ***doao feliuri***, ***trei feliuri***, ***în multe feliuri***, ***într-alte feliuri***, ***a toate feliurile***):

(3) „*Şi tu bagă în corabie de **tot fealiul** de jigănii, den tot trupul căte doao*.” (PO, Gn, 6/19, p. 30)

(4) „*…Atunci voru căuta de-l voru vede toţi oamenii şi **toate feliurile**…*” (CS[7], 42v, 12–13, p. 264)

(5) „*…au a altui credincios israilitean în care pohteşte izbăvire de **trei feliuri** de nevoi*. ” (SA, 13 v, p. 23)

(6) „*…plod în <îm>părăţia dracului iaste **de toate fealurile** de nedreptate şi strâmbătate*.” (C, TE, 98v, p. 93)

2.6. De-a lungul secolelor, asistăm la o evoluţie semantică, iar noul sens se întâlneşte cu cel al lui ***chip***, un cuvânt autonom de origine maghiară, care cunoaşte în limba română o evoluţie la fel de interesantă. La un moment dat, ***fel*** apare chiar cu înţelesul lui ***chip*** ‘faţă, înfăţişare’:

(7) „*Ei şi toate jigăniele după **fealiul** lu, toate vitele în **fealiul** lui, şi toate ce se trage pre pământ după **fealiul** lui, şi toate paserile după **fealiul** lui…*” (PO, Gn, 7/14, p. 32)

2.7. Amândouă aceste cuvinte vor suplini lipsa unei particule modale (aşa cum aveam în latină) şi se vor specializa pentru a exprima ideea de modalitate, făcând parte din structuri gramaticalizate, care nu permit combinaţii cu orice determinant de tip adjectival:

[6] Ladislau Balazs, *Rom. **fel** şi **chip***, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Philologia”, anul XXIII, fasc. 1, 1988, p. 78, susţine că „*româna a preluat numai pe **-féle** împreună cu valorile sale semantice rezultate din combinaţia magh. **-féle** cu pronume demonstrative, cu numerale şi pronume nehotărâte*.”

[7] Este singura ocurenţă din text. Tot o singură formă, însă la singular, avem şi în *Cronica universală* a lui Mihail Moxa.

(8) „*Pentru aceea Scriptura Sfântă în multe locuri şi **în multe chipuri** ne dojăneşte/ pre răbdare de pace*.” (SA, 24v, p. 34)

(9) „*Aşa şi acmu, fraţii mei, **în multe chipure** grăiesc depre învăţătura dereaptă…*” (C, **TE**, 45v, p. 61)

2.8. Această apropiere semantică a celor două cuvinte de origine maghiară va duce la apariţia unor structuri pleonastice, care dovedesc faptul că specializarea lor era la început, în limba română[8]. În textele vechi, nu sunt rare situaţiile în care avem sintagme de acest tip:

(10) „*Şi într-acesta chip eu pre dînşii socotindu-i şi de tot răul ferindu-i, oare **în ce chip, în ce feliu** şi cine ar fi acela ce ari de mine a să despărţi vrea*.” (DC, D, p. 36)

(11) „*Acmu dară, pentru aceştia adevărat şi fără înşelăciune să-mi spui, **în ce chip** şi **în ce feliu** s-au petrecut?*” (DC, D, p. 27)

2.9. Alteori, din raţiuni de ordin stilistic, autorul valorifică ambele structuri, încercând să varieze textul şi să nu lase impresia de repetare, de folosire a aceleiaşi sintagme. Poate fi invocat aici şi rolul său de particulă întăritoare:

(12) „***Într-acesta chip** dară omului rea şi cumplită te faci şi **într-acesta feliu** din bună rea, din dragă urâtă*.” (DC, D, p. 52)

(13) „*…însă nici numele lor **într-alt feliu** să mai mutase şi să mai schimbase, să le zică vlahi sau **într-alt chip***.” (CC, I, 56r, p. 183)

(14) „*În ce **fealiu de chipu** să numeaşte beseareca sfîntă?*” (PP, 27v, p. 26)

2.10. Întocmai se întâmplă şi în cazul mai vechiului ***cum***, căruia, pentru a întări ideea de modalitate, i se asociază unul dintre aceste două cuvinte cu sens modal dobândit, ceea ce dovedeşte că termenii invocaţi fac parte din sfera modalului :

(15) „*De aicea învăţăm **cum în ce chip** nu puse pre Hristos nimea mâna, derepce că nu era venit ceasul lui*.” (C, TE, 46r, p. 61)

(16) „*Dară tu, nebunule, **cum** şi **în ce feliu** şi pentru ce mă urăşti*?” (DC, D, p. 23)

(17) „*Amice…, mulţumeşte-te, zic, să-ţi spui aci numai **în ce chip**, **cum** şi **ce fel** imaginaţiunea, sufletul şi mintea mea au putut…*” (Odobescu III, 13/2)

2.11. De asemenea, trebuie discutată în acest studiu, şi asocierea cu demonstrativul (de exemplu, ***astfel***) şi cea cu nehotărâtul (de exemplu, ***altfel***), la acestea adăugându-se şi alte sintagme în care îl întâlnim pe fel: ***defel***, ***de fel***, ***fel de fel***, ***ce fel de*** etc.:

(18) „*…a doa gînd bun trebuie să pue, a treia cu **fealiu de fealiu** de fapte bune pre sine să găteaze*.” (PP, 104v, p. 96)

(19) „*Unele era şi mai mici; **feluri de feluri** de harmate*.” (IN, L, p. 132)

[8] În alte cazuri, s-au calchiat structuri maghiare (***mindenféleképpen*** ‘în fel şi chip, în toate felurile de chipuri’).

2.12. Din cele prezentate, reiese că sintagmele cu adjective pronominale demonstrative, cantitative şi nehotărâte reprezintă, de fapt, o preluare a unor modele maghiare prin separarea din structura primară a lui ***fel*** (din particulă devine substantiv autonom), pentru ca, apoi să se refacă, în limba română, structura inițială. De altfel, în unele texte, avem un număr important de sintagme care trimit la o posibilă sursă maghiară a acestora:

(20) „*Ce face a iubi pre priatincii noştri într-acest* [astfel] ***fealiu*** *de chipu ca şi pre noi*." (PP, 64v, p. 58)

(21) „*Atuncea cînd pohteşte pentru ne rebdarea păcii pentru îndoiale au pentru alte*[9] ***feliu*** [altfel] *de ocă.* " (PP, 64v, p. 58)

2.13. Asocierea lui ***fel*** cu determinanți adjectivali calificativi (***într-un fel ciudat***) este de dată relativ recentă şi reprezintă, probabil, fie o imitare a unui model deja prezent în limbă (***în chip rău***), fie o calchiere a unui model neologic (fr. ***d'une certaine manière***, ***d'une certaine façon***):

(22) „*…şi de să poate cu* ***vreun chip*** *spre prieteşug a să întoarce*…" (DC, II, 303v, p.

(23) „*Deci nu îmi permit acum să exagerez* ***în vreun fel*** […], *pentru că arhivele sunt clar ordonate*." („Jurnalul Național", 26 noiembrie 2010, nr. 5527, p. 7)

3. Considerăm că interpretarea sintagmelor care conțin substantivul ***fel*** a ajutat la înțelegerea adecvată a mecanismelor lexicalizării şi gramaticalizării unor structuri prezente în limbă de mai bine de şase veacuri. Avem încă o dovadă că limba română a reuşit să compenseze pierderile din latină şi să-şi constituie în interiorul său o serie de structuri care au contribuit nu numai la nuanțarea vocabularului, ci şi la stabilitatea sistemului, conferindu-i mai multă precizie.

IZVOARE ŞI DICȚIONARE

Barany 2008 = Lászlo Pal Barany, *Pânea Pruncilor sau Învățătură credinții creştineşti, strînsă în mică şumă*, ediție îngrijită de Florina Ilis, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu filologic de Florina Ilis, Cluj. Napoca, Editura Argonaut. (PP)

Cantemir 1990 = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, text stabilit, traducerea versiunii greceşti, comentarii şi glosar de Virgil Cândea, prefață şi bibliografie de Alexandru Duțu, Bucureşti, Editura Minerva. (DC, D)

Cantemir 1988 = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, postfață de Elvira Sorohan, Iaşi, Editura Junimea. (DC, II)

Codex 1993 = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române. (CS)

[9] Pluralul *alte* ne sugerează că se ezita între folosirea lui ***fel*** la singular.

Codicele 1981 = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva. (CV)

Cantacuzino 2006 = Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țărâi Rumâneşti*, ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar şi indice de nume proprii de Otilia Dragomir, Bucureşti, Editura Academiei Române. (CC, I)

Coresi 1998 = Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi Molitvenic românesc*, ediție critică de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Ion Gheție, Bucureşti, Editura Academiei Române. (TE)

DA 1934 = *Dicționarul limbii române*, Tomul II, partea I, F-I, Bucureşti, Imprimeria Națională.

Gheție 1982 = Ion Gheție (coord.), *Texte româneşti din secolul al XVI-lea* (Catehismul lui Coresi, Pravila lui Coresi, Fragmentul Todorescu, Glosele Bogdan, Prefețe şi epiloguri), ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Lexicon 1825 = *Lesiconului roma'nescu-latinescu-ungurescu-nemțescu* (Lexicon valahico-latino-hungarico-germanicum), Budae, Typis et Sumptibus Typographie Regiae Universitatis Hungaricae.

Moxa 1989 = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Minerva. (M. Cron.)

Neculce 1955 = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ediție îngrijită, cu glosar, indice, şi o introducere de Iorgu Iordan, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă. (IN, L)

Odobescu 1887 = A.I. Odobescu, *Scrieri literare şi istorice*, vol. III, Bucureşti, Editura Socecu.

Palia 2005 = *Palia de la Orăştie* (1582). I (Textul), text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu şi Alexandru Gafton, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”. (PO)

Pravila 1971 = *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Bucureşti, Editura Academiei Române. (PRL)

Psaltirea 2005 = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic şi ediție de Ion Gheție şi Mirela Teodorescu, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române. (PH)

Tamás 1966 = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta, Akadémiai Kiadó.

Zoba 1984 = Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, ediție îngrijită şi studiu introductiv de Anton Goția, Bucureşti, Editura Minerva. (SA)

SUR LE MOT *FEL*, «*DE MAINTES MANIÈRES*». REMARQUES SUR LA LEXICALISATION ET SUR LA GRAMMATICALISATION ADVERBIALE D'UN SUBSTANTIF, ROUM. *FEL*

(Résumé)

Dans son intervention, l'auteur se propose de suivre attentivement les comportements lexical, sémantique et grammatical du substantif ***fel***, qui a connu, au cours des siècles, une évolution très intéressante. De simple lexème à valeur autonome et relativement bien illustrée dans les textes roumains anciens, celui-ci s'est spécialisé et nous le retrouvons, de nos jours, dans la structure de quelques lexèmes autonomes (***defel*** 'pas du tout', ***altfel*** 'autrement', ***astfel*** 'ainsi'), et dans celle de quelques syntagmes adverbiaux exprimant l'idée de modalité (***într-un fel*** 'd'une certaine manière', ***în alt fel*** 'différemment' , ***în nici un fel*** 'aucunement' etc.), qui ont, dans chacun de ces deux cas, un rôle fonctionnel bien déterminé.

La grammaticalisation de ce mot a été facilitée, probablement, aussi par la possible présence en roumain, au commencement, d'un type de syntagmes qui a disparu, mais qui a dû être refait.

Les faits de langue analysés concernent autant l'ancien roumain que le roumain moderne, ce qui nous démontre que les lexèmes ou les syntagmes qui ont dans leur structure le nom ***fel*** ont survécu tout au long de ces années.

Cuvinte-cheie: fel, defel, altfel, astfel, în altfel, în nici un fel.
Mots-clés: de maintes manières, pas du tout autrement, ainsi, différement, aucunement.

Facultatea de Litere
Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca,
Str. Horea nr. 31

Adrian Rezeanu

OICONIMIE MARAMUREŞEANĂ

1. Raportarea unei părţi a formulelor denominative, caracteristice pentru satele româneşti, la elementele limbii comune, care au stat la baza lor, rămâne o problemă dilematică, abordată secvenţial în lucrări lexicografice de toponimie[1], dar care necesită în continuare precizări, argumentări şi individualizări.

Pentru studiul pe care îl vom face, am luat spre analiză un număr restrâns de nume de sate maramureşene, în structura cărora apar entopice simple sau însoţite de alţi determinanţi. Scopul unei astfel de analize este marcat, pe de o parte, de necesitatea stabilirii unui statut semantic caracteristic al numelui propriu în raport cu acela al elementelor primare ale limbii, iar, pe de altă parte, de determinarea motivaţională şi de geneză care trebuie să însoţească toponimul pe parcursul evoluţiei sale într-o extensie derivaţională diacronică[2].

2. Abordarea tradiţională, uneori cu valenţe dialectale, a etimologiei unor toponime, care au la bază termeni geografici populari, de exemplu, priveşte structura semantică de suprafaţă a unui nume de loc înţepenit la nivelul unui singur denotat. În acest caz, traiectul numelui comun, cu marcaje semantice generale, către un denotat primar şi unic, se realizează mecanic, numele propriu nou-creat preluând un câmp semantic nediferenţiat. Ambiguitatea semantică apărută în cadrul acestui proces necesită prezenţa unor contexte identificatoare, atât pentru un polisemantism marcat lexicografic cât şi pentru microsensuri adiţionale la formula toponimică iniţială.

2.1. Ambiguitatea semantică la nivelul cuvintelor polisemantice, cu referire directă asupra elementelor comune ale limbii care reprezintă baza de formare a

[1] *Dicţionarul toponimic al Banatului*, vol. I (A–B), IV (F–G), V (H–L), VI (M–N), TUT, 1984, 1986, 1987, 1989; *Dicţionar geografico-istoric şi toponimic al judeţului Timiş*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2007; *Dicţionarul toponimic al României. Muntenia*, vol. I (A–B), II (C–D), III (E–J), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 2007, 2009; *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia*, vol. I–VII, Craiova, Editura Universitaria, 1993–2007; *Dicţionarul toponimic al României. Transilvania, Judeţul Sălaj*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006; *Dicţionarul toponimic al României. Transilvania. Valea Hăşdăţii*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006; *Dicţionarul toponimic al României. Transilvania. Valea Serii*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

[2] Vezi Adrian Rezeanu, *Resemantizarea în toponimia urbană*, în „Lucrările celui de al treilea Simpozion Internaţional de Lingvistică", Bucureşti, 2010, p. 137–149; Idem, *Geneză şi etimologie în toponimia urbană*, în „Buletin ştiinţific", Fascicula Filologie, Seria A, vol. XVII, Universitatea de Nord, Baia Mare, 2008, p. 89–103.

LR, LXI, nr. 1, p. 61–71, Bucureşti, 2012

toponimelor, creează perturbaţii în clarificarea proceselor de etimologie şi geneză toponimică[3]. Echivocul unei astfel de situaţii se repercutează asupra secvenţelor din lucrările lexicografice de nume proprii, în care soluţiile de etimologie pot intra pe un făgaş discutabil.

Ambiguitatea semantică se amplifică la nivelul unei extensii toponimice derivaţionale[4] pe orizontală, când toponimul nou-format, ca formulă marcatoare a denotatului primar, glisează către denotate aflate în vecinătăţi topografice imediate.

Concurenţa dintre ipostazele derivaţionale, în cadrul procesului de stabilire a preeminenţei uneia sau a alteia, lasă loc unui arbitrar, greu de elucidat, fără modificări de substanţă a statutului numelui propriu.

2.2. Prima treaptă a dezambiguizării semantice a cuvintelor polisemantice, individualizate lexicografic sau nu, care constituie baza de formare a unor toponime, se poate concretiza printr-o analiză semică sau componenţială[5].

2.2.1. Analiza semică sau componenţială priveşte relaţiile din interiorul câmpurilor lexico-semantice[6] şi operează cu unităţi minimale de sens, de tip *sem, sememul* fiind o reuniune de *seme* selectabile şi operaţionale prin transferurile semantice realizate unidirecţional către numele propriu. În lipsa unui inventar amplu de analize semice care să detalieze, în primul rând, raporturile dintre elementele lexicale primare ale limbii care stau la baza unor nume de locuri şi toponimele corespunzătoare[7], se impun în dezambiguizarea semantică precizări de sens pentru fiecare analiză în parte.

2.3. Analiza componenţială este marcată prioritar de definiţia lexicografică a cuvintelor polisemantice, care, la rându-i, trebuie interpretată selectiv, prin individualizarea şi ierarhizarea *semelor* care trec sau nu către definiţiile pluridimensionale ale numelui propriu.

2.3.1. Analizând ansamblul *semelor* repartizate în paradigme lexico-semantice din cadrul microsecvenţei „raportul dintre înţelesul numelor de locuri şi cel al numelor comune corespunzătoare” se poate delimita o tipologie a lor. Categoriile *semelor comune*, pe de o parte, şi cele *distinctive*, pe de altă parte, identificate de Angela Bidu-Vrănceanu[8], aplicate la analiza semică a particularităţilor microsecvenţei generale de mai sus, pot constitui markeri în procesul de definire a sensului lexical.

[3] Vezi Mihăilă Ecaterina, *Despre geneza şi funcţia numelor proprii*, în LR, XXVII, 1978, nr. 3, p. 267–272.

[4] Acest proces este o prezenţă definitorie şi în toponimia urbană, când înlănţuirea de denotate pe orizontală, dependente de câmpul semantic al toponimului iniţial, poate lua aspectul unor „arbori derivaţionali” cu ramificaţii multiple.

[5] Pentru detalierea întregului proces, vezi Angela Bidu-Vrănceanu, *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice şi aplicaţii practice*, Bucureşti, 2008, p. 37 şi urm.

[6] Angela Bidu-Vrănceanu, Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicaţii la limba română*, Timişoara, 1984, p. 16, 17.

[7] Vezi Viorica Florea, *Raportul dintre înţelesul numelor de locuri şi cel al numelor comune corespunzătoare*, în LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 215–220.

[8] Vezi Angela Bidu-Vrănceanu, *op. cit.*, p. 23, 24.

De exemplu, în câmpul lexical al numelor de ape stătătoare, mlăştinoase, **bahnă, batac, bătag, bent, bolată**, *semul* comun este „aprecierea netransparenţei apei”. Acest tip de *sem* poate caracteriza definiţia semică.

Dacă într-un *semem* de tipul accident de teren” + „depozit natural de apă” + „vegetaţie caracteristică bălţii” + „proximitatea unei înălţimi”, înlocuim *înălţimea* cu o *aşezare* numită **Bahna**, apare în loc de *baltă* un *oiconim*. Acest *sem* distinctiv, caracteristic numelui propriu, devine un marker diferenţiator, determinant pentru un alt proces fundamental al toponimiei, acela al motivaţiei. Într-o extensie derivaţională pe orizontală, *semul* distinctiv se încadrează într-un „joc al schimburilor”, adică preluarea sau eliminarea *semelor* distinctive alături de crearea altora, potrivit cu denotatele aflate în vecinătăţi imediate.

2.3.1.1. În legătură cu definiţia semică, în câmpul semantic al numelui propriu se produce o *modelare semantică* prin introducerea acestor *seme* distinctive faţă de elementul lexical comun corespunzător.

Relaţia dintre numele propriu de loc, de exemplu, şi numele comun corespunzător se individualizează în cadrul definiţiei semice printr-o *modelare*, dar şi o *remodelare semantică*. Aceste aspecte sunt condiţionate de amploarea extensiei derivaţionale pe orizontală, când, în urma transferurilor semantice, „jocul de schimbare” a semelor distinctive este adaptat potrivit cu realitatea denotatelor din vecinătăţi topografice imediate sau depărtate:

a) semul preeminent va trece în câmpul lexico-semantic al numelui propriu, individualizându-l;

b) semul preeminent va trece în câmpul lexico-semantic al numelui propriu, ambiguizându-l;

c) semul preeminent se estompează, iar câmpul semantic al numelui propriu va dezvolta un *sem distinctiv*, de „aşezare umană”, de exemplu.

Ultima grupare de distribuţie semică reprezintă punctul de plecare în analiza motivaţiei toponimice. În cadrul acesteia, *semul* distinctiv „aşezare umană” va individualiza oiconimul în contextul seriei de *seme*, condiţionându-i motivaţia toponimică.

3. Există o dinamică în circulaţia numelor de locuri în seria de denotate, situate în vecinătăţi imediate[9]. Prin acest „joc al schimbărilor” de seme de la o ipostază la alta, se distorsionează, de cele mai multe ori, statutul semantic al unui nume comun primar, ca bază de formare a numelui propriu de loc corespunzător.

Prezenţa dizarmonică a *semului distinctiv*, de-a lungul extensiei derivaţionale, determină dezvoltarea unei aparente „realităţi paralele”, care poate conduce la perpetuarea unei stări de dezechilibru motivaţional. Când **vad**, ca entopic, denumeşte o

[9] Conceptul toponimic de *vecinătate imediată* se concretizează în seria de poziţionări ale ipostazelor derivaţionale dintr-o extensie faţă de formula marcatoare a denotatului primar. *Vecinătatea imediată* este aceea în care se situează prima ipostază rezultată din glisarea toponimului primar de-a lungul lanţului de extensie.

aşezare situată la extremitatea unei extensii derivaţionale toponimice, de exemplu, *semul* preeminent al numelui comun se estompează, iar numele propriu corespunzător îşi va dezvolta un *sem distinctiv* cu contur de *halou semantic*. În acest fel, particularităţile semantice individualizatoare pentru fiecare ipostază în parte dintr-un lanţ derivaţional sunt marcate de carenţele unui tranzit de extensie.

3.1. „Haloul semantic” al ipostazelor derivaţionale toponimice fiind marcat dizarmonic în raport cu elementele comune primare ale limbii, simpla apropiere formală dintre segmentele lexicale aflate într-o aparentă intercondiţionare este dăunătoare. Cu convingerea că o construcţie teoretică vetustă nu reprezintă întotdeauna un eşafod bun pentru un raţionament nou, propunem o schemă de geneză şi evoluţie semantică şi motivaţională, marcată prin *jocul gradual al schimburilor, estompărilor şi apariţiei de seme comune şi distinctive*.

3.1.1. Raţionamentul, legat de geneza toponimiei în care transferurile semantice au fost implicate în procesele de marcare a statutului lexico-semantic al ipostazelor derivaţionale şi a sferei motivaţionale, a caracterizat orientarea generală a *Dicţionarelor toponimice ale Olteniei şi Munteniei*. În cadrul acestora, secvenţa finală a articolului-titlu, cea etimologică, a fost individualizată, respectând specificul unui dicţionar de nume proprii, prin scheme grafice de intercondiţionare între microsensurile apărute în extensiile derivaţionale.

4. Circulaţia numelui propriu într-un areal marcat de vecinătăţi topografice aflate în relaţie de intercondiţionare se poate realiza prin extensii derivaţionale, în care numele propriu, egal formal cu sine însuşi, glisează de la un denotat la altul. Schema grafică în care sunt plasate aceste denotate poate fi configurată pe baza unor priorităţi de ordin formal cronologic, dar, mai ales, pe baza vecinătăţilor topografice şi a microreperelor de pe traiectul derivaţional şi de destinaţie.

Amploarea extensiilor derivaţionale atrage după sine diminuarea conţinutului semic iniţial, care se va realiza gradual pe măsura înaintării extensiei, dar şi amplificarea acestuia prin apariţia de noi *seme distinctive*.

4.1. La nivelul unei extensii derivaţionale, în care baza de pornire şi de formare a numelui de loc este un nume comun corespunzător, există două tipuri de motivaţii, raportate, de fiecare dată, la ansamblul semnificativ individual de seme. Pe de o parte, motivaţia numelui de loc se realizează prin raportare la numele comun respectiv, iar, pe de altă parte, motivaţia reiese din raportarea permanentă şi graduală dintre ipostazele-nume proprii din extensia derivaţională pe orizontală. Analiza componenţială fiind aceea care stabileşte, printre altele, şi gradul de penetrare a semelor de la un nume comun corespunzător la numele propriu de loc nou-format, stabilirea motivaţiei este o rezultantă a acesteia.

4.1.1. Potrivit definiţiei lui Sørensen[10], numele propriu reprezintă un ansamblu de constituenţi semantici, fascicole sau trăsături distinctive[11], diferite faţă de acelea

[10] Vezi Holger Steen Sørensen, *The Meaning of Proper Names*, Copenhaga, 1963, p. 67 şi urm.
[11] Vezi Viorica Florea, *art. cit.*, p. 218.

ale numelui comun corespunzător. Privit prin „conceperea înţelesului ca ansamblu semnificativ”[12], raportul dintre înţelesul numelui comun şi structura semantică a toponimului nu este de excludere, ci de intercondiţionare, anumite *seme* din ansamblul semnificativ general devin relevante pentru înţelesul toponimului. Paralel cu acest proces, numele propriu ca nume individual, dezvoltă *seme* proprii sau *distinctive*, diferite de cele ale numelui comun corespunzător[13].

Punctul de plecare al raţionamentului propus se concretizează în faptul că numele propriu de loc are înţeles, care este altul decât acela al numelui comun corespunzător, acesta din urmă având însă locul lui, identificabil prin *seme* comune în ansamblul semnificativ al toponimului.

4.2. Extrapolând aceste câteva idei la ansamblul mecanismului denominaţiei aşezărilor umane, care, formal, au la bază un termen geografic comun sau entopic, putem stabili o realitate punctată semantic.

Înţelesului numelui **Baba** (ca microtoponim, dar şi ca nume al câtorva aşezări româneşti) îi este caracteristic un ansamblu semnificativ, care poate fi decriptat semantic astfel: „sat al comunei Coroieni – Mm”, „sat cu atestarea documentară cea mai veche”, „sat aşezat lângă o formă de teren numită **Baba**”, la rându-i cu geneză într-un entopic **baba**. Ultima *semă* din ansamblul semnificativ de mai sus arată faptul că virtuala vecinătate imediată cu **Baba** ← **baba** „formă de teren” nu atestă faptul că satul are înţelesul microtoponimului, cu atât mai puţin al unui termen comun corespunzător[14].

4.2.1. În situaţia de mai sus, blocarea unor direcţii legate de o contaminare semantică din aproape în aproape se rezolvă teoretic prin acceptarea introducerii în raţionament a noţiunii „vecinătate imediată”. Acest aspect nu elimină însă în totalitate posibilele perturbaţii cauzate de ipostaze toponimice din vecinătăţi imediate neatestate, dar şi de dispariţia fizică a denotatului iniţial. Paradoxul construcţiei teoretice, în acest caz, rezultă din apropierea formală dintre două posibile marcaje identice dintr-o extensie derivaţională, dar cu statut semantic incompatibil.

4.3. Grupa toponimelor compuse în care intră un termen geografic popular (raportat la o formă geografică) este reprezentativă pentru ceea ce putem numi „recuperarea şi stabilizarea unui statut semantic diferenţiat pierdut”. Semnalăm aici două microcategorii: îmbinarea structurală, în care alături de termenul entopic

[12] Viorica Florea, *art. cit.*, p. 216.

[13] Pentru detaliere, vezi şi Viorica Florea, *Contribuţii la problema înţelesului numelor proprii*, în LR, XXIII, 1974, nr. 5, p. 403–408; Idem, *Despre înţelesul numelor proprii*, în CL, XVII, 1972, nr. 1, p. 169–77.

[14] Cf., în acest sens, discuţiile interesante şi erudite ale academicianului Alexandru Surdu legate de oiconimul **Baba** ca şi de toponimul **Babarunca**, în care **baba** poate fi interpretat ca termen geografic comun, aflat în contaminare semantică cu *rom* **babă**, în Alexandru Surdu, *Şcheii Braşovului*, capit. *Toponimia cumană în sprijinul ipotezei lui V. Densusianu*, Braşov, 2010, p. 293–300; pentru alte detalieri, cf. şi seria amplă de toponime **Baba**, întâlnite în Muntenia, în *Dicţionarul toponimic al României. Muntenia*, vol. I, Bucureşti, 2005, p. 213–215.

apare un determinant comun, adjectival, de exemplu, şi structura mai elaborată în care alături de entopic apare un determinant toponimic individualizat topografic.

4.3.1. Oiconimul **Dealul Mare** *c.* Coroieni – Mm, asociat cu toponimul **Dealul Mare** şi cu îmbinarea liberă **dealul mare**, îşi individualizează statutul semantic, fixat pe un singur *sem* „aşezare situată în posibila proximitate a unui deal", al cărui nume, decriptat în cadrul celei de-a doua trepte de geneză, poate fi pus în legătură cu îmbinarea de doi termeni **dealul + mare**.

4.3.2. Oiconimul **Poiana Botizei** *c.* Băiuţ – Mm este asociat doar cu microtoponimul **Poiana Botizei**, la rându-i o îmbinare dintre alte două toponime distincte, antrenate în virtuale lanţuri derivaţionale. *Semul* distinctiv al oiconimului **Poiana Botizei** „aşezare dispusă în proximitatea unui reper local dominant" este rezultatul unei contaminări şi resemantizări în lanţ, în care *vecinătăţile imediate* pot fi cu greu identificate într-un raport de determinare directă. Schematic, relaţia apare în acest mod:

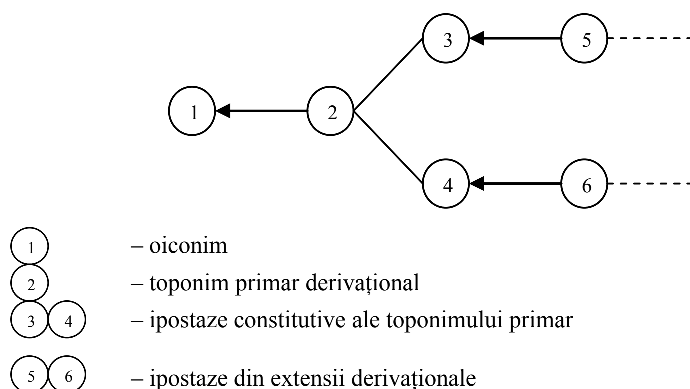

4.3.3. Pentru a evita „golirea semantică" şi blocarea relaţiilor la nivelul microcategoriei **4.3.2**, propunem limitarea raţionamentului la nivelul primelor două ipostaze derivaţionale. În acest fel, se poate cuantifica prin recuperare statutul semantic al fiecăreia dintre cele două ipostaze derivaţionale, acestea fiind singurele stabile formal. De la toponimul **Poiana Botizei** „poiană", ca bază primară de derivaţie, au loc disocieri de structură formală şi de aici diferenţieri semantice prin apariţia de alte *seme* distinctive.

4.3.3.1. Paradoxul acestei construcţii teoretice poate fi pus în legătură cu cantonarea raţionamentelor etimologice tradiţionale, prioritar la nivelul apropierilor formale, neglijându-se diminuarea şi repotenţarea câmpurilor semantice ale ipostazelor dintr-o extensie toponimică derivaţională. Implicarea *vecinătăţilor imediate* poate oferi soluţii viabile, dar condiţionate de amploarea extensiei care poate ajunge până la nivelul unor *arbori derivaţionali*.

4.3.4. Soluţiile etimologice sunt identificabile de la caz la caz. Pentru cele două ipostaze derivaţionale admise (4.3.2), seria *semelor* comune poate reprezenta o cale de apropiere semantică, dacă acestea nu sunt anihilate de *semele* distinctive.

4.3.5. Schema propusă de noi, asimilată unei extensii derivaţionale, care are ca punct de plecare un nume comun, toponimizat la nivelul primului denotat din serie, se va baza pe analiza componenţială şi pe raportul de includere a *semului* numelui comun, ca o componentă semantică, în ansamblul semnificativ al numelui de loc.

4.3.5.1. Subliniem caracterul istoric al acestui raport şi redundanţa multor definiţii lexicografice, în raport cu alte noi caracteristici semantice distinctive.

4.3.6. Oiconimul simplu, plasat într-o extensie derivaţională pe orizontală, cu punct de plecare într-un nume comun şi aflat în diferite poziţii faţă de denotatul primar, poate fi încadrat în următoarele două scheme grafice.

4.3.6.1.

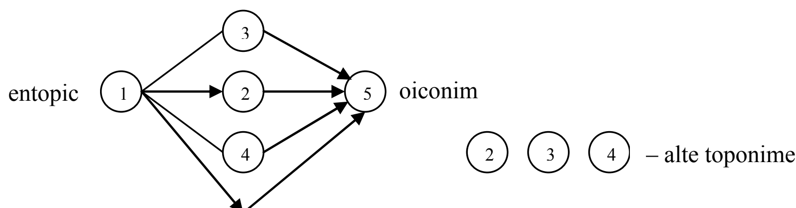

4.3.6.2.

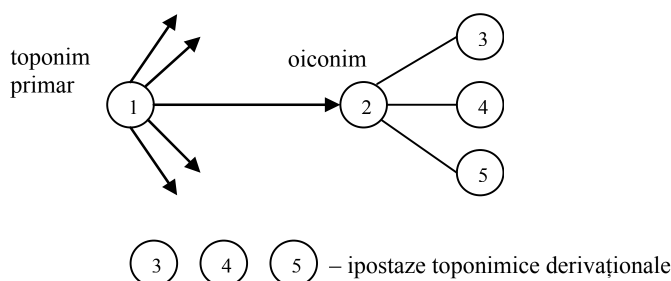

4.3.6.3. Decriptarea semantică şi stabilirea gradului de transparenţă a semnificaţiei oiconimului inclus în cele două scheme sunt condiţionate de poziţiile tuturor ipostazelor din cadrul seriei *vecinătăţilor imediate*. Cert este faptul că oiconimul plasat în *vecinătatea imediată* a toponimului primar (**4.3.6.2**) şi care a preluat *semul* comun seriei va avea un statut semantic mult mai clar.

4.3.7. Oiconimul, rezultat al unei îmbinări, ca structură formală şi semantică sudată, cu statut identitar, poate fi individualizat prin alte două scheme grafice. Acestea, la rândul lor, sunt rezultatul unor extensii derivaţionale pe orizontală, cu determinări din aproape în aproape.

4.3.7.1.

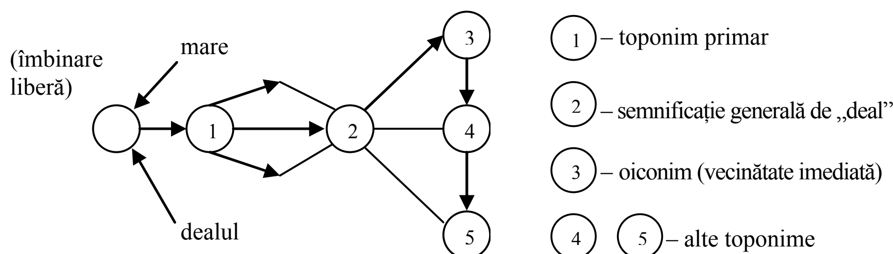

4.3.7.2.

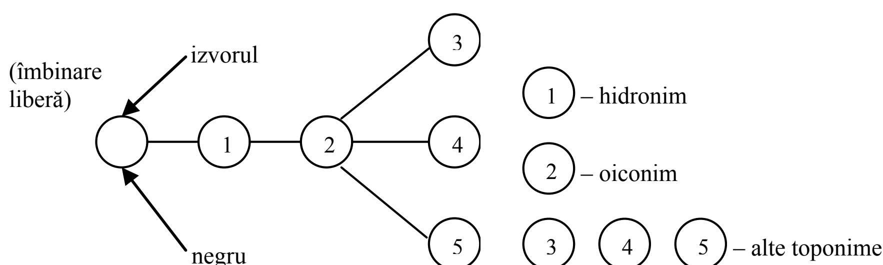

4.3.7.3. De obicei, transferurile de nume şi parțial de sens, în care sunt implicate oiconime, se încadrează în formula prioritară, *hidronim → oiconim*; acest fapt se justifică şi prin preeminența locației aşezării de-a lungul unui traiect hidrografic, în comparație cu alte locații. În cadrul schemei (**4.3.7.1**), semnificația generală de „deal” este incongruentă cu ipostaza oiconimică (satul nu înseamnă deal). Alte toponime derivaționale (ipostazele **4** şi **5**) ca, de exemplu, **Dealul Mare** (*cramă*) dau **Dealul Mare** (*pădure*), preiau seme distinctive „pădurea situată pe suprafața **Dealului Mare**”, le transformă în *seme* comune, facilitând apropiere aparentă a genezei de semnificația generală de „deal”. Oiconimul din această schemă va avea însă un statut semantic dispersat, formula sa marcatoare ajungând în final, de cele mai multe ori, o emblemă golită de conținut.

Poziționarea oiconimului pe un traiect hidrografic (schema **4.3.7.2**) înlesneşte o decriptare semantică mai evidentă şi de aici o clarificare a etimologiei pe alte baze deductive. Oiconimul **Izvorul Negru** nu înseamnă „izvor”, dar izvorul poate deveni o cale de circulație magistrală în interiorul granițelor acceptate ale satului. **Izvorul Negru** poate deveni, într-o fază incipientă, *parte de sat*, acea parte legată intrinsec de traiectul hidrografic. Ulterior, prin contaminare, se produce o transgresare, determinând o restrângere sau lărgire a câmpului semantic.

4.3.7.3.1. Stabilirea etimologiei pe baze semantico-deductive, într-o extensie toponimică derivațională, are loc, de la caz la caz, respectând logica poziționării

verigilor din lanţul toponimic şi reducând la minimum posibilitatea sincopării ipostazelor. Acest fapt presupune cercetări de teren amănunţite cumulate cu cele arhivistice şi soluţionarea, chiar şi numai teoretică, a omisiunilor.

5. Categoria oiconimelor individualizate prin nume simple, identice formal cu un toponim primar şi cu un entopic de geneză, este bine reprezentată în spaţiul maramureşean. Vom face referire la alte câteva exemple.

5.1. Baba (*sat*) *c.* Coroieni – Mm, unde este exclusă o decriptare de natură antroponimică. Admitem un entopic iniţial **baba**, cu explicaţie antropomorfă, toponimizat şi un transfer de nume către alte denotate. Câmpului semantic al toponimului primar **Baba** îi sunt proprii câteva seme distinctive: a) „formă de teren asemănătoare unei siluete umane"; b) „formă de teren aflată în vecinătatea unei aşezări X"; c) „formă de teren ca reper de hotar între proprietăţi". Prin transgresare a toponimului, numele **Baba** s-a transferat către alte repere, *sat, pădure, pârâu, deal* etc. Reperul cu cea mai veche atestare (1357) şi posibil primul în această serie este *satul*. Formal şi logic, oiconimul trebuie pus direct în legătură cu toponimul primar, ca fiind *vecinătatea imediată* în interiorul căreia a penetrat *semul* distinctiv. **2**, care s-a transformat în *sem* comun „aşezare umană încorporatoare a toponimului primar sau plasată drept vecinătate imediată".

Relaţia de geneză este astfel între două nume proprii, cu sfere semantice dependente direct.

5.2. Oiconimul **Dumbrava** *or.* Târgu Lăpuş – Mm este pus în legătură directă, de regulă, cu toponimul **Dumbrava ← dumbravă** „pădure tânără şi nu prea deasă, care creşte în văi pe lângă râuri sau la şes, *prin ext.*, pădure de stejar" (DLR). În diacronie, **dumbrava** înseamnă „silişte" (TR **1535**, **1536**) şi „laz" (ŢR 1567)[15].

În relaţia de geneză, particularizată de perechea **Dumbrava** (pădure) şi **Dumbrava** (oiconim), oiconimul reprezintă *vecinătatea imediată* şi motivată printr-un *sem* comun cu *pădurea*. Alte virtuale ipostaze derivaţionale pierd semul comun şi motivaţia prin vecinătate.

5.3. Fântânele, Groape, Izvoare, sate incluse în *or.* Târgu Lăpuş şi *c.* Cerneşti – Mm, sunt puse în conexiune semantică, de obicei, cu toponimele minore şi cu numele comune corespunzătoare.

Luate fiecare în parte, oiconimele se pot manifesta ca toponime cu o semnificaţie proprie, autonomă faţă de aceea a microtoponimelor şi a numelor comune corespunzătoare. Perisabilitatea acestora din urmă în lanţul de geneză toponimică, inexistenţa unor ipostaze derivaţionale intermediare, afiliate micro-

[15] Vezi *Dicţionarul elementelor rumâneşti din documentele slavo-române (1374–1600)*, Bucureşti, 1981, p. 72.

toponimelor **Fântânele, Groape, Izvoare ← fântânea, groapă, izvor**, îndreptăţesc afirmaţia legată de nonmotivaţie şi arbitrar în posibile, dar neverosimile conexiuni semantice.

6. Oiconimele rezultate din îmbinări, în care intră un entopic, toponimizat la nivelul primului denotat din extensiunea derivaţională (vezi **4.3.2**; **4.3.3**) sunt oricum mai dificil de încadrat în tipare etimologice precise.

6.1. Formulele marcatoare ale satelor **Vadul Izei** şi **Valea Stejarului** *c.* Vadul Izei – Mm, pot fi cu greu admise ca provenind dintr-un transfer direct de seme prin intermediul vecinătăţilor imediate. *Semul* distinctiv, caracteristic pentru locul concret pe care îl reprezintă *vadul* **Izei** este incongruent cu ansamblul semnificativ valabil pentru *sat*, după cum **Valea Stejarului**, cu posibile ocurenţe într-o extensie derivaţională, ajunge aproape golită semantic în formula marcatoare pentru *sat*.

De aceea, apropierile formale arbitrare dintre diferitele formule marcatoare pentru denotate cu ansamblu semnificativ distinct, trebuie amendate printr-o analiză detaliată a tuturor virtualelor ipostaze derivaţionale de pe traiect, care pot asigura, în final, o schemă verosimilă pentru transferurile de *seme* distinctive. Astfel, oiconimele **Vadul Izei** şi **Valea Stejarului** incluse într-un lanţ de geneză toponimică şi decriptate din aproape în aproape, pot reprezenta şi ele exemple de nonmotivaţie toponimică.

6.2. Oiconimul **Groşii Ţibleşului** *c.* Suciu de Sus – Mm este poate cel mai caracteristic pentru incongruenţa elementelor de structură formală asociate cu semnificaţiile secvenţiale şi de ansamblu.

Termenul comun **gros** „butuc, buştean” (DTRM III 169), ca purtător al acestui *sem* distinctiv, nu s-a putut toponimiza în formula denotatului „aşezare”, fiindcă nu a avut ce să transmită motivaţional. Virtualele ipostaze intermediare dintr-o extensie derivaţională, intrate în câmpul semantic al termenului comun, au putut prelua un *sem* distinctiv şi l-au transmis în seria formată, dar care şi-a diminuat consistenţa.

Oiconimul **Groşii Ţibleşului** este o îmbinare de două toponime, cu statut semantic distinct în afara acestei asocieri formale. **Groşii Ţibleşului** nu înseamnă „buştenii Ţibleşului”, ci asocierea dintre toponimul **Groşii**, cu o posibilă decriptare în denotatul „pădure” sau poate doar „o parte de pădure”, spre deosebire de **Groşii Suciului**, de exemplu + **Ţibleş**, toponimizat după un entopic **ţibleş, ticlă, tiplă** „vârf de munte”[16].

Marca denominativă a *s.* **Groşii Ţibleşului** este străină de semnificaţiile primare ale toponimelor componente, care au avut, probabil, un traiect derivaţional distinct. În niciun caz nu putem vorbi de etimologia acestui oiconim, care nu este

[16] Vezi Ştefan Vişovan, *Toponimia Ţării Lăpuşului*, Baia Mare, 2008, p. 113, 246.

rezultatul toponimizării unor termeni comuni. Acest nume de sat, încadrat grafic riguros într-un lanţ de geneză toponimică, poate fi asociat numai cu o diminuare gradată a câmpului semantic iniţial, stabilindu-se, în acest fel, „trepte de geneză”.

7. Din această analiză se pot desprinde câteva concluzii.

Numele propriu de loc are un înţeles care este altul decât al numelui comun corespunzător, acesta din urmă, identificabil printr-un *sem*, se regăseşte încorporat în ansamblul semnificativ al toponimului.

În cadrul unei extensii derivaţionale pe orizontală, numele propriu, corespunzător denotatului primar, glisează către alte denotate din lanţ, permiţând un „joc al schimburilor de seme”, potrivit cu ipostazele nou-apărute în reţea.

Stabilirea gradului de contaminare şi resemantizare în lanţul derivaţional este condiţionată de noţiunea *vecinătate imediată*, cu menţiunea că plasarea toponimului primar în *vecinătatea imediată* a oiconimului îi va asigura acestuia un statut semantic mai clar.

Într-o extensie toponimică derivaţională, stabilirea etimologiei pe baze semantico-deductive este determinată de logica poziţionării verigilor din lanţul toponimic.

OÏCONYMIE DE MARAMUREŞ

(Résumé)

L' étude essaie d'aborder l'étymologie toponymique en base de l'analyse des sèmes au cadre d'une extension dérivationelle.

En base des échanges de sèmes d'une hypostase toponymique à l'autre, on réalise un nouveau statut sémantique du nom propre qui se rapporte au nom commun correspondant.

Cuvinte-cheie: sem distinctiv, ansamblu semnificativ, resemantizare, câmp semantic.
Mots-clés: sème distinctif, ensemble significatif, résémantisation, champ sémantique.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae

PASIVUL CU *A VENI* – TRADUCERE DIN ITALIANĂ SAU INOVAȚIE ROMÂNEASCĂ?

1. PRELIMINARII

În română, ca şi în multe alte limbi, verbul *a veni* este polisemantic[1] şi are numeroase valori gramaticale[2]. În afară de sensul de bază, cel de mişcare/deplasare, *a veni* are, ca verb parțial desemantizat (operator verbal, verb semilexical)[3], mai multe valori: verb copulativ (*El îmi **vine** cumnat*), verb modal-aspectual, exprimând începutul iminent al unei acțiuni (*Îmi **vine** să plâng*) sau, în limba veche, deontic (*Pentr-aceea şerbul tău le țâne, păzându-le întregi, cum **să vine***[4]). Între acestea se află valoarea pasivă, de care ne vom ocupa în cele ce urmează şi care a beneficiat de oarecare atenție în bibliografia românească, dar fără a primi o descriere completă.

Construcția este înregistrată ca existând în limba populară (în zona de sud) de Iorgu Iordan[5], menționată de Maria Manoliu[6] şi apoi discutată de Gabriela Pană

[1] În DLR, serie nouă, partea I, litera V, V-veni, Editura Academiei Române, Bucureşti, verbului *a veni* îi sunt rezervate circa 45 de pagini.

[2] Bibliografia despre gramaticalizarea verbelor de mişcare / deplasare în limbile lumii este imensă. Între punctele de reper, menționăm: Joan Bybee, Revere Perkins, William Pagliuca, *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*, The University of Chicago Press, Chicago, Londra, 1994; Bernd Heine, Tania Kuteva, *World Lexicon of Grammaticalization,* Cambridge University Press, Cambridge, 2002; Paul J. Hopper, Elizabeth Closs Traugott, *Grammaticalization*, 3rd edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2003; Laure Lansari, *Les périphrases* aller *et* be going to: *métaphore et analyse contrastive*, în: Martine Coene, Liliane Tasmowski (editori), *On Space and Time in Language*, Clusium, Cluj-Napoca, 2005, p. 243–267; Steve Nicolle, *The Grammaticalization of Tense Markers: A Pragmatic Reanalysis*, *Cahiers Cronos,* nr. 17, 2006, p. 47–65; Natalya I. Stolova, *Expressing Time trought Space: A Comparative Diachronic Perspective on Romance Periphrastic Past and Future*, în: Martine Coene, Liliane Tasmowski (editori), *vol. cit.*, p. 193–207.

[3] Vezi Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, *The multiple grammaticalization of Rom.* veni *'come'*, comunicare prezentată la *The 44th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, 8–11th September 2011, Logroño, Spania.

[4] Dosoftei, *Psaltirea în versuri 1673,* ediție critică de N. A. Ursu, Cu un cuvânt-înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moisescu Arhiepiscop al Iaşilor şi Mitropolit al Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1974, p. 132.

[5] *Note sintactice*, în SCL, I, nr. 2, 1950, p. 269–279.

[6] *Gramatica comparată a limbilor romanice,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 204.

LR, LXI, nr. 1, p. 73–108, Bucureşti, 2012

Dindelegan[7]. Existența pasivului cu *a veni* în dialectul istroromân este consemnată de *Tratatul de dialectologie*[8] şi comentată de Emanuela Timotin[9]. Al. Mareş[10] înregistrează existența pasivului cu *a veni* în *Foletul novel*, text tradus din limba italiană în secolul al XVIII-lea. Diversitea diacronică şi teritorială a acestei forme de pasiv ne îndreptăţeşte să ne întrebăm dacă ne aflăm în faţa unei singure construcţii sau a unor construcţii paralele, dacă este vorba despre o traducere sau despre o creaţie pe teren românesc şi dacă valorile acestui tip de pasiv sunt aceleaşi în toate apariţiile.

2. DE LA LATINĂ LA LIMBILE ROMANICE

Pasivul cu *a veni* este atestat în latină, în contexte de tipul: *si jumentum de via* ***coactum veniet*** (Mulom., 158, *apud* Bourciez[11]); *si equus de via coactus* ***uenerit*** (Mulomedicina Chironis, cca 400 a.d., I, III, 157, *apud* Ernout, Meillet[12]). Ernout şi Meillet sugerează că punctul de pornire pentru apariţia pasivului cu *uenio, uenire* în latină (ca şi pentru gramaticalizarea acestui verb ca operator copulativ sau ca auxiliar de viitor, înregistrată încă din latină şi curentă în multe limbi romanice) îl reprezintă anumite colocaţii de tipul: ***uenire*** *in amicitiam, in calamitatem, in odium.*

Construcţia există şi în câteva limbi romanice − italiană, spaniolă, sardă, unele varietăţi retoromane[13]. Dintre acestea însă, numai în italiană pasivul cu *a veni* reprezintă o construcţie curentă, obişnuită: *La minima infrazione può* ***venir punita*** (S. Pellico, Prig. 57, *apud* Bourciez[14]), ***viene biasimato*** (*apud* Bourciez[15]), ***vengo***

[7] *Note asupra pasivului*, în *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Humanitas Educaţional, Bucureşti, 2003, p. 133−139; *Construcţii pasive şi construcţii impersonale*, în: Valeria Guţu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. 2. *Enunţul*, Editura Academiei Române, 2008, p. 133−144.

[8] *Tratat de dialectologie românească,* Scrisul Românesc, Craiova, 1984.

[9] *Modalităţi de exprimare a pasivului în dialectele româneşti sud-dunărene,* în SCL, LI, nr. 2, 2000, p. 481−490.

[10] *Cine a fost Ioan Romanul, alias Frâncul*, I, în LR, 1993, XLII, nr. 2, p. 81−90; II, în LR, 1993, XLII, nr. 3, p. 117−122; III, în LR, 1993, XLII, nr. 4, p. 167−176; IV, în LR, 1993, XLII, nr. 5, p. 247−254.

[11] Edouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, quatrième edition, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1956, p. 268.

[12] Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. *Histoire des mots*, Tome II. Librairie C. Klincksieck, Paris, 1959, s.v. *uenire.*

[13] Vezi I. Fischer, *Latina dunăreană*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p. 121; Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Lingvistica romanică,* All, Bucureşti, 2001, p. 305; Christian Lehmann, *Thoughts on grammaticalization*, second, revised edition, Seminar für Sprachwissenschaft der Universität, Erfurt, 2002, p. 28; Anna Giacalone Ramat, Andrea Sansò, *Venire 'come' as a passive auxiliary in Italian,* comunicare prezentată la *The 44th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, 8–11th September 2011, Logroño, Spania.

[14] *Op. cit*., p. 537.

lodato (*apud* Posner[16]). Pasivul cu *a veni* există în multe limbi, din familii diferite: kurdă, kaşmiriană, marathi, latvian etc[17].

Motivaţia creării pasivului cu *a veni* este un subiect controversat. Maria Manoliu[18] şi Rebecca Posner[19] susţin ideea că pasivul cu *a veni* s-a creat din necesitatea de a adăuga pasivului prototipic, cel cu *a fi,* ideea de proces, nuanţa dinamică, uneori durativă, păstrată de la verbul de mişcare care s-a gramaticalizat ca operator pasiv. Anna Giacalone Ramat şi Andrea Sansò adaugă faptul că sensul pasiv al construcţiei se datorează orientării inerent pasive a participiului, responsabilă de reinterpretarea grupării *a veni* + participiu ca o construcţie pasivă conţinând informaţia „schimbare de stare”.

Pasivul cu *a veni* din italiană a beneficiat de o atenţie mai mare faţă de structura paralelă din celelalte limbi. Giampaolo Salvi şi Lorenzo Renzi[20] arată că, în italiana veche, auxiliarul pasiv este întotdeauna *essere,* nu *venire,* aşa cum se întâmplă în italiana modernă, ceea ce exclude ipoteza moştenirii din latină. În italiana modernă, în construcţia *venire* + participiu, verbul *venire* are sensul ‘diventare’: *E allora gli cavalieri tutti* ***vennoro smarriti*** [diventarono smarriti, si smarirono] (*Tavola rotunda,* cap. 93, p. 352, *apud* Salvi, Renzi[21]). O datare mai precisă a construcţiei din italiană este oferită de Giacalone Ramat şi Sansò, în studiul citat, care arată că pasivul cu *a veni* din italiană a fost atestat pentru prima dată în texte dialectale nordice (din regiunea Veneţiei) din secolul al XIII-lea[22]. În varietatea toscană, care a stat la baza limbii italiene literare, pasivul cu *a veni* este atestat abia în secolele al XV-lea (la scriitori de alte origini) şi al XVI-lea (la scriitori de origine toscană), fiind, probabil, o copiere a modelului veneţian.

Valorile speciale ale pasivului cu *a veni* din italiana actuală sunt descrise de Martin Maiden şi Cecilia Robustelli[23]: diferenţa faţă de pasivul cu *a fi* constă în faptul că pasivul cu *a veni* este explicit dinamic, exprimând ideea că subiectul intră într-o stare, suferă un proces sau este supus unei acţiuni regulate/repetate. Spre deosebire de *La porta* ***è aperta***, enunţ a cărui citire oscilează între interpretarea statică („uşa e deschisă”) şi cea dinamică („uşa e/a fost deschisă de cineva”), *La porta* ***vienne aperta*** este un enunţ interpretabil ca „uşa a fost deschisă de cineva”.

[15] *Ibidem*.

[16] Rebecca Posner, *The Romance Languages,* Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 180.

[17] Vezi Giacalone Ramat şi Sanso, *op. cit.*

[18] *Op. cit.*, p. 204.

[19] *Op. cit.*, p.180.

[20] *Grammatica dell’italiano antico*, vol. 1, Il Mulino, Bologna, 2010, p. 144.

[21] *Op. cit.*, p. 146.

[22] Primele texte scrise în limba italiană datează din secolul al X-lea. Faptul că între secolul al X-lea şi secolul al XIII-lea pasivul cu *a veni* nu este atestat în italiană este un argument împotriva ideii că structura ar fi moştenită din latină (sau, chiar dacă latina a fost un punct de plecare pentru această construcţie, dezvoltările interne ulterioare din italiană au avut un rol decisiv pentru extinderea construcţiei).

[23] *A Reference Grammar of Modern Italian*, second edition, Hodder Arnold, London, 2007 [2000], p. 282–284.

Într-un exemplu de tipul *Nel nostro albergo le lenzuola e gli asciugamani* ***vengono cambiati*** *quotidianamente*, pasivul cu *a veni* sugerează că acțiunea este repetată zilnic. Această structură ar fi redată cel mai bine în română prin pasivul cu *se* (*În hotelul nostru,* ***se schimbă*** *prosoapele în fiecare zi*), însă ideea de acțiune repetată (sau citirea generică) este comună pasivului cu *a veni* din cele două limbi.

3. PASIVUL CU *A VENI* ÎN ROMÂNĂ

Aşa cum se ştie, româna are un pasiv cu *a fi* + participiu şi un pasiv cu *se.* Pe lângă acestea, distribuția pasivului cu *a veni* + participiu este strict limitată. Totuşi, structura apare în trei registre diferite: în limba vorbită actuală din sudul țării (**3.1**), în dialectul istroromân (**3.2.**) şi în traduceri din limba italiană (**3.3**).

3.1. Pasivul cu *a veni* în limba vorbită

Existența unei forme de pasiv cu *a veni* în vorbirea populară şi familiară din unele regiuni ale țării (zona Buzăului, din sud-estul țării, zona Olteniei din sudul țării) a fost semnalată de Iorgu Iordan, care, în studiul citat, înregistrează câteva exemple: *Cratița în care se coace cozonacul* ***vine unsă*** *cu unt sau cu grăsime, ca să nu se lipească de ea cozonacul; Partea asta a feței de masă* ***vine festonată****; Firul* ***vine bătut*** *la margine; Celălalt bec* ***vine slăbit****; Grinda aceea* ***vine aşezată*** *aici.* Pasivul cu *a veni* este atestat şi în texte literare apropiate de modelul folcloric: *În coaja prăjinei* ***vin însemnate,*** *deosebit de numărul oilor, gălețile... ce le ia de la stână fiecare propritar* (Păcală, M. R. 144, în DLR, s.v. *veni*); *Peste temeiuri* ***vin culcate,*** *pe axele de lungime, bârnele de brad* (Păcală, M. R. 404, în DLR, s.v. *veni*).

Iorgu Iordan a arătat că nu e vorba despre un pasiv în sens strict, ci de o echivalență cu reflexiv-pasivul care, într-adevăr, poate fi folosit, paralel, pentru toate construcțiile de mai sus, diferența semantică nefiind extrem de mare: *se unge; se festonează; se bate; se slăbeşte; se aşază; se însemnează; se culcă.*

Analiza exemplelor menționate, precum şi faptul că echivalența stabilită de Iorgu Iordan este între pasivul cu *a veni* şi cel cu *se* (nu cel cu *a fi*) ne permit să observăm că, spre deosebire de pasivul cu *a fi,* care este „neutru”, cel cu *a veni* încorporează o valoare suplimentară modală, mai precis (atenuat) deontică[24] sau aspectual-iterativă: *vine unsă, festonată, slăbit* etc. nu înseamnă „este unsă, festonată, slăbit”, ci „trebuie unsă, festonată, slăbit” sau „de obicei, se unge, se festonează, se slăbeşte”. De asemenea, în toate exemplele menționate, pasivul cu *a veni* nu este însoțit de un complement de agent, ceea ce poate însemna că, la fel ca pasivul cu *se,* cel cu *a veni* preferă marginalizarea agentului, ceea ce favorizează citirile generice. Toate exemplele menționate mai sus au citire generică, cu execepția unuia (*Grinda aceea* ***vine aşezată*** *aici*, în care citirea specifică se obține prin prezența elementelor deictice, *aceea, aici*).

[24] Valoarea modală deontică (engl. *necessive*) a pasivului cu *a veni* din diverse limbi (italiană, română, marathi, hindi etc.) este discutată de Philippe Bourdin, *When* come *and* go, *go necessive*, comunicare prezentată la *The 44th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*, 8–11th September 2011, Logroño, Spania.

În ceea ce priveşte originea structurii pasive cu *a veni*, Iorgu Iordan crede că aceasta a apărut în interiorul limbii române, iar punctul de plecare l-au constituit contextele de tipul *Apa* ***vine*** *mare; Valurile* ***veneau*** *amenințătoare*. Gabriela Pană Dindelegan[25] consideră că pasivul cu *a veni* a rezultat în urma unei substituții sinonimice (a lui *a fi*), cele două verbe în discuție, *a fi* şi *a veni*, intrând în relație de sinonimie şi în alte construcții, de exemplu, în cea copulativă (*El îmi* ***este*** *văr* vs *El îmi* ***vine*** *văr*). Pe lângă aceste explicații, care, cu siguranță, pot fi avute în vedere, mai ales că utilizarea copulativă a verbului *a veni* în română este atestată anterior celei pasive, se poate aduce în discuție şi gramaticalizarea independentă a structurii, având ca sursă exemple de tipul: *De aceaia bucurându-se grăiia: „Blagoslovită* ***vine*** *împărăție părintelui nostru David, în numele Domnului", ce se zice „den Dumnezeu"; Blagoslovit* ***vine****, în numele Domnului, împăratul izraililor* (Coresi[26]), în care verbul *a veni* este ambiguu, oscilând între interpretarea ca verb de mişcare şi cea ca operator pasiv. Acest tip de explicație discursivă (care atribuie contextului un rol important) este curentă în studiile despre gramaticalizare[27]: structura sintactică identică a combinațiilor [*a veni* + predicativ suplimentar exprimat prin participiu] şi [*a veni* + participiu pasiv] poate fi considerată esențială pentru procesul de gramaticalizare. Se poate invoca aici şi o explicație lexicală[28]: verbele de mişcare (cum este şi *a veni*) sunt polisemantice, transcategoriale, plasându-se pe axa [timp − aspect − modalitate], fapt ce favorizează gramaticalizarea multiplă. Acest lucru se corelează cu faptul că, aşa cum am văzut mai sus, pasivul cu *a veni* aduce în plus față de cel cu *a fi* informație modală şi aspectuală.

În ultima parte a acestei secțiuni, vom încerca să descriem mai precis tipul de informație pe care îl adaugă *a veni* structurii pasive, precum şi restricțiile pe care le are această construcție. La indicativ prezent, un exemplu de tipul *Cartea* ***vine*** *pusă în cutie* este ambiguu între interpretarea pasiv-habituală sau deontică („De obicei, cartea este pusă în cutie" sau „Cartea trebuie pusă în cutie") şi cea în care *a veni* îşi păstrează sensul de mişcare, iar participiul este predicativ suplimentar („Cartea vine fiind pusă într-o cutie"). La perfectul compus[29] însă, interpretarea pasivă nu este posibilă: *Al cincilea cadou* ***a venit*** *pus pe boboci de trandafiri galbeni; Setul verde* ***a venit*** *aşezat într-o cutiuță de bijuterii* (internet). În schimb, la imperfect, valoarea pasivă a structurii primează, verbul *a veni* pierzând posibilitatea de a fi interpretat ca verb de mişcare: *La toate maşinile pe care le-am meşterit eu, rulmentul* ***venea*** *aşezat pe furca aceea, dar la mine părea că e exact invers; E vorba de stratul cel mai de sus al fundației, cel peste care* ***venea*** *aşezat primul rând de cărămidă* (internet). Aceste exemple conduc către ideea că valoarea deontică,

[25] *Op. cit.*, 2003, p. 137; 2008, p, 136−137.

[26] Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, vol. I, *Textul*, Atelierele Grafice Socec & Co., Bucureşti, 1914, p. 105.

[27] Vezi Paul J. Hopper, Elizabeth Closs Traugott, *op. cit*., p. 87.

[28] Vezi Laure Lansari, *op. cit.*, p. 245−246.

[29] O restricție de acelaşi tip a fost semnalată de Giacalone Ramat şi Sansò, *op. cit.*, pentru pasivul cu *a veni* din italiană, care poate apărea numai la timpurile simple, la cele compuse fiind întotdeauna folosit pasivul cu *a fi.*

iterativă ori habituală a verbului *a veni* din structurile pasive este incompatibilă cu natura perfectivă a perfectului compus. În schimb, structurilor aspectual imperfective, deschise informațional[30], care nu descriu deci evenimente încheiate, li se pot adăuga valorile suplimentare ale pasivului cu *a veni.* Combinarea valorii imperfective a imperfectului cu valoarea deontică sau iterativă a lui *a veni* creează efectul semantic de acțiune obişnuită, specific structurilor cu *a veni* pasiv la imperfect. În concluzie, pasivul cu *a veni* are următoarele caracteristici: este dinamic, deosebindu-se de cel cu *a fi,* care este static; valoarea deontică sau iterativă a pasivului cu *a veni* este mai puternică decât cea exprimată de pasivul cu *se*; este incompatibil cu valoarea aspectuală *perfectiv*.

3.2. Pasivul cu *a veni* în istroromână

Existența pasivului cu *a veni* a fost semnalată şi în dialectul istroromân, însă datele de care dispunem sunt incomplete. Emanuela Timotin[31] a arătat că, regional, sunt folosite verbele *a veni* şi *a rămâne* în locul auxiliarului tipic de pasiv, *a fi*. Observația se sprijină pe datele culese de dialectologul Mateo Bartoli, care a notat, în Jeiăni (un sat de istroromâni din Croația), ca formă de pasiv a verbului *a ucide,* construcția perifrastică cu *a veni* (*ie **vire ucis***), iar în Noselo (un sat de istroromâni din Croația, peninsula Istria), cu *a rămâne* (*ie **ramas-a ucis***), ambele verbe de mişcare/localizare. O altă formă de pasiv cu *a veni* apare şi într-un text cules în 1982, tot din Jeiăni (*néca víre **càşu γust***)[32].

Cele două localități nu au fost în contact direct cu limba italiană, deci e greu de susținut că aceste construcții sunt rezultatul influenței italiene. Se poate însă spune[33] că este posibil ca, anterior anchetelor dialectale care au scos la iveală aceste exemple de pasiv cu *a veni*, construcția să fi avut o răspândire mult mai mare. Acest lucru este susținut de faptul că pasivul cu *a veni* este atestat în partea de sud a teritoriului pe care se vorbeşte istroromâna, pentru care contactul direct cu limba italiană poate să explice apariția construcției. Chiar dacă e posibil ca italiana să fi fost una dintre sursele pasivului cu *a veni* din dialectul istroromân, influența străină nu poate fi singura sursă, mai ales că structura există şi în zonele neinfluențate de italiană. Deşi contextele pe care le avem sunt scurte, pasivul cu *a veni* din istroromână pare să semene mai degrabă cu cel din dacoromâna vorbită, decât cu cel din textele traduse ori culte, care copiază modelul italienesc.

3.3. Pasivul cu *a veni* în traduceri din limba italiană

Primele atestări ale pasivului cu *a veni* din română sunt în *Foletul novel*[34], un text care datează din 1693−1704, tradus din italiană de un nativ de la curtea lui

[30] În sensul de la Carlota S. Smith, *The Parameter of Aspect*, Kluwer, Dordrecht, 1991.
[31] *Op. cit.*, p. 487.
[32] *Apud* Richard Sârbu, Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân*, Amarcord, Timişoara, 1998, p. 66.
[33] Vezi Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 488.
[34] *Foletul novel. Calendariul lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, 1693−1704, ediție de Emil Vârtosu, Bucureşti, 1942.

Constantin Brâncoveanul[35]. Construcţia nu este deloc accidentală, având o frecvenţă mare în tot textul: *Nişte corăbii neguţătoreşti, den partea ei* ***vin arse****; drept aceaia, primejduiaşte oarecine a să mufluzi* (p. 7); *Craiul Leşăscu,* ***vine zăbovit****, cu nădejdi de puţin lucru* (p. 10); *Craiul Franţozescu, va să doarmă, dară* ***vine zăticnit*** (p. 14); *Un comendant, să să păzească de oamenii lui de casă, şi cel om mare stea cu grijă şi în mâncări şi în băuturi, pentru că-i* ***vine urzită*** *otrava* (p. 29); *Nesaţiul unui lup,* ***vine stricat*** *de un chibzuit čoban* (p. 35); *Aşteptarea ceii curţi,* ***vine înşălată*** *de un deşărt glas* (p. 40); *Un obrazu ostaş,* ***vine răsplătit*** *cu haină de prucurator* (p. 41); ***Vine priimită****, meargerea de nişte polcuri* (p. 79); *Armistiţia (adecă contenirea armelor)* ***vine hotărâtă*** (p. 85); *Un om mare* ***vine mazilit****, de o curte mare* (p. 85); ***Vin lepădate,*** *nişte propoziţii* (p. 86); ***Vin rănduite*** *nişte solii, cu cărţi de priimire* (p. 94); *Carii, ca nişte robi ce sănt, unii dentr-ănşii oarecum să înpărechiază, ce cu paguba lor, pentru că unii* ***vinu închişi*** *în temniţă, alţii* ***vin tăiaţ*** (p. 94); *Oameni, cu mare minte, pentru trebile lor, ce au lucrat,* ***vin răsplătite*** *cu cinste şi deregătorie* (p. 98); ***Vine descoperită****, o începătură de hicleşug, de un nărod prost, înpotriva unor ministri* (p. 100); *De iute vănt,* ***vine răsipit****, un pălcu de corabii* (p. 108); *Lucrările pe-ncet, a unui mare, de unii sănt într-o nemica socotite, iară de alţii* ***vin slăviţi****, pentru bună urmare ce urmează* (p. 112); *Acei ostaş prea obraznici,* ***vin pedepsiţ*** (p. 123); *Să aceale expediţii, cu pripă norocită şi mai apoi în slăbănog, adecăte cu paş de furnică,* ***vin urmate****, puţină grije ne vor aduce* (p. 128); *Acei mai tainič gabineti,* ***vin vădiţ****, cu paguba a unui mare comendant* (p. 131); *Acel că înbrăca bine şi era ţinut un om mare,* ***vine închis*** (p. 132); *Un loc, supus a cui triplicita, negăndit* ***vine năvălit*** (p. 134); *Să însănătoşază un comendant, şi naltă cetate, de cumbarale, tunuri,* ***sărutată vine*** (p. 135); *Şi, acel nalt turn,* ***vine pus*** *la pământ* (p. 141); *Locul nu prea tare,* ***vine apucat*** *negăndit* (p. 146); *Să vorbeaşte a să hotără o logodnă, dară* ***vine turburată*** (p. 147); *Iaste a ţi să face milă de un norod, care vine* ***băntuit*** *de foc* (p. 153).

În secolul al XVIII-lea, singura atestare a pasivului cu *a veni* de care mai dispunem[36] este din *Gramatica* lui Ienache Văcărescu, din 1797, care, aşa cum arată terminologia, a avut şi surse italieneşti: *construzione sau alcătuire care dă Greci* ***vine numită*** *sintaxis* (cf. it. *viene chiamata*). În articolul citat, Iorgu Iordan arată că

[35] Pentru detalii, vezi Al. Mareş, *op. cit.*

[36] Pasivul cu *a veni* lipseşte din alte texte traduse din limba italiană în secolul al XVIII-lea, pe care le-am parcurs integral: *Cartea de bucate – O lume într-o carte de bucate, Manuscris din epoca brâncovenească*, transcrierea textului, prefaţa şi postfaţa de Ioana Constantinescu, Cu un studiu introductiv de Matei Cazacu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997; *Diverse materie in lingua moldava* – în Carlo Tavigliani, *Alcuni manuscritti rumeni sconosciuti di missionari cattolici italiani in Moldava* (sec. XVIII), în *Studi rumeni*, IV, 1929–1930, Roma, 1930, p. 41–104; *Manuscrisul de la Göttingen* – Giuseppe Piccillo, *Il ms. Romeno Asch di Göttingen* (sec. XVIII), *Travaux de linguistique et de littérature*, XXV, 1, Strasbourg, 1987, p. 118–126; *Viaţa lui Bertoldo. Un vechi manuscris românesc*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Galaction Verebceanu, Chişinău, Museum, 2002; *Filerot şi Anthusa – La storia di Filerot e Anthusa. Istoria lui Filerot şi cu a Anthusei* (ms. 1374 BAR – Bucarest), edizione critica, introduzione e traduzione a cura di Angela Tarantino.

structura *vine numită* are aici sensul unui pasiv obişnuit, fiind perfect echivalentă semantic cu *este numită.*

Mai târziu, construcţii care imită modelul pasivului cu *a veni* din italiană apar în texte ştiinţifice ai căror autori au avut contact cu limba italiană: *Câteva articlii de lege votaţi sub Carol abia acuma* ***veniră sancţionaţi*** *şi se codificară cu formalităţile usitate* (Bariţiu, P. A. I 362, în DLR, s.v. *veni*); *Ciocul* [cârligului]... *este aici relativ mare şi* ***vine aşezat*** *ca la pripoane* (Antipa, P 322, în DLR, s.v. *veni*), [Denumirea] *„Râpile”* ***vine*** *pentru întâia oară* ***pomenit*** *în documente* (Ghibănescu, S. I XXV 78, în DLR, s.v. *veni*).

Pasivul cu *a veni* din exemplele influenţate de modelul italienesc diferă de pasivul cu *a veni* din limba vorbită sub mai multe aspecte: este echivalent cu pasivul cu *a fi*, fără a adăuga enunţului valori modale sau aspectuale suplimentare; poate fi însoţit, ca şi pasivul prototipic, de complementul de agent exprimat prin substantiv sau pronume cu trăsătura *uman* (*de un chibzuit čoban, de un nărod prost, de alţii, dă Greci*) sau *nonuman* (*de un deşărt glas, de o curte mare, de iute vănt, de cumbarale, tunuri, de foc*); exemplele nu au, în general, citiri generice, ci specifice. Exemplele româneşti traduse din italiană nu par a avea puncte comune cu cele din italiana actuală. Este foarte probabil ca, în timp, pasivul cu *a veni* din italiană, care, la început, ar fi fost sinonim cu cel cu *a fi*, să se fi specializat semantic şi discursiv, cu valorile pe care le-am menţionat mai sus.

4. CONCLUZII

Din descrierea de până aici rezultă că, în română, sunt atestate două tipuri de pasiv cu *a veni,* unul fiind rezultatul copierii prin traducere a modelului italienesc, iar celălalt, o creaţie internă a românei. Pasivul care apare în traducerile din limba italiană sau în texte aparţinând unor autori cunoscători ai italienei este o structură artificială, copiată cu valorile specifice limbii de origine (din momentul traducerii), care nu a influenţat şi, foarte probabil, nu va influenţa sintaxa şi semantica pasivului din română. În schimb, pasivul din dacoromâna vorbită, ca şi cel din istroromână, este o creaţie a limbii române (care, aşa cum am văzut, poate primi diverse explicaţii), cu valori specifice (în fiecare dintre limbile care şi-au creat un pasiv cu *a veni,* acesta s-a specializat pentru exprimarea anumitor valori): nici pasivul cu *a fi,* nici cel cu *se* nu puteau exprima valoarea deontică, habituală ori iterativă a pasivului cu *a veni.* Astfel, româna verifică generalizarea tipologică[37] conform căreia limbile tind să-şi creeze mai multe tipuri de pasiv, specializate sintactic şi semantic.

[37] Vezi Edward L. Keenan, Matthew S. Dryer, *Passive in the world's languages*, în: Timothy Schopen (ed.), *Language typology and syntactic description*, Second edition, vol. I. *Clause Structure*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, p. 333.

THE PASSIVE WITH *A VENI* 'COME' – ITALIAN LOAN TRANSLATION OR DEVELOPMENT OF ROMANIAN?

(Abstract)

In this paper, the authors investigate the passive construction with *a veni* 'come' in Romanian, which occurs in two different styles (in the oral, spoken language and in written, high-style texts), in two Romanian dialects (Daco-Romanian and Istro-Romanian), at different times, starting with the 18th century. The hypothesis of this paper is twofold. In the first place, we show that, on the well-known paths of grammaticalization, in Romanian there independently emerged *a veni* passive construction with a supplementary modal value, which is found in the present-day spoken language. In the second place, in certain texts translated from Italian another *a veni* passive construction can be found, which is perfectly synonymous with the regular *be* passive.

Cuvinte-cheie: pasiv, *a veni*, valori modale.
Keywords: passive, *come*, modal values.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Carolina Popuşoi

NICI UN/NICI O VS *NICIUN/NICIO* ÎN FRAZEOLOGIE

Limba română a conservat la nivel lexical numeroase structuri frazeologice (expresii, locuţiuni) care au ca elemente constitutive mult discutatele unităţi *nici un/niciun, nici o/nicio*. În acest articol, ne propunem să examinăm comportamentul lexemelor amintite, în funcţie de particularităţile semantico-structurale ale construcţiilor în care apar.

Conform noilor norme ortografice din DOOM², elementele lexicale în discuţie se scriu, cel mai adesea, împreună (legat)[1]. Tot în DOOM², se prezintă şi două situaţii în care aceste vocabule apar ortografiate separat:

– când *nici* este adverb, iar *un* (*o*), articol nehotărât (cf. *nu e prost şi nu e* ***nici un*** *om incult; nu e proastă şi nu e* ***nici o*** *persoană incultă*);

– când *nici* este conjuncţie, iar *un* (*o*), numeral (cf. *n-am* ***nici un*** *frate, nici mai mulţi; n-am* ***nici o*** *soră, nici mai multe*)[2].

Faptele de limbă dovedesc însă că ar mai exista un caz când unităţile lexicale care fac obiectul de studiu al acestei cercetări s-ar scrie separat, şi anume când *nici*

[1] Vezi: Vintilă-Rădulescu (2006), p. 14; vezi şi: Rădulescu Sala (2008), p. 540.
[2] Vezi: DOOM².

este adverb, iar *un/o*, numeral cardinal. Acest aspect ne-a fost relevat în urma analizei unor îmbinări perifrastice româneşti în a căror structură se află un numeral[3]. Examinând astfel de construcţii, am constatat că, în majoritatea frazeologismelor constituite cu *nici* şi cu *un/o*, elementul *un/o* are valoare de numeral (în îmbinarea *nici* + *un/o*), şi nu de formant al adjectivului negativ *niciun/nicio*[4]. Dintre aceste unităţi frazeologice, vom urmări următoarele tipare:

nici + un/o + element unitate monetară

În limba română, acest tipar frazeologic este destul de productiv, ca urmare a rolului sporit al comerţului şi al unităţilor monetare în viaţa cotidiană. Spre exemplu:

*a nu avea (*sau *a rămâne fără) nici un ban (*ori *nici un pitac/nici un sfanţ/nici o para/nici o lăscaie/nici o carboavă/nici o centimă/) (chior/<chioară>* sau *frânt/<frântă>) (în pungă* ori *în buzunar)* = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac";

*a nu(-i mai) face (pielea) (*sau *a nu da, a nu plăti <pe cineva* ori *pe ceva>) nici un ban (*sau *nici un sfanţ/nici un zlot/nici o carboavă/nici o para/nici o lăscaie) (chior/<chioară>, frânt/<frântă>, rău/<rea>)* = „a nu avea nicio valoare".

În această categorie, se includ şi unele frazeologisme al căror sens de „unitate monetară" este redat metonimic. De exemplu:

a nu avea nici un cinci (în pungă ori *în buzunar)* = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac";

a nu avea nici o chioară (în pungă ori *în buzunar)* = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac".

După cum vedem, în ambele expresii, termenul care ar fi trebuit să desemneze unitatea monetară a cedat în faţa altui lexem cu care se află într-un raport de continuitate. Astfel, în prima îmbinare perifrastică, substantivul *ban/pitac* a fost suprimat, iar semnificaţia pe care o avea a fost preluată de numeralul *cinci* (cf. *a nu avea nici un <ban de/pitac de> cinci*). În cel de al doilea caz, vorbim de elipsa lexemului *para/carboavă/lăscaie* şi de transferarea sensului său asupra lexemului *chioară* (cf. *a nu avea nici o <para/carboavă/lăscaie> chioară*).

nici + un/o + element cu conotaţie „valorică"

În această categorie de frazeologisme, în calitate de elemente cu nuanţă „valorică", cel mai frecvent apar substantivele *boabă, baraboi, buche*. Spre exemplu:

a nu avea nici o boabă (chioară) = „a nu avea nimic, în special, a nu avea bani; a fi sărac";

[3] Vezi: Popuşoi.

[4] Menţionăm că şi îmbinarea *nici un/nici o* are funcţie adjectivală, cu deosebirea că, faţă de formantul adjectival *niciun/nicio*, îmbinarea *nici un/nici o* nu realizează o unitate lexicală (figurând deci ca paralexem), ci doar una sintactică. (În susţinerea acestei interpretări, a se vedea şi comportamentul structurilor cu *nici + doi/două, trei* etc., unde această grupare funcţionează în bloc ca atribut adjectival, exprimat prin adverbul *nici* şi numeralul cardinal *doi*. Cf. *Nu are nici doi bani*.) În lucrările mai noi, se consideră însă că *nici* din secvenţa *nici un/nici o* este adjunct al numeralului *un/o*. Vezi: Rădulescu Sala (2008), p. 542. În continuare, pentru îmbinările constituite din adverbul *nici* + numeralul *un/o*, vom opera cu termenul **secvenţă** (vezi: Rădulescu Sala 2008), iar, pentru cazurile când elementele *nici* şi *un/o* se prezintă ca formanţi adjectivali, vom utiliza termenul **adjectiv negativ sudat** (cf. *niciun/nicio*).

a nu auzi nici o boabă (frântă) = „a nu auzi nimic”;

a nu şti nici o boabă de carte = „a fi analfabet”;

*a nu şti (*sau *a nu pricepe) nici o boabă (*ori *nici o buche/nici o iotă/nici o botă/nici o boacă)* = „a nu şti (sau a nu pricepe) nimic”;

*a nu face nici un baraboi (*ori *nici o boabă/nici o ceapă degerată/nici o lulea de băgău)* = „a nu avea valoare”;

*a nu face (*ori *a nu lua, a nu aduce) nici un capăt (*sau *nici un fir) de aţă* = „a nu face (ori a nu lua, a nu aduce) absolut nimic”.

În expresiile de mai sus, elementele cu conotaţie „valorică” denumesc cantităţi infime, aidoma unităţilor monetare cu valoare mică. A se vedea, în acest plan, paralelismul dintre expresiile *a nu avea nici o para (chioară)* şi *a nu avea nici o boabă (chioară)*. Observăm că această cantitate nesemnificativă (din expresiile examinate în categoria de faţă) este „sugerată” de mărimea obiectelor denumite prin substantivele *boabă, baraboi, buche, iotă, botă* sau de alăturarea la unele lexeme a unor determinanţi cu semnificaţie depreciativă (cf. *ceapă degerată, lulea de băgău*).

Alteori însă, elementele cu conotaţie „valorică” fac trimitere la cantităţi mari sau chiar incomensurabile. De exemplu: *a nu avea (*sau *a fi fără) nici un Dumnezeu (*ori *nici un sfânt)* = a) „a fi necredincios”; b) „a nu ţine cont de etică, de principii, în acţiunile sale”; c) (despre vorbe, lucruri) „a nu avea deloc sens”; d) (despre alimente, băuturi) „a nu avea deloc gust”.

nici + un/o + element unitate de măsură[5]

La nivelul expresiilor frazeologice, această structură este mai puţin productivă şi se regăseşte în următoarele construcţii:

a nu avea nici un dram de... = „a nu avea deloc; a nu avea nimic”;

nici o palmă de pământ = „nici o bucată de pământ”;

a nu (mai) avea nici o picătură de sânge în obraz = „a fi palid”.

În schimb, în sfera locuţiunilor, tiparul examinat aici este destul de răspândit. În această categorie, analizăm acele locuţiuni adverbiale în a căror componenţă intră substantive care denumesc unităţi de măsură a timpului, a lungimii, a cantităţii, a spaţiului etc. Spre exemplu:

nici un moment/nici o clipă/nici o secundă = „deloc; niciodată”;

nici un pas = „deloc; nicidecum”;

nici un strop (de)/nici un pic (de) = „deloc”;

(fără) nici un pic de... = „lipsit cu totul de...”;

în nici o parte = „nicăieri”.

În această structură, includem şi locuţiunea adverbială *cu nici un preţ* = „pentru nimic în lume”, unde lexemul *preţ* face parte din clasa substantivelor care denumesc unităţi de măsură generice (exprimând atât o cantitate materială, cât şi

[5] Vezi şi: Rădulescu Sala (2008), p. 543.

una imaterială). Tot în categoria unităților de măsură generice, se încadrează și substantivul *culoare* din expresia *de nici o culoare* = „deloc”, unde lexemul menționat indică, de fapt, „o măsură, o cantitate indefinită”[6].

Argumente pentru susținerea valorii de numeral a elementelor *un, o* din frazeologismele analizate în cele trei categorii:

a) Faptul că lexemele *un, o* apar pe lângă substantive care, prin natura lor, trimit la o relație numerică (vezi: unități monetare, unități de măsură, elemente cu conotație „valorică”) este de la sine înțeles că avem a face cu numerale cardinale, și nu cu formanți ai adjectivului negativ sudat. Așadar, componenta semantică are un rol definitoriu în delimitarea numeralului de alte clase morfologice.

b) Calitatea de numeral a elementelor *un, o* este și mai evidentă atunci când expresiile în discuție sunt utilizate fără lexemul *nici*. Spre exemplu: *a nu avea **o** para (*ori ***o** lăscaie/**o** carboavă/**o** centimă) (chioară* sau *frântă); a nu ști (*sau *a nu pricepe) **o** boabă (*ori ***o** buche/**o** iotă/**o** botă); a nu face (*ori *a nu lua, a nu aduce) **un** capăt (*sau ***un** fir) de ață; a nu avea **un** dram de...; a nu (mai) avea **o** picătură de sânge în obraz; (fără) **un** pic de.../**un** strop de...* Prin urmare, odată ce în construcțiile cu elipsa lexemului *nici*, elementele *un, o* apar în calitate de numeral, atunci, și în structurile cu elementul *nici* prezent, ele își păstrează valoarea de numeral. (Vezi: *a nu avea nici **o** para; a nu ști nici **o** boabă; a nu face nici **un** capăt de ață; a nu avea nici **un** dram de...; a nu (mai) avea nici **o** picătură de sânge în obraz; (fără) nici **un** pic de.../**un** strop de...*) Am putea afirma deci că secvențele *nici un*, *nici o* reprezintă corespondentele cantitative marcate negativ ale numeralelor *un, o*[7].

c) Faptul că (la nivel mental) putem stabili o corelație numerică, în urma căreia se poate spune *a nu avea nici o para/nici o boabă*, dar și *a nu avea nici două (nici trei/nici mai multe* etc.*) parale/boabe* dovedește că *un* și *o* sunt numerale cardinale. Așadar, când *un, o* se opun altui numeral cardinal[8] (*doi/două, trei* etc.) sau unui numeral nehotărât (*mai mulți, mai multe* etc.), avem a face cu veritabile numerale, iar îmbinările examinate se vor scrie în două cuvinte (*nici un, nici o*).

d) Faptul că, în secvența *nici un/nici o*, putem intercala adverbele *măcar*[9] și *cât* adeverește valoarea de numeral a lexemelor *un, o*. De exemplu: *a nu avea nici **măcar** o para (*ori *nici **măcar** o lăscaie/nici **măcar** o carboavă/nici **măcar** o centimă) (chioară* sau *frântă); a nu ști (*ori *a nu pricepe) nici **măcar** o boabă (*sau

[6] În îmbinările libere de cuvinte cu această tematică, secvența *nici + un/o* este însă destul de frecventă. Astfel, ea apare pe lângă substantive ce denumesc unități de măsură a: timpului (v. *nici o oră, nici o zi, nici o săptămână, nici o lună, nici un an, nici un veac* etc.); lungimii (v. *nici un milimetru, nici un centimetru, nici un metru, nici un kilometru* etc.); greutății (v. *nici un gram, nici un kilogram, nici o tonă* etc.) ș.a.

[7] „Într-un mod inexplicabil se ignoră faptul că pe axa numerelor există și 0 (zero) căruia în vorbirea obișnuită (spre deosebire de limbajul matematic) îi corespunde negativul *nici un, nici o*.” Vezi: Barbu (2003), p. 65.

[8] Vezi: Avram (1997), p. 34–35.

[9] Vezi și: Rădulescu Sala (2008), p. 542–543.

nici ***măcar*** *o buche/nici* ***măcar*** *o iotă/nici* ***măcar*** *o botă); a nu face (*ori *a nu lua, a nu aduce) nici* ***măcar*** *un capăt (*sau *nici* ***măcar*** *un fir) de aţă; a nu avea nici* ***măcar*** *un sfânt; a nu avea nici* ***măcar*** *un dram de...; a nu (mai) avea nici* ***măcar*** *o picătură de sânge în obraz; nici* ***măcar*** *un moment/nici* ***măcar*** *o clipă; nici* ***măcar*** *un pas; nici* ***măcar*** *un strop (de)/nici* ***măcar*** *un pic (de); a nu face nici* ***cât*** *o ceapă degerată/nici* ***cât*** *un baraboi/nici* ***cât*** *o lulea de băgău*[10].

e) Faptul că secvenţa *nici un/nici o* poate fi însoţită de adjectivul *singur/ă* confirmă încă o dată calitatea de numeral a lexemelor *un, o*. În astfel de structuri, cuantificatorul adjectival *singur/ă* are rolul de a întări (ori chiar de a dubla) valoarea cantitativă a numeralului cardinal. Spre exemplu: *a nu avea nici o* ***singură*** *para (*sau *nici o* ***singură*** *lăscaie/nici o* ***singură*** *carboavă/nici o* ***singură*** *centimă); a nu şti (*ori *a nu pricepe) nici o* ***singură*** *boabă (*ori *nici o* ***singură*** *buche/nici o* ***singură*** *iotă/nici o* ***singură*** *botă); a nu face (*sau *a nu lua, a nu aduce) nici un* ***singur*** *capăt (*ori *nici un* ***singur*** *fir) de aţă; a nu avea nici un* ***singur*** *dram de...; a nu (mai) avea nici o* ***singură*** *picătură de sânge în obraz; nici un* ***singur*** *moment/nici o* ***singură*** *clipă; nici un* ***singur*** *pas; nici un* ***singur*** *strop (de).*

f) Faptul că secvenţa *nici un/nici o* poate fi precedată de adverbul *absolut* dovedeşte încă o dată calitatea de numeral a lexemelor *un, o*. Adverbul în discuţie funcţionează, de asemenea, ca un cuantificator, accentuând natura de numeral cardinal a unităţilor lexicale analizate. Spre exemplu: *a nu avea* ***absolut*** *nici o para (*sau ***absolut*** *nici o lăscaie/****absolut*** *nici o carboavă/****absolut*** *nici o centimă); a nu şti (*ori *a nu pricepe)* ***absolut*** *nici o boabă (*ori ***absolut*** *nici o buche/****absolut*** *nici o iotă/****absolut*** *nici o botă); a nu face (*sau *a nu lua, a nu aduce)* ***absolut*** *nici un capăt (*ori ***absolut*** *nici un fir) de aţă; a nu avea* ***absolut*** *nici un dram de...; a nu (mai) avea* ***absolut*** *nici o picătură de sânge în obraz;* ***absolut*** *nici un moment/****absolut*** *nici o clipă;* ***absolut*** *nici un pas;* ***absolut*** *nici un strop (de).*

Toate aceste argumente (luate separat sau în ansamblu) scot în evidenţă calitatea de numeral a elementelor *un, o*, respectiv, pe cea de adverb a lexemului *nici*. Raţionamentele prezentate înclină balanţa în favoarea naturii de numeral a unităţilor lexicale *un, o* chiar şi atunci când acestea ar putea fi tratate drept formanţi ai adjectivului negativ sudat (vezi: *cu nici <chiar> un preţ; de nici <măcar> o culoare*).

Frazeologisme construite cu adjectiv negativ sudat

Pe lângă frazeologismele care au în organizarea internă secvenţa *nici* (adverb) + *un/o* (numeral cardinal), se întâlnesc şi îmbinări perifrastice (în special locuţiuni adverbiale) în componenţa cărora elementele *nici* şi *un/o* se prezintă ca formanţi ai adjectivului negativ sudat[11]. Acest fenomen, credem, este justificat în

[10] Vezi: Barbu (2003), p. 67, menţionează că, în contextele în care *nici* nu formează o unitate lexicală cu *un/o*, între aceste două elemente se pot insera şi adverbele *chiar* şi *cel puţin*. (Pentru situaţia de aici, a se vedea: *a nu avea nici chiar/cel puţin o para; a nu face nici chiar/cel puţin un capăt de aţă; a nu avea nici chiar/cel puţin un sfânt; a nu avea nici chiar/cel puţin un dram de...; nici chiar/cel puţin o clipă; nici chiar/cel puţin un pas*.)

[11] Trebuie spus că, din punct de vedere semantic, şi adjectivul negativ sudat are valoare cantitativă şi rol de cuantificator. Vezi: GALR (2005), vol. II, p. 713; Rădulescu Sala (2008).

structurile în care elementele *nici* şi *un/*o apar pe lângă un substantiv abstract[12], cu excepţia situaţiilor examinate mai sus. Spre exemplu:

fără (nicio) noimă[13]*/fără (niciun) sens* = „fără judecată; prostesc; absurd”;

fără (niciun) temei/fără (niciun) motiv/fără (nicio) pricină = „fără bază reală; neîntemeiat; nejustificat; nemotivat”;

fără (niciun) prilej/fără (nicio) ocazie = „fără pretext”;

fără (nicio) ţeremonie = „fără solemnitate; fără fast”;

fără (nicio) vorbă = „fără să protesteze”;

fără (nicio) frică = „cu curaj; neînfricat”;

fără (nicio) supărare = „fără întristare; fără amărăciune”;

a nu fi de (nicio) treabă = „a nu fi de folos; a fi inutil”.

a nu fi de (niciun) ajutor = „a nu fi de folos; a fi inutil”.

sub nicio formă/în niciun fel/în niciun chip/în niciun mod/în niciun caz[14] = „nicidecum”;

nicio mişcare! = „tăcere, linişte!”

Şi mai îndreptăţită este considerarea elementelor *nici* şi *un/o* ca formanţi ai adjectivului negativ sudat în ocurenţa unor substantive masive, definite prin trăsătura [+Nenumărabil]. De exemplu:

a nu face nicio brânză = „a nu face nimic; a nu fi de niciun folos”;

*a nu fi (de cineva) de nicio brânză (*ori *de nicio zeamă)* = „a nu fi bun de nimic”.

Din cele prezentate, reiese că, pe lângă substantivele abstracte şi pe lângă cele nenumărabile[15], elementele *nici* şi *un/o* pot fi tratate drept părţi componente

[12] Vezi: Rădulescu Sala (2008), p. 541, precizează că acest aspect este valabil doar dacă adjectivul negativ [sudat, *n.n., C.P.*] *niciun/nicio* are trăsătura [+ Suprimabil].

[13] „Substantivele abstracte se folosesc mai ales la singular, ca entităţi nonnumărabile.” Vezi: GALR (2005), vol. II, p. 376.

[14] În limbajul neîngrijit, construcţia din urmă circulă într-o altă topică, şi anume **nici într-un caz*. Credem că structura în discuţie poate fi explicată prin influenţa organizării interne a acestui frazeologism din alte limbi asupra românei. Limbile romanice se exclud, deoarece această construcţie are în limbile menţionate aceeaşi structură ca în româna literară – *în nici un caz* (cf. fr. *en aucun cas*, sp. *en ningún caso*, it. *in nessum caso*, port. *em nenhum caso*). Această structură, cu prepoziţia antepusă, se regăseşte şi în engleză, şi în germană (cf. engl. *in no case*, germ. *in keinem Fall*). Se pare însă că frazeologismul **nici într-un caz* este un calc de structură după o limbă slavă, unde particula ни (rom. *nici*) apare în poziţie iniţială, fiind urmată de prepoziţie şi de substantiv (cf. rus. *ни в коем случае*, ucr. *ні в якому разі*, sb. *ни у ком случаjу*). De altfel, în româna din Basarabia (unde influenţa limbii ruse este extrem de puternică), îmbinarea perifrastică **nici într-un caz* este foarte uzuală, chiar şi în rândul intelectualilor. În româna de peste Prut, tiparul **nici* + prep. *în* + subst. se întâlneşte şi în alte structuri, de asemenea, după modelul limbii ruse (cf. **nici într-un fel* pentru *în niciun fel* [v. rus. *ни в каком виде*]; **nici într-un chip* pentru *în niciun chip* [v. rus. *ни в коем образе*]; **nici într-un mod* pentru *în niciun mod* [v. rus. *ни в коем способе*]; **nici într-o ţară* pentru *în nici o ţară* [v. rus. *ни в какой стране*]; **nici într-o lucrare* pentru *în nici o lucrare* [v. rus. *ни в какой работе*] etc.).

[15] Vezi: Rădulescu Sala (2008), p. 540, menţionează că, în structurile cu substantiv nenumărabil, formanţii adjectivali negativi pot fi substituiţi prin adjectivul *mare*. (Pentru împrejurarea de faţă, a se vedea *a nu face mare brânză* pentru *a nu face nicio brânză.* Această manifestare lexico-morfologică se poate răsfrânge, credem, şi asupra construcţiilor cu nominal abstract. Cf. *a nu fi de mare treabă* pentru *a nu fi de nicio treabă; a nu fi de mare ajutor* pentru *a nu fi de niciun ajutor.*)

ale adjectivului negativ sudat, pe când, în preajma unui nominal cu trăsătura [+Concret, +Numărabil], acestea pot fi analizate ca structuri analitice, constituite din *adverb + numeral cardinal*.

Cazuri ambigue

Adesea, când elementele *nici* şi *un/o* se află în ocurenţa unui substantiv cu trăsătura [+Numărabil, +Abstract], apare posibilitatea unei duble interpretări. Este vorba de situaţiile ambigue, de situaţiile în care nu cunoaştem intenţiile vorbitorului. În aceste cazuri, lexemele *nici* şi *un/o* pot fi abordate, în acelaşi timp, fie ca elemente ale secvenţei *nici + un/o*, fie ca formanţi ai adjectivului negatv (*niciun/nicio*)[16]. Astfel, dacă accentul se pune pe elementul *nici*[17], acesta este perceput drept adverb, iar lexemul *un/o*, drept numeral cardinal. (Cf. *fără **nici** un temei/fără **nici** un motiv/fără **nici** o pricină; fără **nici** un prilej/fără **nici** o ocazie; fără **nici** un sens/fără **nici** o noimă; fără **nici** o vorbă; a nu fi de **nici** o treabă; a nu fi de **nici** un ajutor; în **nici** un chip/în **nici** un mod/în **nici** un fel/sub **nici** o formă/în **nici** un caz; **nici** o mişcare!*)[18] Dacă însă accentul este transferat asupra substantivului (evidenţiind caracterul generic, global, al clasei de referinţă), atunci elementul *nici* figurează ca formant al adjectivului negativ. (Cf. *fără niciun **motiv**; fără niciun **prilej**; fără niciun **sens**; fără nicio **vorbă**; în niciun **chip**/în niciun **mod**/în niciun **fel**/sub nicio **formă**/în niciun **caz**.*)

Drept dovadă că, în construcţiile de mai sus, elementul *un/o* (de pe lângă un substantiv numărabil şi abstract) poate funcţiona şi ca numeral cardinal, iar lexemul *nici*, ca adverb, ne servesc următoarele argumente:

a) Natura de numeral a lexemului *un/o* se păstrează şi în construcţiile cu elipsa vocabulei *nici* (cf. *fără un motiv; fără o ocazie; fără un sens; fără o vorbă*).

b) Valoarea numerică a unităţii lexicale *un/o* iese în evidenţă dacă (la nivel mental) stabilim o corelaţie cantitativă, în urma căreia putem spune *(fără) nici un motiv, (fără) nici un sens, (fără) nici o vorbă*, dar şi *(fără) nici mai multe motive, (fără) nici mai multe sensuri, (fără) nici mai multe vorbe*.

c) Calitatea de numeral a elementului *un/o* este confirmată şi de posibilitatea intercalării în secvenţa *nici un/nici o* a adverbelor *măcar, chiar, cel puţin* (cf. *<fără> nici **măcar/chiar/cel puţin** un motiv; <fără> nici **măcar/chiar/cel puţin** o ocazie; <fără> nici **măcar/chiar/cel puţin** un sens; <fără> nici **măcar/chiar/cel puţin** o vorbă; în nici **măcar/chiar/cel puţin** un mod; sub nici **măcar/chiar/cel puţin** o formă; nici **măcar/chiar/cel puţin** o mişcare!*).

[16] „Substantivele numărabile (mai ales concrete, dar şi abstracte) reprezintă contexte comune, în care sunt admise atât adjectivele negative [sudate, *n.n., C.P.*], cât şi secvenţele *nici + numeral*... Alegerea uneia sau a alteia din cele două posibilităţi depinde de ceea ce vrem să spunem." Vezi: Rădulescu Sala (2008), p. 543.

[17] Vezi şi: Barbu (2003), p. 67.

[18] Unii autori consideră însă că, în îmbinările alcătuite din *nici + numeral*, „accentul frastic cade pe numeral..., [secvenţele] fiind marcate şi de o intonaţie ascendentă". Vezi: Rădulescu Sala (2008), p. 542; vezi şi p. 544.

d) Trăsătura de numeral cardinal a lexemului *un/o* se accentuează când secvenţa *nici un/nici o* este urmată de adjectivul *singur/ă* (cf. *<fără> nici un* ***singur*** *motiv; <fără> nici un* ***singur*** *sens; <fără> nici o* ***singură*** *vorbă; în nici un* ***singur*** *mod; nici o* ***singură*** *mişcare!*).

e) Natura de numeral a lexemului *un/o* este şi mai evidentă când secvenţa *nici un/nici o* este precedată de adverbul *absolut* (cf. ***absolut*** *<fără> nici un motiv;* ***absolut*** *<fără> nici o ocazie;* ***absolut*** *<fără> nici un sens;* ***absolut*** *<fără> nici o vorbă;* ***absolut*** *în nici un mod;* ***absolut*** *sub nici o formă;* ***absolut*** *nici o mişcare!*)[19].

Credem că, şi în situaţiile în care elementele *un/o, nici* de pe lângă un substantiv cu trăsătura [+Numărabil, +Abstract] apar într-un şir numeric, este îndreptăţită scrierea separată a acestor lexeme. Spre exemplu: *Nu s-a făcut încă nimic în politică practic.* ***Nici o*** *adunare comună a deputaţilor,* ***nici o*** *şedinţă recentă,* ***nici o*** *destăinuire din partea Guvernului*[20]. Prin urmare, când elementele discutate fac parte dintr-o enumerare, avem a face cu secvenţa *nici* + *un/o*, unde *un/o* este numeral, iar lexemul *nici*, adverb.

Pentru evitarea echivocului din enunţurile cu elementele *nici, un/o* de pe lângă un substantiv numărabil şi abstract, recomandăm ca, în cazul când se intenţionează scoaterea în relief a naturii numerice a elementului *un/o*, să se apeleze la adverbele *măcar, chiar, cel puţin* sau la adjectivul *singur/ă* ori la adverbul *absolut*.

În lucrările recente de specialitate, se menţionează că adjectivul negativ *niciun/nicio* (adică adjectivul negativ sudat) „realizează o negare generică, globală, a categoriei exprimate prin substantivul centru”[21]. Credem că negarea globală, generică, se realizează şi în unele îmbinări perifrastice pe care, din raţionamente semantico-structurale, le-am clasat la tipare construite din adverbul *nici* + numeralul *un/o*. Astfel, deşi elementele *nici* şi *un* din expresia *nu are nici un ban* pot fi interpretate ca exprimând o „negaţie generică” (= *nu are bani* sau *nu are deloc bani*), trăsătura semantico-structurală a acesteia de a face parte din tiparul cu unităţi monetare, dar şi argumentele prezentate mai sus, ne-au determinat să o considerăm ca fiind organizată cu adverbul *nici* + numeralul *un*, şi nu cu adjectivul negativ sudat *niciun*.

Concluzii

Aspectele analizate în acest articol dovedesc că tratarea construcţiilor cu elementele *nici un/niciun, nici o/nicio* (fie că acestea se găsesc în îmbinări perifrastice,

[19] În construcţii prepoziţionale, adverbul *absolut* se poate poziţiona atât înaintea prepoziţiei (ca mai sus), cât şi după aceasta (cf. *fără absolut nici un motiv; fără absolut nici o ocazie; fără absolut nici un sens; fără absolut nici o vorbă; în absolut nici un mod; sub absolut nici o formă*).

[20] Vezi: T. Maiorescu, în *Studii şi documente literare*, vol. III, p. 182, ediţie îngrijită de I.E. Torouţiu, Editura Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, Bucureşti, 1932.

[21] Vezi: GALR (2005), vol. II, p. 713; vezi şi: în enunţurile cu adjectiv negativ sudat *niciun/nicio*, „se realizează o negare globală a clasei de referinţă, clasă care conţine mai multe elemente ... (cf. *covrigul ăsta n-a costat niciun leu; azi n-am mâncat nicio portocală*.)”, pe când, în enunţurile cu secvenţa *nici un/o*, „se evidenţiază faptul că negaţia vizează o clasă de referinţă cu un singur element, care se exprimă prin numeralul ce desemnează unitatea... (cf. *covrigul ăsta n-a costat nici un leu; azi n-am mâncat nici o portocală*.)”. Rădulescu Sala (2008), p. 544.

fie că fac parte din alte tipuri de organizări sintactice) reprezintă un fenomen complex, care trebuie examinat cu multă atenție. În identificarea unei manifestări sau a alteia, se va lua în considerație natura semantică a elementului substantival, capacitățile combinatorii ale acestor lexeme în cadrul unei structuri, dar şi anumite relații extralingvistice (care țin de corelațiile la nivel mental şi de accentul frastic din situații concrete). Astfel, când, din punct de vedere semantic, substantivul din construcțiile în discuție face parte din clasa unităților monetare, a unităților de măsură sau a elementelor cu conotație „valorică", atunci lexemul *nici* are rol de adverb, iar elementul *un/o*, de numeral cardinal. Pe de altă parte, dacă nominalul din structurile examinate are trăsătura [+Concret, +Numărabil], atunci enunțul se construieşte cu adverbul *nici* şi cu numeralul cardinal *un/o*. De asemenea, posibilitatea suprimării lexemului *nici* din tiparele analizate conferă acestuia valoare adverbială, iar elementului *un/o*, statut de numeral cardinal. Când (la nivel mental) lui *un/o* din structurile cu *nici* i se pot opune numeralele *doi, trei, mai mulți (mai multe)*, atunci, la fel, lexemul *nici* are funcție adverbială, iar *un/o*, de numeral cardinal. Odată ce, în secvența *nici un/nici o*, se pot intercala adverbele *măcar, cât, chiar, cel puțin*, se justifică din nou interpretarea lui *nici* ca având rol de adverb şi a lexemului *un/o*, de numeral. De asemenea, dacă secvența *nici un/nici o* poate fi urmată de adjectivul *singur/ă*, atunci avem un argument concludent pentru a considera lexemul *nici* drept adverb, iar unitățile *un, o*, drept numerale. Capacitatea secvenței *nici un/nici o* de a se organiza cu adverbul *absolut* este iarăşi un indiciu că lexemul *un/o* funcționează ca numeral cardinal. Din cele menționate aici, conchidem că valoarea numerică a secvențelor *nici un, nici o* reiese din calitatea de numeral a lexemelor *un, o*.

Când însă elementul substantival din aceste construcții se caracterizează prin trăsătura [+Abstract, +Nenumărabil], atunci tiparul are toate premisele să se organizeze cu adjectivul negativ sudat *niciun/nicio*. Uneori însă, când elementele *nici* şi *un/o* apar în ocurența unui substantiv abstract, dar numărabil, acestea pot fi considerate ca făcând parte fie din secvența *adverb + numeral*, fie din componența adjectivului negativ sudat. În asemenea situații ambigue, prevalează intenția vorbitorului/ scriitorului.

Prin urmare, în tratarea structurilor cu elementele *nici* şi *un/o*, se impune o examinare minuțioasă şi în ansamblu a fenomenului.

BIBLIOGRAFIE

Avram (1997) = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997.

Barbu (2003) = Ana-Maria Barbu, *„Numeralele" un, o: o analiză critică în comparație cu nici un, nici o*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, vol. al II-lea (Actele colocviului catedrei de limba română 27–28 noiembrie 2002), Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti, 2003, p. 65–72.

DOOM^2 = *Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* [coord. Ioana Vintilă-Rădulescu], Ediția a II-a revăzută şi adăugită, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005.

GALR (2005) = *Gramatica limbii române. II. Enunţul* [coord. Valeria Guţu Romalo], Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.
Popuşoi = Carolina Popuşoi, *Numeralul şi categoria cantitativului în structura unităţilor frazeologice* (sub tipar).
Rădulescu Sala (2008) = Marina Rădulescu Sala, *Gramatică şi ortografie: niciun, nicio vs nici un, nici o*, în SCL LIX, 2008, nr. 2, p. 535–545.
Vintilă-Rădulescu (2006) = Ioana Vintilă-Rădulescu, *Ce este nou în DOOM[2]. 2. Scrierea lui niciun(ul) şi a altor cuvinte „formate”*, în LR LV, 2006, nr. 1–2, p. 14–23.

NICI UN/NICI O VS ***NICIUN/NICIO*** IN PHRASEOLOGY

(Abstract)

The issues dealt with in this article prove that the treatment of elements including *nici un/niciun, nici o/nicio* ‘no/none’ (either in periphrastic combinations, or part of other syntactic organisations) is a complex phenomenon, to be carefully examined. In identifying the occurrence of either of the above-presented situations, due care shall be taken with regard to the semantic feature of the noun, the combination availabilities of these lexemes within a structure, as well as certain extra-linguistic relations (connected to the mental level and the phrase stress in actual utterances). Thus, when semantically the noun from these constructions is part of units of currency, measure or have value-plus connotation, then the lexeme *nici* ‘no’ functions as an adverb, whereas *un/o* ‘a’ is a cardinal numeral. On the other hand, if the noun from the analysed structures has the feature [+Concrete, +Countable], then the sentence is built with the adverb *nici* ‘no’ and the cardinal numeral *un/o* ‘a’. Also, the possibility to delete *nici* ‘no’ from the analysed patterns grants it an adverbial value, whereas the element *un/o* ‘a’ is considered a cardinal numeral. When (mentally) *un/o* ‘a’ from structures including *nici* ‘no’ is interchangeable with such numerals as *doi, trei, mai mulţi (mai multe)* ‘two, three, more’, then *nici* ‘no’ is again adverbial, and *un/o* ‘a’ is a cardinal numeral. Since inside the sequence *nici un/nici o* adverbs like *măcar, cât, chiar, cel puţin* ‘at least, as (much), even’ may be inserted, it is again a proof that *nici* ‘no’ is an adverb and *un/o* ‘a’ is a numeral. Also, if the construction *nici un/nici o* may be followed by the adjective *singur/ă* ‘single’, then we have a cogent reason to consider that *nici* is an adverb, and *un, o* are numerals. The possibility for *nici un/nici o* to combine with the adverb *absolut* ‘absolutely’ is again a clue that *un/o* is a cardinal numeral. From the above, we conclude that the numeric value of *nici un, nici o* is a result of the numeral quality of *un, o*.

However, when the noun from these constructions is characterised by such features as [+Abstract, +Uncountable], the pattern has all the chances to be organised as a welded negative adjective *niciun/nicio*. Sometimes however, when *nici* and *un/o* occur in the presence of an abstract, but countable, noun, they may be considered as being part of the sequence *adverb + numeral*, or from the structure of welded negative adjective. In such ambiguous situations, it is the intention of the speaker/writer that prevails.

As such, in treating structures with *nici* and *un/o*, a thorough and general examination of the phenomenon is required.

Cuvinte-cheie: adverb, numeral, context, secvenţă, adjectiv negativ sudat.
Keywords: adverb, numeral, context, sequence, welded negative adjective.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
carolina_popusoi@yahoo.com

Dana-Luminița Teleoacă

MORFOSINTAXA TEXTULUI BIBLIC ACTUAL: *EVANGHELIA DUPĂ MATEI*

1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

Lucrarea de față se înscrie în linia preocupărilor noastre consacrate studiului limbii textelor bisericești actuale[1], propunându-și prezentarea în paralel a trei versiuni biblice: *Biblia sau Sfânta Scriptură,* 1988 (BO)[2], *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament,*1980 (BI, biblie tipărită la Ierusalim[3]), respectiv *Biblia sau Sfânta Scriptură. Vechiul și Noul Testament,* 1990 (BP)[4].

La fel ca și în cazul unor studii anterioare[5], catalogarea unui fapt de limbă drept 'arhaic' s-a realizat prin luarea ca punct de reper a nivelului cult, literar al românei actuale. Dacă o anumită formă se utilizează astăzi în limba populară sau regională, aceasta a fost luată în considerație, în sensul că a fost inclusă în inventarul particularităților definitorii pentru limba textului bisericesc, nivelul nostru de referință nefiind limba populară sau regională, ci româna literară. De

[1] A se vedea Dana-Luminița Teleoacă, *Limbajul bisericesc actual între tradiție și inovație*, București, Editura Academiei Române, 2008; id., *Aspecte morfosintactice în textul catihetic actual,* în Lucrările celui de al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică, București [28–29 noiembrie 2008], 2009, 489–501; id., *Discursul religios catihetic, o abordare din perspectiva teoriei comunicării*, în Lucrările celui de al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică, București [20–21 noiembrie 2009], 2010, 171–179; id., *Observații asupra vocabularului a două texte contemporane de rugăciune*, comunicare la cel de-al patrulea Simpozion Internațional de Lingvistică, București, 5–6 noiembrie 2010; id., *Arhaic și popular în textul actual al rugăciunii*, comunicare la cel de-al 10-lea Colocviu Internațional al Catedrei de Limba română (*Limba română: ipostaze ale variației lingvistice*), București, 3−4 decembrie 2010.

[2] Versiune care reproduce de fapt ediția din 1982.

[3] Deși lipsită de orice indicație de validare din partea unei autorități ortodoxe (tipicul „tipărit/ă cu bincuvântarea" urmat de numele unui arhiereu și de menționarea demnităților lui) și prezentând indiciile editării de către o societate protestantă, *Biblia* de la Ierusalim promovează un cod relevant pentru o puternică tendință de înscriere în tradiția literaturii ortodoxe de limbă română, prin predilecția vădită pentru arhaism. Însă, propensiunea pentru arhaic este împinsă, din păcate, într-o serie de situații lingvistice, până dincolo de caracteristicile autentice ale vechiului scris bisericesc românesc. Tocmai această deliberată opțiune pentru arhaism ne-a determinat să includem în comparație acest text, ca o modalitate de delimitare între diverse trepte de tradiționalism lingvistic.

[4] Ediția din 1990 reprezintă o nouă ediție revizuită care a folosit ca text traducerea D. Cornilescu din anul 1921, inclusiv traducerea după original din anul 1932; s-au folosit de asemenea *Noul Testament* și *Psalmii,* traducerea G. Cornilescu, T. Popescu și E. Constantinescu, tipărită în anul 1949 (cf. *Notă*). Scopul acestei revizii a fost acela de a apropia cât mai mult traducerea existentă de „manuscrisele originale", „într-o formă corectă și adaptată evoluției limbii române moderne [*s.n.*, *D.-L.T.*]" (cf. *ibid.*).

[5] A se vedea, de exemplu, Teleoacă 2009; id., 2010b.

asemenea, au constituit obiectul nostru de studiu şi o serie de fenomene lingvistice care, fără a fi definite drept 'arhaice', 'populare' sau 'regionale', reprezintă particularități absente din varianta laică a românei literare actuale, varianta laică, constituindu-se deci în „mărci lingvistice" relevante pentru identitatea textului bisericesc[6].

Textul neotestamentar ales spre investigație, *Evanghelia după Matei,* a fost fixat în forma sa actuală pentru o comunitate creştină iudaică din Palestina, probabil după distrugerea Ierusalimului (anul 70 d.Hr.). Construit ca un *manual didactic*[7], textul cuprinde 28 de capitole şi se împarte în trei mari părți: partea I (capit. 1–4, 11) descrie evenimentele dinaintea activității publice a lui Hristos (genealogia lui Iisus, naşterea Sa, unele fapte în legătura cu ea, Botezul şi ispitirea în pustiu); partea a II-a (capit. 5–10, 12 – 18), în care se descrie activitatea publică a Mântuitorului în Galileea şi partea a III-a (capit. 19–28), care prezintă activitatea lui Iisus în drum spre Ierusalim, intrarea solemnă în cetatea sfântă, patimile, moartea şi învierea Sa. Evanghelistul Matei nu expune – aşa cum a putut rezulta şi din structurarea pe capitole menționată mai sus – viața şi faptele Mântuitorului în mod cronologic, ci le grupează în pericope compacte după analogiile dintre ele. Fiecare secțiune include o parte *narativă* urmată de un *discurs interpretativ.* Se pare că această evanghelie nu a fost cunoscută decât în limba greacă, deşi o veche tradiție îi atribuie o primă formă în limba aramaică. Se consideră în general că *Evanghelia după Matei* dezvoltă şi adaptează *Evanghelia lui Marcu,* sprijinindu-se pe o importantă culegere de cuvinte rostite de Hristos (utilizată, de asemenea, de Luca), dar şi pe alte surse, orale sau scrise, care îi sunt proprii.

2. MORFOLOGIE[8]

2.1. Substantivul

Forme arhaice de gen (feminin pentru neutru): *roadă*[9]*/rod:* „Faceți, deci, *roadă* vrednică de pocăință" (BO, BP 3:8) // BI: pl. *roade*; „orice pom care nu face *roadă* bună va fi tăiat şi aruncat în foc" (BI 3:10; cf. şi BI, BO); *pustie* (formă etimologică, cf. sl. *pustinja,* conservată astăzi popular, cf. DLR 1984)*/pustiu:* „În zilele acelea, a venit Ioan Botezătorul şi propovăduia în *pustia* Iudeii" (BO, BI 3:1; cf. şi BP); **forme arhaice de plural**[10]: *greşeale/greşeli*: „Că de veți ierta oamenilor

[6] În literatura religioasă (inclusiv cea actuală) se constată o tendință de creare a unui cod specific, în care nu regăsim neapărat fenomene propriu-zis arhaice (arhaico-populare), dar care, în mod evident, reprezintă rezultatul unei intenții arhaizante.

[7] Textul mai este cunoscut şi ca *Evanghelia cuvântărilor*, evanghelistul punând accent pe învățăturile Mântuitorului, care se desprind din cuvântările Sale (www.crestinortodox.ro/diverse/evanghe).

[8] În abordarea noastră, o serie de aspecte morfosintactice vor figura la partea de vorbire pentru care discutăm un aspect lingvistic sau altul (de exemplu, cazul la **Substantiv**, Regimul sintactic verbal la **Verb** etc.).

[9] Formă care începuse să dispară în perioada 1640–1780 (ILRLV 1997:147).

[10] Plurale arhaice reintegrate morfologic în limba literară actuală.

greşealele lor...” (BO 6:14) // BP, BI: *greşeli; boale*[11]*/boli:* „şi a purtat *boalele* noastre” (BI 8:17) // BO, BP: *bolile; colibi/colibe:* „Doamne, [...], dacă vrei, am să fac aici trei *colibi*” (BI 17:4) // BO, BP: *colibe; ciumi/ciume:* „...vor fi cutremure de pământ, foamete şi *ciumi*” (BI 24:7) // BO: sg. *ciumă*[12]; **alte arhaisme morfologice**: *potrivnic*[13], subst. (arh.) „adversar”: „Pune-te de acord de îndată cu *potrivnicul* tău, cât timp eşti cu el pe drum…” (BP 5:25); **utilizarea articulată (enclitic) a unor substantive precedate de prepoziţii, dar care nu prezintă nicio determinare** (în general, nume de divinităţi şi reprezentanţi ai acesteia pe pământ, dar nu exclusiv[14]): „...căci aşa este scris *de proorocul*” (BO 2:5; cf. şi BI, BP); „După ce au ascultat *pe împăratul*” (BI 2:9); „Atunci Iisus a fost dus *de Duhul* în pustiu ca să fie ispitit *de către diavolul*” (BO 4:1; cf. şi BP, BI); „Dar viticultorii, când au văzut *pe fiul,* au zis între ei:…” (BP 21:38; cf. şi BI, BO); „Şi de se va auzi aceasta *la dregătorul,* noi îl vom îndupleca” (BO 28:14)[15]; **utilizarea substantivului fără articol proclitic** (în poziţia OD): „Ea va naşte *Fiu*...” (BO 1:21) // BP, BI: *un Fiu*; „Şi iată *glas* din ceruri zicând:...” (BO 3:17) // BP, BI: *un glas*; „Cine va lăsa pe femeia sa, să-i dea *carte de despărţire*” (BO 5:31) // BI: *o carte de despărţire*; BP: *o scrisoare de despărţire*; „Şi nimeni nu putea să-I răspundă *cuvânt* (BO 22:46) // BP, BI: *un cuvânt;* **utilizarea substantivului fără articol hotărât enclitic**: „Nu poate *pom* bun să facă roade rele, nici *pom* rău să facă roade bune” (BO 7:18)[16] // BP, BI: *pomul*; **dativul posesiv** într-o structură arhaică-populară (în asociere cu vb. *a avea*): „Acela [= Isus Hristos, *n.n.*, *D.-L.T.*] ***Îşi*** are lopata în mână” (BP, BI 3:12); **dativul adnominal**: „… darul pe care l-a rânduit Moise, spre *mărturie **lor***” (BO 8:4) // BP, BI: „ca *mărturie* ***pentru ei***”; „Şezi de-a dreapta Mea, până ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi *aşternut* ***picioarelor*** Tale” (BO 22:44) // BP: „… până voi pune pe vrăjmaşii Tăi *sub picioarele* Tale?”; BI: „…până voi pune pe vrăjmaşii Tăi *supt picioarele* Tale?”; **forme arhaice/arhaico-populare de vocativ**: *făţarnice:* „*Făţarnice*, scoate întâi bârna din ochiul tău...” (BO 7:5) // BP, BI: *făţarnicule; satano* (vocativ *satană* < sl. *satana*): „Piei, *satano!*” (BO 4:10; cf. şi BI) // BP: *Satan* (fr. *satan*); „Mergi înapoia Mea, *satano!* Sminteală Îmi eşti!” (BO 16:23; cf. şi BI) // BP: *Satan*; **structuri genitivale arhaizante** (genitiv cu valoare locativă): „Luaţi seama la *crinii câmpului* cum cresc…” (BO 6:28) // BP, BI: „*crinii de pe câmp*”; „*Betleemul Iudeii*” (BO 2:1) // BP, BI: „Betleemul *din*

[11] Formă conservată în limba populară (cf. *Mă bagi în **boale***).

[12] În BP este utilizat neol. *epidemie.*

[13] În româna literară actuală, utilizat ca adjectiv (cf. *situaţie ~, destin ~* etc.).

[14] Este vorba şi de termeni laici desemnând personaje bine individualizate în contextul biblic respectiv. Situaţia a fost semnalată de noi şi pentru textul rugăciunii: *pe vameşul, (ca) pe tâlharul* etc. (cf. Teleoacă 2010b).

[15] În celelalte două versiuni mesajul este structurat altfel: „Şi dacă va ajunge aceasta la urechile dregătorului…” (BI 28:14); „Şi dacă va ajunge lucrul acesta la urechile guvernatorului…” (BP 28:14).

[16] Nearticularea poate constitui aici un argument al vechimii construcţiei respective (cf. GA 2005 (II):322–323, care admite această explicaţie pentru utilizarea nearticulată a unor nume prezente în unităţi paremiologice, dar şi în alte tipuri de creaţii folclorice).

Iudeea... ”; structuri arhaice cu acuzativ locativ (al provenienţei) (identificarea unei persoane prin referire la spaţiul geografic în care aceasta se situează): „…L-au dus şi L-au predat guvernatorului *Pilat din Pont*” (BP 27:2; cf. şi BI) // BO: *Ponţiu Pilat;* **forme arhaice-etimologice de G–D**: *Paştelor* (= G–D (pl.) *Paşte* < lat. (pl.) *Paschae*) – pentru *Paştilor* (sau *Paştelui*): „La fiecare praznic al *Paştelor,* dregătorul avea obicei să sloboadă norodului un întemniţat” (BI 27:15) // BP, BO: *Paştilor*; **nume proprii geografice articulate proclitic la G–D,** la fel ca numele de persoană (masculine): „pământul *lui Israel*” (BO 2:20); „ţara *lui Israel*” (BP, BI); „… cetăţile *lui Israel*” (BO 10:23; cf. şi BI, BP); **morfemul de Ac. *pe*** apare şi cu alte substantive decât cele care desemnează strict un nume de persoană[17]: „… învăţând (Isus, *n.n.*, *D.-L.T.*) ***pe*** *popor* în sinagogile lor…” (BP 9:35); „… învăţând ***pe*** *norod*...” (BI) // BO: „… propovăduind Evanghelia împărăţiei şi vindecând toată boala şi toată neputinţa în popor”; „El va mântui ***pe*** *poporul* Său...” (BP 1:21; cf. şi BI) // BO: „El va mântui *poporul* Său...” ş.a.

2.2. Adjectivul

2.2.1. Adjectivul calificativ

Superlativul cu *prea-*: „Acesta este Fiul Meu *prea iubit* în care Îmi găsesc plăcerea Mea” (BI 17:5; cf. şi BP, cu ortografierea *preaiubit*) // BO: „Acesta este Fiul Meu *Cel iubit* în care am binevoit”.

2.2.2. Adjectivul pronominal

Adjectivul nehotărât *tot* „orice”: „*tot* pomul care nu face roadă bună se taie şi se aruncă în foc” (BO 3:10) // BI, BP: „*orice* pom care...”; „Şi a străbătut Isus toată Galileea, [...], tămăduind *toată* boala şi *toată* neputinţa în popor” (BO 4:23) // BP, BI: *orice*; „… mormintele cele văruite care pe din afară [sic!] se arată frumoase, înăuntru însă sunt pline de oase de morţi şi de *toată* necurăţia” (BO 23:27) // BP, BI: *orice fel de*;

Adjectivul posesiv: exprimarea redundantă a posesiei[18]: „Dacă iertaţi oamenilor greşelile lor, şi Tatăl vostru cel ceresc *vă* va ierta *greşelile* ***voastre***” (BI, BP 6:14); „Acesta este Fiul Meu prea iubit în care *Îmi găsesc plăcerea* ***Mea***” (BI 17:5)[19]; tipare arhaice cu adjectiv posesiv, utilizat în locul unui clitic – dativ

[17] În textele traduse, apariţia lui *p(r)e* înaintea acuzativului cu funcţie de obiect direct exprimat printr-un nume de lucru, ar reprezenta o dovadă a nesiguranţei şi a dezorientării traducătorului în folosirea acestei prepoziţii-morfem (Densusianu, HLR, II, 37, ap. *Sintaxa* 2007:121–122).

[18] Structura respectivă este percepută drept emfatică de un vorbitor al românei actuale; în textul bisericesc însă, la fel ca în limba veche, construcţia cu posesiv dublu exprimat (intern = adnominal şi extern = adverbal) reprezintă o structură gramaticală, iar nu una emfatică (Dindelegan 2009:181). Studiile de istorie a limbii române au evidenţiat o a t e n u a r e a semnificaţiei posesive a adjectivului pronominal posesiv în româna veche (v., de ex., Şovar 2010:161–162), aspect care ar fi făcut posibilă utilizarea în acelaşi context şi a cliticului, de altfel singurul „păstrat” de româna literară actuală în construcţii care exprimă ideea de „proprietate inalienabilă” (cf. Vasilescu 2010:262).

[19] Cf. şi structurile pleonastice generate de coocurenţa pronumelui personal cu cel reflexiv: „Luna *nu-şi va mai da* lumina ***ei***” (BP, BI 24:29) // BO: „... luna nu va mai da lumina ei”.

posesiv (o similitudine, la nivelul etapei arhaice a limbii române, cu alte idiomuri romanice actuale): „… unge *capul **tău*** şi *faţa **ta*** o spală” (BO 6:17) // BP, BI: „*unge-**ţi*** capul şi *spală-**ţi*** faţa”; tipare populare-familiare (structura ‘substantiv – adjectiv posesiv’): „... şi a luat la el pe *nevastă-sa*...” (BI 1:24; cf. şi *ibid.,* 27:19).

2.3. Pronumele

Pronumele personal şi reflexiv[20]: **a.** exprimarea redundantă a pronumelui personal subiect[21]: „Doamne, bine este să fim *noi* aici” (BO 17:4) // BI, BP: „Doamne, este bine să fim aici”; „Atunci ostaşii dregătorului, *ducând **ei*** pe Iisus în pretoriu, au adunat în jurul Lui toată cohorta” (BO 27:27); **b.** exprimarea redundantă a pronumelui personal/reflexiv OD/OI: „Atunci s-au dus fariseii şi au ţinut sfat ca *să-L prindă **pe El*** în cuvânt” (BO 22:15) // BI: „…*să prindă pe Isus* cu vorba”; BP: „…*să-L prindă* prin cuvintele Lui”; „Deci, de *vă vor zice **vouă***: ‘Iată este în pustie’, să nu ieşiţi” (BO 24:26) // BI, BP: „Deci, dacă *vă vor zice*:...”; „Cine *se va înălţa **pe sine*** se va smeri; şi cine *se va smeri **pe sine*** se va înălţa” (BO 23:12) ş.a. Alte exemple sunt relevante pentru aşa-numitele „construcţii pronominale pleonastice[22]”. Astfel de construcţii apar izolat în *Biblia* de la Ierusalim [cf. „Caută de *te împacă-**te*** de grab [sic !] cu pârâşul tău…” (BI 5:25)], fiind relativ frecvente în româna veche, unde reluarea pleonastică a formei pronominale atone după verb contribuie, la fel ca şi chiasmul, la realizarea cadenţei, dar mai ales a echilibrului[23];

Pronumele semiindependent *cel* (apare frecvent în BO, la fel ca şi în alte texte bisericeşti[24]): „faptele voastre *cele* bune” (BO 5:16) // BP, BI: „faptele voastre drepte”; „Tatăl vostru *cel* ceresc” (BO, BI, BP 5:48); „Tatăl vostru *Cel* din ceruri” (BO 6:1) // BI, BP: „Tatăl vostru care este în ceruri”; „poarta *cea* strâmtă...” (BO, BP, BI 7:13); „oile *cele* pierdute ale casei lui Israel” (BO 10:6) // BP, BI: „oile pierdute” ş.a.

2.4. Verbul

2.4.1. Regimul sintactic

Regim prepoziţional distinct de cel din româna literară actuală: „Fericiţi cei ce flămânzesc şi *însetează **de*** dreptate” (BO 5:6) // BP, BI: *însetează/însetaţi*

[20] Aspectele pe care le discutăm susţin ideea unei „dramatizări” în textul evanghelic (realizată şi prin numirea explicită a „personajelor” implicate în „naraţiune”) sau subliniază un adevăr apoftegmatic din perspectivă creştină.

[21] Gramaticile actuale descriptive şi normative consideră neexprimarea subiectului o opţiune nemarcată a uzului şi atrag atenţia asupra caracterului greşit, superfluu al exprimării subiectului prin pronume personal în alte situaţii decât cele de emfază sau de contrast discursiv (Vasilescu 2010:264).

[22] Cf. Istrate 1956:395–398.

[23] V. Chivu 2000:91.

[24] De exemplu, în textul catihetic (cf. Teleoacă 2009:491; Teleoacă 2010a:176) şi în cel al rugăciunii (cf. Teleoacă 2010b), unde, la fel ca şi în textul biblic, aceste structuri au relevanţă gramaticală, caracterul lor emfatic-individualizator putându-se susţine exclusiv din perspectiva românei literare actuale (GA 2005 (I):246). Ca şi în cazul construcţiilor cu exprimarea redundantă a posesiei, este vorba despre o „expresivitate involuntară”, expresivitate actualizată prin prisma românei literare actuale.

după; „...atunci cei ce vor fi în Iudeea *să fugă* ***la*** *munți*” (BI 24:16; cf. și BP) // BO: „*să fugă în munți*”; „Voi toți *vă veți sminti* ***întru*** Mine[25]…” (BO 26:31) // BP, BI: „… toți *veți găsi* în Mine *pricină de poticnire*”; **regim datival în locul celui prepozițional**[26]: „... ca s'o pună supt obroc, că o pun în sfeșnic, și *luminează* ***tuturor*** celor din casă...” (BI 5:15; cf. și BO, BP); „… *asemăna-se-va* ***bărbatului*** înțelept” (BO 7:24; cf. și *ibid.,* 18:23) // BP, BI: *a* se *asemăna cu*; **regim prepozițional (iar nu datival, ca în româna literară actuală)**: „... stăpânul viei *a zis* ***către***[27] îngrijitorul său:...” (BO 20:8; cf. și *ibid.*, 25:8, 26:1) // BI, BP: *a zis* + D; „După ce a isprăvit *de dat învățături* ***la***[28] ***cei 12 ucenici*** ai Săi…” (BI 11:1) // BO, BP: *a da învățături* + D; **verbe tranzitive construite cu dativul**[29]: „... cercetați cu de-amănuntul despre Prunc și, dacă Îl veți afla, *vestiți-**mi*** și ***mie***...” (BO 2:8)[30]; „… și Tatăl tău care vede în ascuns ***îți*** *va răsplăti* ***ție***” (BO, BI 6:4; cf. și BP); „…și atunci [Fiul Omului, *n.n.*, *D.-L.T.*] *va răsplăti* ***fiecăruia*** după faptele lui” (BP 16:27; cf. și BO, BI); „Doamne, de câte ori va greși față de mine fratele meu și-***i*** *vei ierta* ***lui***?” (BO 18:21) // BP, BI: *a ierta* + Ac.; „... să-și ia crucea și *să-**mi** urmeze* ***Mie***” (BO 16:24; cf. și *ibid.*, 19:28) // BP, BI: *a urma* + Ac.; „Te-am văzut flămând, [...] și *nu* ***Ți****-am slujit*?” (BO, BP, BI 25:44); **verbe tranzitive utilizate prepozițional:** *a cerceta despre* „a se informa cu privire la”: „... *cercetați* cu de-amănuntul ***despre*** *Prunc* și, dacă Îl veți afla, vestiți-mi și mie...” (BO 2:8; cf. și BP, BI); **verbe tranzitive utilizate reflexiv**[31] **și prepozițional**: *a se atinge de ceva/cineva // a atinge ceva/pe cineva*: „Și iată, o femeie care de doisprezece ani avea o hemoragie, a venit pe dinapoi și *s-a atins de poala* hainei Lui” (BP 9:20; cf. și BO, BI); **verbe tranzitive utilizate „absolut”**: „Iar, pe când mâncau, Iisus, luând pâine și *binecuvântând,* a frânt…” (BO 26:26; cf. și BI, BP); **verbe construite prepozițional (iar nu propozițional)**: *a se strădui după/a se strădui să*[32]: „Că ***după*** toate astea *se străduiesc* neamurile” (BO 6:32) // BP: „Pe toate acestea păgânii le caută” (cf. și BI); *a*

[25] O utilizare tipic bisericească (cf. *a se sminti întru cineva* [de regulă, în Iisus] „a se îndoi de cineva, a se dezice, a renega pe cineva”), cu primele atestări în *Noul Testament de la Bălgrad*, 1648 (cf. Corpus electronic).

[26] Unele dintre aceste complemente indirecte sunt generate de verbe cu regim de dativ, ca în limba veche slavă (ILRLV 1997:174; v. și Sala 1997:190, care vorbește în astfel de situații despre calcuri sintactice). Cf. și *infra,* verbe tranzitive construite cu dativul.

[27] Structură sintactică regăsibilă astăzi în registrul dialectal (ardelenesc).

[28] Astăzi, în exprimarea familiară (/ literar: *a învăța pe cineva*).

[29] În româna veche complementul indirect cunoștea o frecvență mai mare și o distribuție mai largă decât în limba actuală, această poziție sintactică putând fi generată și de verbe care mai târziu cer acuzativul-complement direct (ILRLV 1997:152).

[30] În celelalte două versiuni: *a da de știre.*

[31] Frecvența construcțiilor reflexive (în româna veche și nu numai) a fost pusă de mulți specialiști (a se vedea, de ex., Bourciez 1946:268; Graur 1960:124; Rosetti 1968:366–367) pe seama influenței slave, în timp ce alții au făcut responsabil de acest aspect substratul, mai exact „baza psihică tracică și dacică” (Ivănescu 1980: 229–230). Utilizarea reflexivă în locul celei active/pasive poate ilustra însă și o tendință populară (Vendryes 1948:1–20; Avram 1992:249–260), identificată și în alte limbi romanice (Sala 1997:175). V. și *infra*, **pasivul reflexiv**, respectiv **verbe utilizate reflexiv dinamic**.

[32] Prepozițional, în varianta literară laică, cu prep. *pentru, spre* + infinitiv.

binevoi în cineva/a binevoi să[33]: „Acesta este Fiul Meu Cel iubit ***în care*** *am binevoit*" (BO 17:5) // BI: „… în care *Îmi găsesc plăcerea* Mea"; BP: „… în care *Îmi găsesc desfătarea*".

2.4.2. Alte aspecte

Conjugarea: arhaisme morfologice: **a.** verbe care în limba literară actuală sunt de conj. I, în textul bisericesc sunt de conj. a IV-a, la fel ca în limba veche: *a curăți/a curăța:* „Pentru că voi *curățiți* partea de afară a paharului şi a blidului..." (BI 23:25; cf. şi BP) // BO: *curățați*; **b.** forme arhaice etimologice de conj. a II-a: *a ținea* (lat. *tenēre*)/*a ține:* „... sau *va ținea* la unul şi va nesocoti pe celalt" (BI 6:24) // BP, BO: *a ține; a rămânea* (lat. *remanēre*)/*a rămâne:* „Adevărat vă spun că *nu va rămânea* aici piatră, pe piatră, care să nu fie dărâmată" (BI 24:2) // BO, BP: *a rămâne;* **timpul**: viitorul cu conjunctivul (construcție arhaică), la diateza activă, dar şi în structuri mai complexe (pasive)[34]: „... cine v-a arătat să fugiți de mânia ce *va să fie*?" (BO 1990 3:7) // BP: „mânia *care vine*?"; BI: „mânia *viitoare*"; „Căci Fiul Omului *va să vină* întru slava Tatălui Său, cu îngerii Săi" (BO 16:27) // BP: „*va veni*"; BI: „*are să vină*"; „... Fiul Omului *va să fie dat* în mâinile oamenilor" (BO 17:22) // BP, BI: „*trebuie să fie dat*"; viitorul popular cu auxiliarul *a avea*: „Irod *are să caute* Pruncul ca să-l ucidă" (BO, BI 2:13) // BP: „... *va căuta*.."; forme slabe de indicativ prezent[35]: „… morții *înviază* şi săracilor li se binevesteşte" (BO 11:5; cf. şi BI) // BP: „morții *sunt înviați*"; **diateza:** reflexivul cu valoare pasivă (pasivul reflexiv, structură care poate reprezenta un calc după aoristul grecesc[36]): „Iar *botezânde-se* Isus..." (BO 3:16) // BI: „*De îndată ce a fost botezat*...", BP: „Şi Isus, *fiind botezat*..."; „Fericiți cei milostivi, că aceia *se vor milui*" (BO 5:7) // BP: „...căci ei *vor găsi milă*"; BI: „... căci ei *vor avea parte de milă*"; verbe utilizate reflexiv dinamic: *a se coborî (pogorî)/a coborî*: „Duhul lui Dumnezeu s-a văzut *pogorându-se* ca un porumbel" (BO 3:16; cf. şi BI, BP, varianta *a se coborî*); „Şi *coborându-Se* El din munte…" (BO 8:1; cf. şi BI, BP); „Dacă eşti Fiul lui Dumnezeu, *coboară-Te* de pe cruce!" (BO 27:40; cf. şi BP; BI: *a se pogorî*); *a se sui/a sui:* „*S-a suit* în munte" (BO 5:1; cf. şi BP, BI); **modul**: forme flexionare regionale de indicativ prezent: *ble̲stemă* – regional (Muntenia) pentru *blesteamă*; este o formă rezultată, probabil, din *blastemă,* prin asimilare vocalică regresivă: „… binecuvintați pe cei ce vă *blestemă*..." (BO, BP 5:44); forme pseudoarhaice de indicativ prezent: *blastamă/blesteamă* (în realitate, forma etimologică de indic. pz. pers. a III-a pl. este *blastemă* < lat. *blastimat,* iar nu *blastamă*): „… binecuvintați pe cei ce vă

[33] De fapt, construcția sintactică aparte se asociază cu o semnificație *sui-generis* în limbajul religios, anume „a-şi găsi plăcerea/desfătarea" (cf. expresiile verbale corespunzătoare din celelalte două versiuni biblice).

[34] Structură relativ frecventă în limba textelor bisericeşti vechi, în special în cazanii. Într-o serie de situații, construcțiile de acest gen au fost puse pe seama originalului grecesc (Arvinte 1998: XLVII; Zamfir 2007:222).

[35] Este şi aceasta o caracteristică a limbii textelor vechi (v. Densusianu 1961:110).

[36] Cf. Arvinte 1998:XXXIX.

blastamă…" (BI 5:44) // BO, BP: *vă blestemă*; forme verbale iotacizate de imperativ: *piei* (arh., pop.): „*Piei*, satano!" (BO 4:10) // BP, BI: „*Pleacă*"; conjunctivul (cu valoare imperativă) fără morfemul *să*[37], particularitate de asemenea arhaică: „... *facă-ți-se* după credința ta" (BI, BP 8:13); „... *fie* ție după cum ai crezut" (BO 8:13); „Şi dacă este casa aceea vrednică, *vină* pacea voastră peste ea..." (BO 10:13); forme arhaice de conj. pz.: *să se blastăme* (< lat. *blastimet*), de fapt, o formă intermediară între forma etimologică (*să se blasteme*) şi cea actuală, impusă de rostirea dură a grupului consonantic *st*: „Atunci el a început *să se blastăme* şi să se jure…" (BI 26:74) // BP: *să se blesteme*; BO: infin. *a se blestema*; **fenomene fonetice** (*a binecuvânta*: propagarea alomorfului cu *-in-* în contexte fonetice improprii, mai exact în poziție tare): „… *binecuvintați* pe cei ce vă blestemă..." (BO 5:44; cf. şi BI). 'Transformarea' respectivă apare în mod justificat (în contexte proprii pentru palatalizare) în alte texte bisericeşti actuale, de exemplu în rugăciuni (cf. *binecuv**in**tezi*, *binecuv**in**tează* etc.), aşa cum am avut ocazia să constatăm în studii anterioare, unde am arătat că fenomenul fonetic amintit reprezintă o particularitate arhaică, situația din româna literară actuală caracterizându-se prin uniformizarea conjugării, în sensul extinderii vocalei centrale (â) şi în contextele favorabile palatalizării[38]; **dublete sinonimice livreşti**: *a voi* pentru *a vrea*: „Deci, tot ce *voiți* să vă facă vouă oamenii…" (BO, BP, BI 7:12); „Dacă *voieşte* cineva să vină după Mine…" (BP, BI 16:24); „De aceea, asemănatu-s-a împărăția cerurilor omului împărat care *a voit* să se socotească cu slugile sale" (BO 18:23); „Şi a trimis pe slugile sale ca să cheme pe cei poftiți la nuntă, dar ei *n-au voit* să vină" (BO 22:3) ş.a.; *a şedea/a sta*: „... şi după ce *a şezut* jos" (BI 5:1); „... a văzut [Isus, *n.n.*, *D.-L.T.*] un om care *şedea* la vamă" (BO 9:9); „... *şezând* la vamă" (BI 9:9) ş.a.

2.5. Adverbul

Au **„oare" arhaic interogativ** (în interogații retorice negative, la fel ca în limba veche[39]): „*Au* nu fac şi vameşii acelaşi lucru?" (BO 5:46); „*Au* nu este sufletul mai mult decât hrana...?" (*ibid.*, 6:24); „*Au* nu se vând două vrăbii pe un ban?" (*ibid.*, 10:29); ***foarte*** **utilizat singur**[40]: „... *s-a mâniat* [Irod, *n.n.*, *D.-L.T.*] *foarte*..." (BO 2:16) // BP, BI: „... s-a mâniat *foarte tare*..."; „… *s-au spăimântat foarte*" (*ibid.,* 17:6) // BP, BI: „... *foarte tare*"; „Şi ei *s-au întristat foarte*" (*ibid.*,

[37] În româna actuală conjunctivul fără *să* apare în construcții vechi, fixate, „împietrite", de obicei în propoziții exclamative [cf. ***Fie*** *ce-o fi!,* ***Ferească*** *Dumnezeu!*] sau într-o structură uzuală [cf. *În sfârşit,* ***fie*** *cum spui tu!*], precum şi în limbajul ştiințific, strict specializat, al matematicii [cf. ***Fie*** *a, b, c vârfurile unui triunghi isoscel...*] sau al logicii [cf. ***Fie*** *α, β două expresii ale logicii propozițiilor...*]) (v. GA 2005 (I):384).

[38] V. Teleoacă 2010b, unde am consemnat exemple ca: „...Care *binecuv**in**tezi* pe copii..." (Rug. 2004:65); „*Binecuv**in**tează*, părinte…" (*ibid.*, 170) ş.a.

[39] V. Sintaxa 2007:279.

[40] Densusianu 1961:248 atribuia această utilizare a adverbului *foarte* „fie folosirii sale cu sensul 'mult', ceea ce îi permitea să fie plasat şi după verb, fie construcțiilor slave în care *zělo* este pus după verb".

17:23) // BP, BI: *foarte mult*; „... [ucenicii, *n.n.*, *D.-L.T.*] *s-au uimit foarte*...” (BO 19:25) // BI, BP: „Ucenicii, […], *au rămas uimiţi de tot*...”; „… încât dregătorul *se mira foarte*” (BO 27:14) // BP, BI: „*se mira foarte mult*” ş.a.

3. SINTAXĂ

3.1. Sintaxa propoziţiei

Complemente necircumstanţiale: neanticiparea OD/OI (inclusiv în situaţii în care apare morfemul de Ac. *pe)*[41]: „... şi a luat la el *pe logodnica* lui...” (BO 1:24; cf. şi BI, BP); „Iar ei [magii, *s.n.*, *D.-L.T.*], ascultând *pe rege*...” (BO 2:9 ; cf. şi BP, BI); „... au văzut *pe Prunc*...” (BO 2:11) // BI: „... au văzut *Pruncul*...” (cf. şi BP); „... îngerul Domnului se arată în vis *lui Iosif*...” (BO 2:13; cf. şi BP, BI); „Căci adevărat zic *vouă*” (BO 5:18) // BI, BP: „*vă spun*...”; „Cine va lăsa *pe femeia* sa, să-i dea carte de despărţire” (BO 5:31; cf. şi BI) // BP: „Oricine îşi va lăsa *soţia*...”; „... ierta-va şi *vouă* Tatăl vostru cel ceresc (BO 6:14) // BP, BI: „... şi tatăl vostru cel ceresc ***vă*** va ierta greşelile voastre” ş.a.; neanticiparea OD, absenţa morfemului de Ac. *pe,* un fapt de limbă datorat, se pare, influenţei originalului[42]: „Ilie într-adevăr va veni şi *va aşeza* la loc ***toate***” (BO 17:11) // BP: „… *va restabili* toate *lucrurile*”; BI: „… *să aşeze* din nou toate *lucrurile*” ş.a.; **complemente circumstanţiale**: circumstanţialul de scop: construit cu prep. *spre* (+ substantiv/ infinitiv lung sau scurt)[43]: „... vă botez [vorbele lui Ioan Botezătorul, *n.n.*, *D.-L.T.*] cu apă *spre pocăinţă*” (BO 3:11; cf. şi BP, BI); „Căci ea, turnând mirul acesta pe trupul Meu, a făcut-o *spre îngroparea* mea” (BO 26:12) // BI: „... *în vederea pregătirii* Mele pentru îngropare” (cf. şi BP) ş.a.; circumstanţialul de excepţie: introdus prin loc. prep. (*în) afară (numai) de/pentru pricină/cauză de* (arh.) „cu excepţia situaţiei în care”: „Ci oricine va lăsa pe femeia sa, *în afară de pricină de desfrânare*…” (BO 5:32; BI: *afară numai de pricină de;* BP: *afară numai pentru cauză de*[44]; cf. şi *ibid*., 19:9); circumstanţialul de mod: exprimat printr-o perifrază compusă din prep. *cu* + subst., în locul adverbului corespunzător semantic[45]: *cu amar* „amarnic”: „Şi [Petru, *n.n.*, *D.-L.T.*] a ieşit afară şi a plâns *cu amar*” (BI, BP 26:75; cf. şi BO) ş.a.

[41] Un fapt lingvistic arhaic, datorat, în epoca de început a scrisului românesc, de cele mai multe ori, „insistenţei traducătorilor de a urmări îndeaproape originalul slav sau unguresc” (Densusianu 1961:248; v. şi ILRLV 1997:152; *Sintaxa* 2007:120). Nu trebuie exclusă însă nici posibilitatea explicării acestui fenomen prin perpetuarea unei trăsături specifice perioadei vechi a limbii române populare (*Sintaxa* 2007:141).

[42] Cf. *Sintaxa* 2007:119.

[43] Aspect care reprezintă continuarea unei situaţii din limba textelor din sec. al XVI-lea, în special nordice (ILRLV 1997:156; *Sintaxa* 2007:162). Structura apare foarte frecvent şi în catehism (Teleoacă 2009:497), respectiv în rugăciuni (Teleoacă 2010b).

[44] Structură forţată, artificială şi hibridă (prin asocierea unor elemente vechi şi neologice).

[45] Situaţie frecvent întâlnită în limba veche, atestată şi de alte texte bisericeşti (v. Teleoacă 2008:42).

3.2. Sintaxa frazei

Propoziția concluzivă: *drept aceea*[46] (arh., livr.) „deci”; *deci; dar* (arh., pop.): „*Drept aceea,* privegheați că nu știți ziua, nici ceasul când vine Fiul Omului” (BO 25:13) // BP: *deci*; BI: *dar*; „Rugați *dar* pe Domnul secerișului…” (BI 9:38) // BO, BP: *deci*; **propoziția interogativă**: *pentru ce?* (pop.-fam.) „de ce?”: „*Pentru ce* faceți supărare femeii?” (BO 26:10) // BP, BI: de *ce*?; **propoziții principale introduse prin *de*** (arh., pop.) „și”: „A venit [Isus, *n.n.*, *D.-L.T.*] *de* a locuit în Capernaum” (BO 4:13; cf. și BI)[47] // BP: „… a venit *să* locuiască…”; „Iuda a aruncat arginții în templu și s’a dus *de* s’a spânzurat” (BI 27:5) // BP: „… s-a dus *și* s-a spânzurat”; **completiva directă:** *de* (pop.)/*dacă:* „Te jur pe Dumnezeul cel viu, să ne spui nouă *de* ești Tu Hristosul” (BO 26:63) // BP, BI: *dacă*; **subordonata cauzală**: *că* (pop.) „căci[48]: „Pocăiți-vă *că* s-a apropiat împărăția cerurilor…” (BO 3:2; cf. și *ibid.*, 4:6; 5:3) // BP, BI: *căci*; **subordonata concesivă**: *măcar că*[49] (arh., pop.) „deși”: „… și, *măcar că* ați văzut lucrul acesta, nu v-ați căit după aceea ca să-l credeți” (BP, BI 21:32); „Dar n’au găsit niciuna [mărturie mincinoasă, *n.n.*, *D.-L.T.*], *măcar că* s’au înfățișat mulți martori mincinoși” (BI 26:60) // BO, BP: *deși*; **subordonata condițională**: *de* (arh., pop.) / *dacă:* „Deci, *de* vă vor zice vouă: Iată este în pustie, să nu ieșiți...” (BO 24:26; cf. și *ibid.*, 24:43) // BI, BP: *dacă*; „Dar *de* este un rob rău, care zice în inima lui:...” (BI 24:48) // BO, BP: *dacă* ș.a.

3.3. Alte aspecte

3.3.1. Elemente de relație

Prepoziția: prepoziții utilizate redundant în interiorul unor perifraze verbale (în unele situații de acest gen, OD „devine” complement instrumental): *a zice **cu** cuvântul:* „… ci numai *zi **cu** cuvântul*…” (BO 8:8); *a fi **cu** dreptul*[50]: „... și ce *va fi **cu** dreptul*, vă voi da” (BO 20:4; cf. și BI); prepoziții distincte de cele utilizate în româna literară actuală, în interiorul unor locuțiuni: *a-și pune **de** gând:* „*și-a pus **de** gând* [Iosif, *n.n.*, *D.-L.T.*]” (BI 1:19); ***din** început* (arh.): „Pentru învârtoșarea inimii voastre, v-a dat voie Moise să lăsați pe femeile voastre, dar ***din** început* nu a fost așa” (BO 19:8); *până **în** sfârșit* (arh.): „Iar cel ce va răbda *până **în** sfârșit*, acela se va mântui” (BO 10:22); prepoziții

[46] Locuțiune foarte frecventă în româna veche, îndeosebi în texte ardelenești și bănățene din sec. al XVI-lea – al XVII-lea (ILRLV 1997:156; *Sintaxa* 2007:159). În literatura bisericească actuală, *drept aceea* este utilizată cu generozitate în textul catehismului (cf. Teleoacă 2009:497) și, în egală măsură, în cel al rugăciunii (cf. Teleoacă 2010b).

[47] *De* și cu nuanță de subordonată finală: *a venit **(ca) să** locuiască*.

[48] O serie de exemple de acest gen sunt oferite și de catehismul ortodox (v. Teleoacă 2009:498).

[49] Acest tip de subordonată, introdusă prin *măcar că/să/de,* este una dintre cele mai frecvente și mai răspândite în sec. al XVI-lea (ILRLV 1997:170). Elementul de relație menționat apare foarte frecvent în textul catihetic ortodox (Teleoacă 2009:498). În rugăciuni am înregistrat varianta *măcar de* (Teleoacă 2010b).

[50] Probabil, și sub influența expresiei impersonale *a fi cu dreptate* „a fi drept”.

în structuri arhaice: *de-a* (arh.) „la”: *de-a dreapta/stânga*[51]: „Zi ca să şadă aceşti doi fii ai mei, unul *de-a* dreapta şi altul *de-a* stânga Ta” (BO 20:21; cf. şi *ibid*., 22:44, 25:41); prepoziţii arhaice: *întru*[52]*/în:* „... şi ***întru*** *adevăr* înveţi calea lui Dumnezeu [...] pentru că nu cauţi la faţa oamenilor” (BO 22:16; cf. şi *ibid*., 23:39; 25:31) // BP, BI: *în*; **conjuncţia**: *şi* enumerativ/narativ[53]: „Atunci a ieşit la el Ierusalimul *şi* toată Iudeea ***şi*** toată împrejurimea Iordanului” (BO 3:5); „*Şi* a căzut ploaia ***şi*** au venit râurile mari ***şi*** au suflat vânturile ***şi*** au izbit în casa aceea ***şi*** a căzut” (BO 7:27) ş.a.; **pronumele relativ *care* variabil**[54]: „Isus a văzut doi fraţi [...], *cari* aruncau o mreajă în mare” (BI 4:18; cf. şi *ibid*., 7:11; 9:27 ş.a.).

3.3.2. Construcţii intensive[55]

Sunt structuri de origine cultă, prezente în versiunea latină a *Bibliei*[56]: **a.** complementul intern: „Şi văzând ei steaua, *s-au bucurat* ***cu bucurie*** mare foarte...” (BO 2:10) // BP: „.. s-au bucurat *nespus de mult*”; BI: „... *n-au mai putut de* bucurie”; „După ce *au cântat o* ***cântare*** de laudă, au ieşit spre Muntele Măslinilor” (BP 26:30; cf. şi BI) // BO: „Şi după ce *au cântat laude*…”; **b.** parigmenonul[57]: „Au luat cei treizeci de arginţi, *preţul celui* ***preţuit***…” (BI, BP, BO 27:9).

3.4. Topica[58]

Complementele necircumstanţiale şi circumstanţiale: antepuse, de regulă (în special în BO), verbului regent: „Acesta *neputinţele* noastre a luat şi *bolile* noastre le-a purtat” (BO 8:17; cf. şi *ibid.,* 26:10); „... *pe altă cale* s-au dus în ţara

[51] În limba actuală, cu ocurenţe în structuri adverbiale, precum*: de-a lungul/latul, de-a curmezişul, de-a berbeleacul, de-a şoarecele şi pisica* etc.

[52] Prepoziţie discutată recent de Neculai-Stănică 2010:105–112, autoare care urmăreşte distribuţia acestui element de relaţie în texte religioase catolice actuale (romano-catolice şi greco-catolice). Dacă în limbajul ştiinţific (mai exact în textul filosofic românesc) s-a produs o *terminologizare* a acestei prepoziţii [care poate fi considerată singura „prepoziţie – termen” [sic!] din limba română, în acest sens autoarea trimiţând la sintagma lui Constantin Noica, anume „devenirea *întru* fiinţă”], în scrisul bisericesc românesc, prepoziţia menţionată constituie „un element de continuitate lingvistică” (107). Utilizată mai rar în textul de cult romano-catolic, faţă de cel unit şi, în special, faţă de cel ortodox, *întru* se menţine, se pare, mai ales, cu sens final, instrumental şi de relaţie. Această prepoziţie se constituie ca „element distinctiv al scrierilor religioase actuale” nu numai prin frecvenţa sa ridicată, ci şi prin distribuţie, precum şi prin marcarea unor sensuri tipice.

[53] Exemple furnizate exclusiv de BO; în celelalte versiuni coordonarea se realizează prin juxtapunere, *şi* „intervenind” în faţa ultimului element al coordonării respective.

[54] În limba veche, formele variabile caracterizează textele nordice (ILRLV 1997:129).

[55] În comparaţie cu textul rugăciunii (v. Teleoacă 2010b), textul evanghelic conţine un număr relativ mic de astfel de structuri intensive. Mult mai frecvente în româna veche (cf. Frâncu 2009:180, 357), structuri de acest gen se regăsesc în număr impresionant în textele folclorice (a se vedea, de exemplu, Mărgărit 2010:76–77).

[56] Cf. Morcov 2003:65.

[57] Fapt de limbă constând în reluarea într-o unitate sintactică a unor părţi de vorbire cu aceeaşi rădăcină.

[58] Cele mai multe dintre aspectele incluse în această secţiune reflectă particularităţi ale limbii române vechi, unele fiind expresia interferenţei dintre două sisteme (în speţă, român – slav).

lor...” (BO 2:12); „Şi oricine a lăsat case sau fraţi *înmulţit* va lua înapoi” (BO 19:29); **subiectul şi subiectiva**: **a.** plasarea subiectului după predicat şi, eventual, după alte părţi (secundare) de propoziţie, în construcţii active: „Atunci a ieşit la el *Ierusalimul* şi toată *Iudeea* şi toată *împrejurimea* Iordanului” (BO 3:5); **b.** în structuri pasiv-reflexive, uneori, subiectul este „tematizat”: „*Glas* în Rama s-a auzit...” (BO 2:18); **c.** plasarea subiectivei după verbul regent: „Venind ei în Capernaum, *s-au apropiat* de Petru ***cei ce strâng*** darea (pentru Templu) şi i-au zis:..” (BO 17:24); **numele predicativ**: antepus verbului copulativ (inclusiv în structuri verbale impersonale): „... ***bine*** *este* să fim noi aici” (BO 17:4); „... ***bolnav*** *am fost* şi M-aţi cercetat” (BO 25:36) ş.a.;

structurile cu apoziţie: substantivul desemnând „funcţia” urmează după numele propriu (tipar arhaic): „... ca să se împlinească ce s-a zis prin *Isaia* ***proorocul***” (BO 4:14);

cliticul: **a.** la imperativ este antepus formei verbale respective (în structurile cu chiasm[59] şi nu numai): „*Bucuraţi-vă* şi ***vă*** *veseliţi*” (BO, BI 5:12); „…*taie-o* şi ***o*** *aruncă* de la tine” (BO 5:30); „… unge capul tău şi faţa ta ***o*** *spală*” (BO 6:17); **b.** la conjunctiv [structuri fără *să*, cu valoare de imperativ], în schimb, cliticul este postpus faţă de forma verbală respectivă: „*facă-ţi-se* după credinţa ta” (BI, BP 8:13);

auxiliarul: **a.** la diateza pasivă este postpus faţă de participiu: „... aruncă-Te că *scris* ***este***...” (BO 4:6) // BP, BI: „aruncă-Te jos căci *este scris*”; **b.** la viitor, auxiliarul *a voi* este postpus infinitivului: „Că de veţi ierta oamenilor greşealele lor, *ierta-**va*** şi vouă Tatăl vostru cel ceresc (BO 6:14) // BP, BI: „... şi tatăl vostru cel ceresc vă *va ierta* greşelile voastre”;

morfemul de superlativ *foarte* – plasat după adjectivul calificat (fapt de limbă izolat): „... s-au bucurat cu bucurie *mare **foarte***...” (BO 2:10).

4. CONSIDERAŢII FINALE

Textul ortodox (BO) se dovedeşte a fi cel mai conservator la nivel lingvistic, la polul opus situându-se textul protestant[60], realitate care nu surprinde având în vedere inclusiv faptul că revizia versiunii protestante s-a realizat în scopul declarat (cf. *Notă*) al apropierii cât mai mult de „manuscrisele originale”, dar „într-o formă corectă şi adaptată evoluţiei limbii române moderne [*s.n.*, *D.-L.T.*]”. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere dogmatismul marcat, bine cunoscut, al textului bisericesc ortodox, în general. Pentru textul evanghelic inclus în *Biblia de la*

[59] Un procedeu stilistic curent (pentru realizarea simetriei) în textele biblice greceşti, trecut şi-n cele slavone şi, apoi, în cele româneşti (ILRLV 1997:172). Pe de altă parte, nu trebuie ignorată nici influenţa sintaxei populare româneşti: o serie de forme inversate sunt relevante şi pentru epoca veche a limbii române, când fraza nu putea începe cu un cuvânt aton (*ibid.*).

[60] În studii anterioare am avut ocazia să demonstrăm caracterul marcat conservator (la nivel lingvistic) al textului bisericesc ortodox, comparativ cu cel de cult creştin **catolic** (a se vedea studiile noastre consacrate textului catihetic şi celui de rugăciune).

Ierusalim am constatat coexistența a numeroase fenomene lingvistice arhaice (câteva inedite, comparativ cu BO[61]) cu inovații similare celor din BP.

Astfel, faptele lingvistice consemnate exclusiv pentru BO sunt numeroase, unele dintre acestea caracterizându-se şi printr-un grad ridicat de recurență în textul ortodox: utilizarea substantivului fără articol proclitic/enclitic, ceea ce dă exprimării un caracter (relativ) sentențios; dativul adnominal (fapt de limbă izolat); structuri genitivale arhaizante preferate unor structuri prepoziționale (cf. *crinii câmpului*); tipare arhaice cu adjectivul posesiv; viitorul cu conjunctivul; preferința pentru pasivul reflexiv, căruia îi corespund în BP şi în BI structuri active sau/şi pasive; adverbe interogative arhaice: *au* „oare", fapt de limbă cu o recurență deosebită în BO; adv. *foarte* utilizat singur, fără *mult*, în asociere cu o multitudine de verbe (cf. *a se mânia, a se spăimânta, a se întrista, a se mira, a se înfricoşa*...); prepoziții în structuri arhaice: *de-a* (*/la*) – *de-a stânga/dreapta;* introducerea unor propoziții prin conectori specifici românei vechi (cf. concluzivul *drept aceea;* câteva apariții) ş.a.

În comparație cu inventarul acestora, faptele (arhaice) de limbă prezente exclusiv în BI sunt în număr mai mic: tipare populare cu adjectivul posesiv (cf. *nevastă-sa*); forme arhaice etimologice de conj. a II-a (cf. *a ținea, a rămânea,* forme generalizate), utilizarea variabilă a pron. relat. *care*, aspect de asemenea generalizat în BI sau unele fapte de limbă izolate (cf., de exemplu, forme arhaice de conjunctiv prezent).

Alte particularități, fără a defini în mod exclusiv limba textului ortodox (BO), apar aici cu o frecvență mai mare (uneori, generalizat) față de BI şi BP, aspect care susține şi el caracterul puternic conservator al celui dintâi text: utilizarea adjectivului pronominal nehotărât *tot* cu semnificația „orice"; pronumele semiindependent *cel;* regim prepozițional şi datival al verbului distinct de cel din româna literară actuală; verbe tranzitive construite cu dativul; conjunctivul fără morfemul *să* cu valoare de imperativ; dublete (verbale) sinonimice livreşti: *a voi* pentru *a vrea*; prepoziții utilizate redundant în interiorul unor unități frazeologice; prepoziții arhaice: *întru (/în)* – aproape generalizat în BO; *şi* enumerativ/narativ; complementul circumstanțial de scop format cu prep. *spre* – aspect aproape generalizat în BO (/BI, BP: în alternanță cu locuțiunea *în vederea*); neanticiparea OD/OI; subordonata condițională: conj. *de* apare aproape constant în BO (în BI foarte rar, iar în BP deloc); topica nefirească (prin raportare la româna literară actuală) caracterizează îndeosebi BO: antepunerea subiectului (în structurile active), respectiv a subiectivei în raport cu predicatul; antepunerea numelui predicativ față de verbul copulativ; postpunerea auxiliarului față de participiu/infinitiv; antepunerea complementelor circumstanțiale şi necircumstanțiale față de verbul regent (/BP, BI: cazuri izolate); antepunerea cliticului formei verbale (inclusiv în structurile cu chiasm) – frecvent în BO, izolat şi în BI.

Particularitățile evidențiate de cercetarea noastră reprezintă fapte lingvistice care diferențiază limba textului religios actual (în speță, biblic) de varianta actuală literară laică, fiind în cea mai mare parte fenomene arhaice, în unele cazuri,

[61] Cf. *infra.*

conservate la nivel popular/regional. Cum s-a putut constata, este vorba despre aspecte care apar (foarte) frecvent, uneori chiar generalizat (într-un text sau altul sau simultan în toate cele trei versiuni luate spre investigaţie), dar şi despre fenomene sporadice, apariţii izolate, mai puţin relevante în a contura identitatea lingvistică a textului biblic, în speţă neotestamentar evanghelic.

Pentru a stabili „nivelul de arhaicitate" al acestui tip de text bisericesc, în cele ce urmează vom proceda la o sumară privire comparativă a limbii textului biblic cu limba textului de rugăciune, respectiv a celui catihetic[62]. Comparaţia noastră vizează variantele *ortodoxe* ale textelor bisericeşti menţionate, stadiul actual al cercetărilor noastre nepermiţându-ne realizarea unei astfel de paralele cât priveşte textele de cult catolic, respectiv protestant.

Textul biblic (neotestamentar evanghelic) este mai puţin arhaic (la nivel morfosintactic) comparativ cu textul rugăciunii. Argumentele noastre sunt furnizate nu numai de numărul mai mare de particularităţi arhaice/diferenţiatoare în raport cu varianta literară laică (actuală), identificabile în textele de rugăciune, ci şi de relevanţa respectivelor fapte de limbă: este vorba despre fenomene cu un grad sporit de recurenţă şi/sau de fapte caracterizând exclusiv etapa arhaică de evoluţie a limbii române (fără conservări la nivel popular-regional). Vom menţiona câteva dintre aceste particularităţi consemnate de noi în textul ortodox al rugăciunii creştine actuale, cu menţiunea că *acest aspect se cuvine a fi nuanţat.* Astfel, o serie de aspecte lingvistice catalogate drept arhaice/ arhaico-populare, ocurente în rugăciune, *sunt „impuse" de însăşi natura specifică a acestui tip de text bisericesc.* Făcând această afirmaţie, avem în vedere caracterul *marcat retoric al textului de rugăciune,* un text în care elementului „calificativ-descriptiv" îi revine un rol însemnat, în opoziţie cu *textul evanghelic, text narativ-dramatic* prin excelenţă[63]. În lumina celor spuse, este clar de ce rugăciunea, iar nu textul biblic, era susceptibilă de a reprezenta cadrul adecvat de apariţie a unor structuri arhaice, precum: „*Sfîntă Învierea lui Hristos*" vs *Sfânta Înviere a lui Hristos,* „*Adevăratul Dumnezeul* nostru", „*sfântului locaşului acestuia*", „*nevrednicilor robilor tăi*" ş.a., mai exact, structuri în care se păstrează articolul enclitic la substantiv în condiţiile antepunerii unui atribut adjectival şi ale postpunerii unui alt atribut (este vorba despre aşa-numitele „grupări nominale polidefinite", specifice pentru sec. al XVI-lea – al XVIII-lea, cf. Croitor 2009). Acelaşi aspect este susţinut şi de bogata reprezentare a structurilor superlative în textul rugăciunii; ne referim, mai exact, la realizarea superlativului absolut şi cu alte mărci (arhaice, populare) pe care nu le-am găsit în textul biblic. Astfel, pe lângă *prea-,* apar şi alte morfeme: *mult, cu totul, atot, de tot*; de asemenea, derivatele negative şi numeroase structuri genitivale cu valoare superlativă. Caracterul puternic conservator al limbii rugăciunii

[62] Beneficiind de concluziile unor cercetări anterioare în care ne-am ocupat de textul de învăţătură creştină, respectiv de cel al rugăciunii (cf. Teleoacă 2009; id., 2010b).

[63] Textul evanghelic este circumscris, în cadrul bogatei literaturi bisericeşti, alături de *Psaltire,* scrierilor cu caracter beletristic (a se vedea, de exemplu, Chivu 2000:33).

creştine este evidenţiat şi de alte particularităţi, de exemplu: structurile arhaice cu exprimarea redundantă a genitivului (prep. *a* + desinenţa de G); substantive *singularia tantum* cu formă de plural, la fel ca în limba veche (cf. *sângiuri*); pronumele de întărire – în textul de rugăciune bine reprezentat la pers. a II-a sg.; negaţia simplă.

Insistăm puţin asupra *dislocării*, cu exemple numeroase şi nuanţate furnizate de textul rugăciunii, un fenomen lingvistic neconsemnat însă de noi pentru textul biblic. Este un aspect oarecum paradoxal, dat fiind faptul că rugăciunea reprezintă textul religios cel mai popular, în sensul de „accesibil". Aspectul menţionat se cuvine a fi înţeles şi în relaţie cu retorica specifică textului de rugăciune. Astfel, pe de o parte, avem un stil (mai) elaborat (şi în sensul de emfatic), care şi-a creat şi vehiculează o *artă a retoricii*, pe de altă parte, în *Evanghelii naraţiunea* este cea care vorbeşte şi argumentează. Se admite în general că *Evanghelia după Matei* este, în contextul celor patru evanghelii, textul în care povestirea propriu-zisă este lăsată în plan secund, în prim-plan situându-se cuvântările şi predicile lui Iisus [este aşa-numita *Evanghelie a cuvântărilor*]. Însă, acestea din urmă „îşi trag seva" tocmai din pilde/parabole, care presupun cel mai adesea o *narratio,* o *pars epica*, o istorioară cu personaje, „acţiune", menite să susţină un adevăr apoftegmatic. Deşi elemente de *narratio* intrevin şi în textul rugăciunii, acestea nu reprezintă nici pe departe centrul de greutate al acestui tip de text, care îşi ia forţa persuasivă din *retorica invocaţiei.* Multe dislocări pot fi văzute ca „digresiuni": apoziţia cu rol calificativ; vocativul; digresiunea „explicativă, argumentativă", concretizată în plan sintactic printr-un circumstanţial de cauză ş.a. Pentru textul biblic, în speţă pentru cel evanghelic, se poate admite un stil (relativ) transparent, în care naraţiunea, scenele dramatice şi secvenţele apoftegmatice (pildele pe baza cărora sunt formulate sentinţele) sunt clar distribuite şi exprimate în capitole (purtând titluri/subtitluri) şi versete. „Digresiunea" ia aici forma parabolelor [cum se afirmă în Matei 13:3, BO, „Toate acestea le-a vorbit Iisus mulţimilor în pilde, şi fără pilde nu le grăia nimic", *prin urmare discursul este condiţionat şi realizat parabolic/alegoric*], transmise într-o manieră plastică, accesibilă pentru toate tipurile de cititori/ ascultători, la fel şi preceptele, formulate într-un stil neutru, în enunţuri sintetice lipsite de emfază.

Un argument în plus este furnizat şi de faptele morfosintactice prezente în ambele tipuri de texte bisericeşti, dar cu o frecvenţă mică în *Evanghelia după Matei*: forme arhaice (etimologice) de vocativ în *-e* (explicabile, ca şi alte particularităţi arhaice menţionate anterior, şi prin natura textului de rugăciune, un text al invocaţiei); dativul adnominal; verbe cu regim prepoziţional distinct de cel din româna literară actuală, respectiv verbe utilizate cu regim datival (în locul celui prepoziţional); construcţiile intensive, chiasmul ş.a.

Statistic vorbind, numărul particularităţilor[64] absente/(mai) slab reprezentate în textul catihetic, dar cu (numeroase) ocurenţe în textul biblic este mai mare faţă

[64] Este vorba despre particularităţi arhaico-populare, dar şi de fapte lingvistice inedite, care individualizează textul bisericesc faţă de varianta literară laică (actuală).

de al celor semnalate pentru textul catihetic, dar absente/(mai) slab reprezentate în textul biblic[65], ceea ce echivalează cu a admite o *arhaicitate mai marcată a limbii textului biblic comparativ cu cel de învățătură creștină*[66]): structuri genitivale arhaizante (genitiv cu valoare locativă); nume proprii geografice articulate proclitic la G–D, la fel ca numele de persoane (masculine), iar nu enclitic; exprimarea redundantă a posesiei; tipare arhaice cu dativ posesiv; tipare populare-familiare (substantiv – adjectiv posesiv); construcții pronominale pleonastice; viitorul cu conjunctivul; utilizarea adv. *foarte* singur, fapt de limbă aproape generalizat în BO; cât privește sintaxa, fenomenul cel mai particularizator pentru textul biblic este reprezentat de topică, mai exact de poziția nefirească (prin raportare la româna literară) a diferitelor părți de propoziție, dar și cea a cliticelor, a auxiliarelor etc.

În concluzie, textul biblic actual (de cult ortodox) se poate plasa, din punctul de vedere al conservatorismului lingvistic (aspectul morfosintactic), între textul rugăciunii și cel de învățătură creștină. Observația nu trebuie absolutizată, ci limitată la textul biblic reprezentat de *Evanghelii,* și în special de *Evanghelia după Matei*, text întemeiat, după cum se știe, pe multe citate din *Vechiul Testament* (îndeosebi din *Psalmi*[67]), aspect ce trebuie luat în considerație pentru o eventuală explicație a conservatorismului lingvistic mai marcat al acestei evanghelii față de celelalte incluse în *Noul Testament.* Lucrurile se impun a fi nuanțate și cât privește alte tipuri de texte ale *Sfintei Scripturi*, de exemplu *Psalmii*, care, fără îndoială, trebuie să reflecte o limbă și mai arhaică, în virtutea hieratismului acesteia. Vom avea ocazia să argumentăm această afirmație cu material faptic adecvat într-un studiu separat, care va fi consacrat limbii *Psalmilor.*

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE

BO = *Biblia sau Sfânta Scriptură* (tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul B.O.R., cu aprobarea Sf. Sinod), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1988.

BI = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Ierusalim, Societatea Biblică, 1980.

BP = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Vechiul și Noul Testament*, GBV, 1990 (ed. I: 1989).

Corpus electronic = *Corpus electronic de texte românești* (proiect în curs la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”).

[65] A se vedea, de exemplu, unele forme arhaice de plural (cf. *sângiuri),* pronumele de întărire sau un inventar mai bogat al verbelor cu regim prepozițional distinct (față de cel din româna literară), respectiv al celor cu regim datival.

[66] Aspect care nu surprinde câtuși de puțin: catehismul este un manual, deci un text cu funcție didactică, în ultimă instanță... un text științific.

[67] Din cele 283 citate din *Vechiul Testament* pe care le întâlnim în *Noul Testament,* 116 sunt luate din psalmi (cf. Gombos, *Psalmii*).

STUDII ŞI ARTICOLE

Anania 2009 = Î.P.S. Bartolomeu Valeriu Anania, *„Biblia lui Şerban”, monument de limbă teologică şi literară românească*, în *Text şi discurs religios*, nr. 1/2009 (Lucrările Conferinţei Naţionale *Text şi discurs religios*, Ediţia I, Iaşi, 5–6 dec. 2008), Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2009, 25–35.

Arvinte 1998 = Vasile Arvinte, în *Biblia de la 1688*, vol. I, Iaşi.

Avram 1992 = Mioara Avram, *Consideraţii asupra situaţiei limbii române în Republica Moldova*, în LR, XLI, 249–260.

Bourciez 1946 = É. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, Librairie C. Klincksieck (ed. IV).

Chivu 1997 = Gheorghe Chivu, *Civilizaţie şi cultură. Consideraţii asupra limbajului bisericesc actual*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Chivu 2000 = Gh. Chivu, *Limba română, de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, Univers Enciclopedic, Bucureşti.

Densusianu 1961 = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române* [ediţie îngrijită şi traducere în limba română de J. Byck], vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Dindelegan 2009 = Gabriela Pană Dindelegan, *Din nou despre dativul posesiv din grupul verbal. Observaţii asupra limbii române vechi*, în LR, LVIII, nr. 2, 173–182.

Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg.

GA 2005 (I–II) = *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, Bucureşti, Editura Academiei Române; II, *Enunţul,* Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gombos, *Psalmii* = Stelian Gombos, *Psalmii veterotestamentari*, ap. www.crestinortodox.ro/.../cartea-psalmilor-spiritualitatea-ortodoxa-121200.html).

Graur 1960 = Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

ILRLV 1997 = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* [coord.: Ion Gheţie], Bucureşti, Editura Academiei Române.

Istrate 1956 = Gavril Istrate, *Construcţii pronominale pleonastice*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. Ioan Cuza din Iaşi” (serie nouă), Secţiunea III. Ştiinţe sociale, Tom II, fasc. 12, 395–398.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Mărgărit 2009 = Iulia Mărgărit, *Inovaţia, element de creaţie şi distorsiune în textele folclorice*, în Saramandu, Nevaci, Radu (eds.) 2009, 75–84.

Morcov 2003 = Mihaela Mariana Morcov, *Arhaisme morfosintactice în versiunile românească şi spaniolă ale Bibliei*, în LR, LII, 1–3, 56–73.

Neculai-Stănică 2009 = Manuela Neculai-Stănică, *Prepoziţia întru în textele religioase româneşti actuale*, în Saramandu, Nevaci, Radu (eds.) 2010, 105–112.

Rosetti 1968 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în sec. al XVII-lea*, Bucureşti. Editura pentru Literatură.

Sala 1997 = Marius Sala, *Limbi în contact*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Saramandu, Nevaci, Radu (ed.) 2009 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu (eds.), *Lucrările celui de al doilea Simpozion Internaţional de Lingvistică*, Bucureşti, 28–29 noiembrie 2008, Editura Universităţii din Bucureşti.

Saramandu, Nevaci, Radu (eds.) 2010 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu (eds.), *Lucrările celui de al treilea Simpozion Internaţional de Lingvistică*, Bucureşti, 20–21 noiembrie 2009, Editura Universităţii din Bucureşti.

Sintaxa 2007 = *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea* [coord.: Mioara Avram], Bucureşti, Editura Academiei Române.

Şovar 2010 = Georgiana-Andreea Şovar, *Observaţii pe marginea flexiunii cazuale a numelor de rudenie în limba română veche*, în Saramandu, Nevaci, Radu (eds.) 2010, 161–170.

Teleoacă 2008 = Dana-Luminiţa Teleoacă, *Limbajul bisericesc actual între tradiţie şi inovaţie,* Bucureşti, Editura Academiei Române.

Teleoacă 2009 = Dana-Luminiţa Teleoacă, *Aspecte morfosintactice în textul catihetic actual*, în Saramandu, Nevaci, Radu (ed.) 2009, 489–501.

Teleoacă 2010a = Dana-Luminiţa Teleoacă, *Discursul religios catihetic, o abordare din perspectiva teoriei comunicării*, în Saramandu, Nevaci, Radu (ed.) 2010, 171–179.

Teleoacă 2010b = Dana-Luminiţa, *Arhaic şi popular în textul actual al rugăciunii,* comunicare la *Al 10-lea Colocviu Internaţional al Catedrei de Limba română (Limba română: ipostaze ale variaţiei lingvistice)*, Bucureşti, 3−4 decembrie 2010.

Vendryes 1948 = Joseph Vendryes, *Une catégorie verbale: le mode de participation du sujet*, în BSL, XLIV, 1–20.

Zamfir 2005 = Dana-Mihaela-Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Zamfir 2007 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, II, Bucureşti, Editura Academiei Române.

DICŢIONARE

DLR:1984 = *Dicţionarul limbii române.* Litera P [*presin–puzzolnă*] 1984, Tom VIII, Partea a 5-a.

ASPECTS DE LA MORPHOSYNTAXE DANS LE TEXTE BIBLIQUE ACTUEL:
L'ÉVANGILE SELON MATHIEU

(Résumé)

Tout en prenant en considération (comme corpus de travail) un nombre de trois versions bibliques, qui circulent à l'époque actuelle (à savoir, une version de culte orthodoxe, une autre – protestante et la troisième – un texte paru à Jérusalem), notre recherche se propose d'établir, à travers un approche comparatif, le degré d'archaïcité du texte ecclésiastique actuel, sa définition par rapport au niveau laïque de la langue littéraire contemporaine. On a également poursuivi la place occupée par le texte biblique (dans une perspective linguistique, plus exactement morphosyntaxique) dans l'ensemble de la riche littérature religieuse, spécialement par rapport au texte catichétique et celui de la prière chrétienne (orthodoxe).

Cuvinte-cheie: *bisericesc, biblic, actual, comparativ, arhaic.*
Mots-clé: *ecclésiastique, biblique, actuel, comparatif, archaïque.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr.13

Leastviţa sau Scara raiului de Ioan Scărarul. Ediţie jubiliară dedicată Sfântului Ierarh Varlaam, Mitropolitul Moldovei, autorul traducerii. Ediţie, notă asupra ediţiei şi glosar de Oana Panaite. Prefaţă şi revizuirea transcrierii interpretative de Eugen Munteanu. Tipărită cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei şi Bucovinei, Locţiitor de Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Trinitas, Iaşi, 2007, 361 p.

Ediţia aduce în circuitul ştiinţific prima traducere în limba română a *Leastviţei* lui Ioan Sinaitul, scriere de asceză monahală, întreprinsă de Varlaam, viitor mitropolit al Moldovei, pe când era călugăr la Mănăstirea Secu, la o dată cuprinsă în intervalul 1602 – 1613. Efectuată din slavonă şi întemeiată pe versiunea cu scolii a lui Maximos Margunios, traducerea s-a difuzat prin mai multe copii manuscrise, dintre care cea mai veche se păstrează în ms. rom. 5419 (fost ms. 6024) al Bibliotecii Academiei Române, datând din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Prefaţa, semnată de Eugen Munteanu, care a asigurat şi revizia transcrierii întreprinse de Oana Panaite, îl introduce pe cititor în contextul istorico-cultural şi religios al epocii, evidenţiind cu precădere rolul lui Varlaam la întărirea ortodoxismului şi la răspândirea pentru prima dată în Moldova, prin intermediul tiparului, a cărţii religioase traduse în limba română.

În *Nota asupra ediţiei* se oferă descrierea ms. rom. 5419, ales ca text de bază, se discută problemele legate de datarea traducerii şi de stabilirea originalului slavon, preluându-se, în general, rezultatele avansate de Pandele Olteanu şi Florentina Zgraon, şi se trec în revistă alte traduceri româneşti ale *Scării*, efectuate din slavonă şi greacă din secolul al XVIII-lea şi până în prezent.

Din aceeaşi secţiune a ediţiei aflăm că textul a fost reprodus în transcriere fonetică interpretativă. Felul cum sunt interpretate o bună parte a grafiilor discutate, unele dintre ele încadrate în rândul grafiilor greşite (haplografii, dittografii etc.), dovedeşte din partea editoarei surprinzătoare lacune de informare. Grafiile derepsaqh, pensraqh, transcrise, potrivit „interpretării morfologice”, *derept-aceaia*, *pentr-aceaia* (vezi p. 36), trebuiau reproduse *derept-acea, pentr-acea* (pentru interpretarea din urmă, vezi Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, Paris, 1938, p. 261, *Crestomaţia limbii române vechi*, Volumul I *1521–1639,* Bucureşti, 1994, p. 105, 131, 142, 161, 178; Varlaam, *Cazania, 1643.* Ediţie de J. Byck, Bucureşti, p. 333/10, 334/26, 342/19, 353/29, 362/19, 404/24, 495/28 etc.). Pentru grafia |ktr% (formă de plural nearticulată), se specifică că „paiericului i s-a atribuit valoarea «zero»”, întrucât „*r* are un caracter dur” (p. 36), dar în transcriere grafia respectivă a fost reprodusă sub forma *ocări* (p. 105; cf. şi p. 156). În exemple de tipul sß^{s} (28^{v}) pentru *să să*, bu^{п} (202^{v}) pentru *buni* şi rßsßpi^{т} (3^{v}) pentru *răsăpirea*, incluse în categoria haplografiilor (p. 37), nu avem a face cu omiterea accidentală a lui ß (primul exemplu), i (al doilea exemplu) şi h (al treilea exemplu), ci cu aplicarea unui procedeu uzitat în suprascriere (vezi *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 74–75, sub. *4.b.*). În Uō (142^{v}) pentru *fost*, pō (p. 129^{r}) pentu *post* şi pōnik´ (218^{v}) pentru *postnic*, tilda ţine locul lui t (*ibidem*, p. 77). Grafia ad% pentru *adă* (vezi ad% lor amense, p. 279^{v}) nu poate fi considerată o haplografie, câtă vreme paiericul notează aici pe *ă*, valoare pe care acest semn grafic o are şi în alte texte vechi româneşti (vezi *Crestomaţia limbii române vechi*, Volumul I, p. 47). Un fonetism dialectal este reprezentat de grafia sii (p. 246^{r}) pentru *sfii*, care trebuia, prin urmare, transcrisă *sii* (vezi DLR, s.v. *sfii*). Nu are ce căuta în categoria dittografiilor grafia a doara (93^{v}), care nu poate fi echivalată *a doa*

(vezi p. 38), ci trebuie citită precum este scrisă: *a doara* (vezi Ovid Densusianu, *op. cit.*, Tome II, p. 251). Multe dintre exemplele incluse în categoria *confuzii de slove* (p. 39) conservă fonetisme vechi şi forme dialectale: kßqe kß (186^{v}), cu e la finalul lui *căci*, păstrează fonetismul etimologic, întâlnit şi în *Cazania* lui Varlaam (ed. J. Byck, p. 358/28); în i¦is¶l (p. 85^{v}), avem a face cu asimilarea *i̯e – i > i – i*; sß aub¶ (40^{r}) reflectă anticiparea vocalei labiale, ca şi în *coiufu* (ambele exemple atestate în *Cazania* lui Varlaam; vezi Ion Gheţie, în LR, 1980, nr. 2, p. 212); în forma verbală *luă* (198^{r}), *ă > o*, prin acomodare vocalică; în kß¦ (35^{r}) pentru *căci* înregistrăm un fonetism moldovenesc: *č > ŝ*; grafia idßrß{se (78^{v}) atestă, de asemenea, o variantă viabilă (vezi DLR s.v. *zgâria*). Toate aceste exemple au fost emendate în mod tacit şi transcrise sub formele actuale ale cuvintelor respective: *sfii, a doa, căci că, ieşitul, să aibu, luă, căci că, zgârâiate*.

Vom spune câteva cuvinte şi în legătură cu reproducerea textului. Colaţionarea a trei porţiuni de dimensiuni reduse din cuprinsul acestuia cu textul corespunzător din ms. rom. 5419 (f. 1^{r}–3^{v}, 106^{r}–108^{v}, 167^{v}–175^{v}) evidenţiază numeroase greşeli de transcriere comise de editoare. Unele, notate de noi între paranteze ascuţite, pot fi încadrate în categoria *omisiuni*: „oare în săhăstrie <şi-i nevoiaşte> spre viiaţa cea dumnezăiască" (p. 47), „o am <şi> pus mainte" (p. 50), „neclătită întru<-n> chip" (p. 155), „să aibă neştine nedeajde <de> mântuirea aceştia" (p. 229), „atunci <li> să arătă în vis" (p. 223), „deade<-i> hârtiia" (p. 235). Am înregistrat şi două exemple aparţinând categoriei *plusuri*, pe care le-am notat cu italice: „mândria lumiei şi filosofia *lumiei* iaste împărţită" (p. 52), „căci *că* vrum să him mai mari" (p. 230). Mult mai numeroase sunt însă *lecţiunile greşite*, pe care le prezentăm în ordinea înregistrării lor[1]: *besearicei* (p. 47) în loc de *besearecei* (beshreqei 1^{r}/16), *varurilor* (p. 48) în loc de *valuriloru* (val¶ril|r¶ 2^{r}/31), *adică* (p. 49) în loc de *adecă* (adekß 2^{v}/19), *Raith* (p. 50, 51) în loc de *Rait* (ra-ϰ´ 2^{v}/38, 3^{r}/4), *şi le* (hrăneaşte; p. 51) în loc de *şi-l* (¦il´ 3^{r}/8), *Thola* (p. 52) în loc de *Tola* (θola 3^{v}/13), *pururi* (p. 52) în loc de *pururea* (p¶r¶rå 3^{v}/14), *stă însă* (p. 52) în loc de *stânsă* (sttost 3^{v}/29), *o aruncă în foc neştine* (p. 155) în loc de *o aruncă neştine în foc* (o ar¶n⅓kt nefine o Uok´ 106^{r}/18-19), *ce ni l-au făcut* (p. 155) în loc de *ce ne-au făcut* (qe nh¶ Utk¶ᵗ 106^{v}/22), *aşea* (neputinţă; p. 155) în loc de *acea* (aqh 107^{r}/11), *mai blând* (p. 156) în loc de *mai blândă* (maⁱ blßndß 107^{r}/27), *celor desăvârşit* (p. 156) în loc de *celor desăvârşite* (qelor´ destvrß¦iᵗ 108^{r}/8-9), *andesine* (p. 157) în loc de *ande sine* (an⅓desine 108^{v}/11), *zavisti* (p. 157) în loc de *zavisti<i>* (iavissi 108^{v}/22–23), *aşea şi* (p. 227) în loc de *aşeaşi* (a¦h 169^{r}/5), *Vădzuiu* (p. 228) în loc de *Audziiu* (a¶`Ïu 169^{r}/22), *Miruirile* (p. 229) în loc de *Biruirile* (bir¶irile 170^{v}/9), *bunătăţile* (p. 230) în loc de *bunătăţi* (b¶ntstci 171^{r}/34), *înstreinat* (2 exemple, p. 230) în loc de *astreinat* (assreinaᵗ 171^{v}/26, 28), *căci că* (2 exemple, p. 234) în loc de *căci să* (kß sß 174^{r}/9, kßqi sß 174^{r}/12), (ce simt...) *mişeli* (p. 234) în loc de *mişei* (mi¦e 174^{v}/7), *de-aproapelui* (p. 235) în loc de *de-aproapele* (dhproapele 175^{r}/29), *nu a fost ieşit* (p. 235) în loc de *n-au fost ieşit* (nª¶ Uoss´ e¦it´ 175^{v}/40). În câteva situaţii înregistrăm interpretări diferite pentru grafii identice: |ktr⅓ (106^{r}/31, 107^{v}/25) transcris *ocar* (p. 155) şi *ocări* (p. 156), peⁿsraᵠʰ (106^{r}/25) transcris *Pentr-acea* (p. 155), dar peⁿsraqh (107^{r}/28) transcris *Pentr-aceaia* (p. 156), opoᵐqi¦ (172^{r}/38, 172^{r}/38–172^{v}/1) transcris (simt) *împonciş* (p. 230) şi (stau) *în pomciş* (p. 230). Câteva observaţii se pot face în legătură cu scrierea câtorva cuvinte a căror pronunţare legată, fără pauză, se marchează prin cratimă. Ne referim la grafiile dio¦i, prio¦i reproduse *d-inşi* (p. 228), *pr-inşi* (p. 228), care, potrivit foneticii istorice, trebuiau scrise *di-nşi, pri-nşi*. Cratima lipseşte însă în *deacii* („după aceea" în contextul respectiv, p. 228) şi în *mai marelui* (p. 228), exemple care trebuiau reproduse *de-acii*, respectiv *mai-marelui.*

Modernizarea pe alocuri a limbii şi greşelile strecurate în reproducerea textului fac ca această ediţie jubiliară, apărută la 350 de ani de la moartea mitropolitului Varlaam, să nu poată fi privită ca o reuşită filologică.

ALEXANDRU MAREŞ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[1] Trimiterile se fac la numerotaţia filelor din manuscris stabilită de editoare.

Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie. [I] Versiunea românească de la Curtea de Argeş. Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi comentarii de Dan Zamfirescu, membru al Academiei Oamenilor de Ştiinţă din România. Traducerea fragmentelor păstrate din originalul slavon de Gheorghe Mihăilă, membru al Academiei Române, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 2010, 554 p.

Întemeiată în bună parte pe ediţia pe care aceiaşi autori au publicat-o cu concursul Floricăi Moisil în 1970, ediţia de faţă cuprinde următoarele secţiuni: *Prefaţă*, semnată de Dan Zamfirescu (p. I–XXI), reproducerea textelor româneşti (*Învăţăturile lui Neagoe Basarab cătră fiul său Teodosie*, p. 1–298, *Cuvânt de învăţătură al bunului creştin domn Neagoe voivod, domnul Ungrovlahi<i>i, cătră 2 slugi...*, p. 299–308 şi *Altă învăţătură asemene ceştiialalte*, p. 309–310)[2], *Traducerea fragmentelor slavone păstrate din originalul slavon* de G. Mihăilă (p. 310–402), *Note şi comentarii* pe marginea textelor româneşti, alcătuite de Dan Zamfirescu (p. 403–496) şi reproducerea, în traducere, a două scrieri parenetice (*Ale împăratului Vasile Macedoneanul capitole povăţuitoare pentru fiul său Leon*, tradusă de Nicolae-Şerban Tanaşoca, p. 497–525, şi, respectiv, *Învăţătura lui Vladimir Monomahul către fiii săi*, versiune românească din germană de G. Popa-Lisseanu, revăzută după originalul rus de G. Mihăilă, p. 526–544, traducerea din urmă fiind însoţită de o postfaţă aparţinând lui Dan Zamfirescu, p. 544–552).

Faţă de ediţia anterioară, actuala ediţie prezintă câteva deosebiri. Unele dintre acestea privesc reproducerea textelor româneşti. Pentru a delimita părţile originale de cele împrumutate din diverse surse religioase, cele din urmă au fost reproduse cu caractere italice. Totodată, pentru a evidenţia unele nuclee tematice, acestea au fost subtitrate de editor; atât subtitlurile, cât şi numele autorilor ale căror lucrări au fost puse la contribuţie s-au reprodus între paranteze drepte; de exemplu: [Pilda celor trei prieteni] (p. 119), [Simeon Monahul] (p. 254). Din păcate, opţiunea din urmă a dus la eliminarea posibilităţii de a urmări intervenţiile editorului în stabilirea textului de bază, intervenţii care în ediţia din 1970 fuseseră încadrate tot între paranteze drepte. Or, în noua ediţie, asupra acestor intervenţii, care se referă, de regulă, la completarea lacunelor şi corectarea greşelilor, nu se mai atrage atenţia în niciun fel.

O altă deosebire între cele două ediţii constă în renunţarea la aparatul critic din subsolul paginii (ed. 1970), locul lui fiind preluat acum de secţiunea *Note şi comentarii*. Aceasta cuprinde informaţii de ordin istorico-literare: precizarea surselor şi a felului în care au fost utilizate, consemnarea interpolărilor datorate traducătorului sau copiştilor, semnalarea intervenţiilor autorului etc. S-a renunţat, în schimb, la înregistrarea variantelor din manuscrisele consultate în vederea completării omisiunilor şi a îndreptării greşelilor, variante consemnate în ediţia din 1970. În consecinţă, pentru a putea aprecia modul în care au fost reproduse cele trei texte româneşti semnalate, urmează să ne adresăm tot primei ediţii. Nu putem, în schimb, să nu remarcăm atenţia acordată în ediţia de faţă comentariilor pe marginea izvoarelor utilizate, dintre care unele au fost identificate chiar de Dan Zamfirescu. Calitatea foarte bună a majorităţii comentariilor este umbrită de unele aprecieri de felul: „Cuvinte adăugate de Neagoe” (nota 57, p. 413), „Acest cuvânt (grïsolator´; *n.n., Al. Mareş*) se dovedeşte format de Neagoe în cuprinsul slavonei româneşti” (nota 36 b, p. 432), „domnul român se arată a fi **primul nostru moralist**” (nota 195, p. 467) etc. Facem această remarcă, întrucât problema autorului *Învăţăturilor* este încă controversată; vezi N.A. Ursu, *Când şi de cine a putut fi iniţiată elaborarea* ***Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie****?*, în volumul autorului *Contribuţii la istoria literaturii române*, Iaşi, 1997, p. 7–21.

În rândul deosebirilor dintre cele două ediţii, putem consemna şi renunţarea la *Glosar*, care în ediţia din 1970 fusese alcătuit de G. Mihăilă. În noua ediţie, sensul unora dintre cuvintele întâlnite în texte a fost înregistrat în *Note şi comentarii*.

În sfârşit, ca pe o noutate a ediţiei examinate remarcăm publicarea traducerilor celor două texte parenetice semnalate mai sus, primul provenind din spaţiul bizantin, al doilea din spaţiul ruso-kievean, care permit familiarizarea cititorului cu două scrieri medievale formative, de asemenea cu tematică moral-religioasă.

[2] Pentru ultimele două scrieri, vezi articolul nostru din actualul număr al revistei, p. 16–26.

Fără a fi avut posibilitatea de a confrunta transcrierea textului românesc al *Învățăturilor* cu cel al manuscrisului ales ca text de bază (ms. 109 al Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei Române), vom face totuși câteva observații pe marginea reproducerii lui în noua ediție. Diftongul *ęa*, în cuvinte de tipul bishrikß, lh¡e, vhqi, care în ediția din 1970 a fost reprodus prin *é*, apare acum echivalat prin *e*: *cele* (p. 2), *tunerec* (p. 1), *în veci* (p. 2) etc. La inițială de silabă, e a fost redat prin *e*, și nu prin *ie*, cum ar fi fost de așteptat, în *muere* (p. 50), *nevoe* (p. 3), *priceştueşti* (p. 10) etc. Litera ѳ, în scrierea numelor proprii, a fost reprodusă prin *th*: *Navuthei* (p. 48, 49), *Tharth* (p. 57), *Theodosie* (p. 1) etc., deşi în cadrul transcrierii fonetice interpretative exemplele respective trebuiau scrise cu *t*. Nu se justifică, de asemenea, scrierea cu doi *i* a numelui *Iisus* (p. 73, 129, 146 etc.), această inovație grafică nefiind atestată în textele din secolul al XVII-lea. În schimb, în exemple de felul „domnul Ungrovlahii" (p. 299), „fii sfinți" (p. 309) etc., *i* trebuia restabilit: *Ungrovlahi<i>i, fi<i>i*. Numele propriu *Adar* (p. 52), deformat prin asimilare grafică, trebuia reprodus sub forma *Ader*, care mai apare de două ori pe pagina respectivă. Lecțiunea *ginghirese* (p. 27) este greşită (vezi nota 13, p. 405), ea datorându-se confundării lui q cu ¡ (cf. ms. rom. 3488, p. 18r: qingirhsele); trebuia, prin urmare, corectată *cinghirese*. Greşită este și forma *hrisolatac* (p. 149), cu *c* final, căci în manuscrisele care servesc ca „martori" pentru textul de bază înregistrăm grafiile grisolasar (ms. rom. 3488, f. 96v) și grisolasar´ (ms. rom. 3572, f. 165v), cu *r* în finală, ca în versiunea originală slavonă: grЇsolator´ (ed. G. Mihăilă, 1996, p. 42). Tot prin raportare la situația din manuscrisele „martori" trebuia îndreptat pasajul „Decii mi vă zic, feții miei..." (p. 305) în „Decii mi vă păziți, feții miei ..." (cf. ms. rom. 1069, f. 110r și ms. rom. 2714, f. 105v). Neindicată se dovedeşte intervenția editorului în pasajul „Pasă şi rădică oltariul lui Dumnezeu în ariia arăturei lui Ornei, feciorul lui Esei" (p. 34), al cărui final „feciorul lui Esei" a fost reconstituit după textul biblic (II Regi 24, v. 16; cf. ed. din 1970, p. 148, nota 6), ignorându-se complet tradiția manuscrisă: „unde arase feciorii lui Iesii (Ielisei)"; cf. ms. rom. 3488, f. 22v, ms. rom. 3572, f. 43v.

Câteva observații vizând secțiunea *Note şi comentarii* vor fi consemnate în ordinea parcurgerii lor:

– nota 9, p. 404: în reproducerea pasajului adăugat de traducător s-au strecurat numeroase greșeli: *sferă* în loc de *stea*, *de o latură de aceasta* în loc *de o laturi de acéste* (cf. ed. din 1970, p. 140, nota 2);

– nota 13, p. 405: *Ghinghirese* trebuia reprodus *ginghirese*;

– nota 91, p. 415: sensul „armăsarul" atribuit cuvântului *mâşcoiul* (p. 91) este greşit, sensul corect fiind „catâr";

– nota 118, p. 421: „slavonul moyka" trebuia reprodus *mǫka*;

– nota 140, p. 424: cuvântului *crăvi* (reprodus greșit *cravi*) i s-a atribuit sensul „se va umfla până va crăpa", deşi în pasajul respectiv are sensul „a se întări", înregistrat, de altfel, în *Glosarul* primei ediții (p. 419);

– nota 21, p. 431: {ko ortynici din pasajul slavon reprodus nu se traduce „cu scut", ci „ca ostașii" (vezi şi recenzia lui Mircea Voiculescu în „Revista arhivelor", XXXV, 1973, nr. 4, p. 681); în aceeași notă se vorbește despre „traducerea de la Argeş" a *Învățăturilor*, pentru ca în nota 41, p. 433 să ni se spună că „traducătorul... desigur trăia și lucra la Mânăstirea Argeșului", afirmații prin nimic susținute;

– nota 146, p. 456: sensul „a se elibera, a se lepăda" atribuit verbului *îndeletnici* („Şi aşa, întâi să te îndeletniceşti de mânie şi de lene, că omul cel mânios şi cel lenevos nicio dreptate nu va face săracului", p. 221) nu a mai fost atestat până în prezent; nu ar fi exclus ca în acest citat să avem a face cu omisiunea negației *ne*: *să nu te îndeletniceşti*;

– nota 203, p. 469: în legătură cu comentariul despre traducerea sl. tßf´ „pustiu" prin *în deşărt* (p. 256), atragem atenția că aceeași echivalare apare şi în prima traducere românească a *Psaltirii*, ps. 7, v. 5 (vezi I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, Bucureşti, vol. II, 1916, p. 9);

– nota 223, p. 478: referitor la legenda sângelui lui Isus scurs pe căpățâna lui Adam, de a cărei sursă se interesează Dan Zamfirescu, menționăm că un ecou al legendei se regăsește în *Întrebări şi răspunsuri*, versiunea slavonă (Ivan Franko, *Апокрифи и легенди з українських рукописів*, Tom. IV, Львов, 1906, p. 427): egda raskopali iemlu, obrhso¦a lob´, i probiv´ i usadiv´ krst´ vß nu. egda proboden´ bh gsd´,

sßnide krov´ i voda, teqa¦a p|[d] no`i ego „Când au săpat în pământ, au aflat un craniu şi spărgându-l şi sădind (= fixând) în el crucea, când a fost străpuns Domnul, a căzut sânge şi apă, <şi> a curs sub picioarele lui”; în aceeaşi notă, în legătură cu descoperirea semnificaţiei literelor mlrb, ar fi trebuit să fie menţionaţi M.N. Truţă şi C. Georgescu-Munteanu, care în acelaşi an, 1943, au furnizat explicaţia corectă, plecând de la articolul bulgarului I. Goşev (pentru detalii, vezi articolul nostru publicat în „Studii şi materiale de istorie medie”, vol. XXV, 2007, p. 172; cf. p. 175 şi 177);

– nota 225, p. 479: în privinţa cifrei 4603, prin care traducătorul a completat lacuna originalului slavon (e vorba de durata şederii lui Adam în iad, p. 269), căreia în versiunea greacă îi corespunde cifra 5506, avem de făcut următoarea observaţie: prima cifră este corectă, întrucât dacă scădem din 5533 cei 930 de ani, cât a trăit Adam, obţinem exact 4603. A doua cifră, 5506, este evident greşită, dar în mod curios ea se apropie de cifra 5536, atribuită într-o versiune din *Întrebări şi răspunsuri* şederii lui Adam în iad (vezi Al. Ciorănescu, în *Cercetări literare*, I, Bucureşti, 1934, p. 76).

Ne vom referi, în final, şi la traducerea textului slavon, întreprinsă de G. Mihăilă. Forma pe care a îmbrăcat-o această traducere în ediţia din 1970 a fost uşor revizuită în ediţia din 1996, în urma observaţiilor făcute de Mircea Voiculescu în recenzia indicată mai sus. Astfel, traducerea „gol între robi”, evident greşită (ed. 1970, p. 361), pentru vß r t bh(g) naga, a devenit în ed. din 1996 „gol în zdrenţe”, formă pe care o regăsim şi în noua ediţie (p. 320); cf. Mircea Voiculescu, *op. cit.*, p. 681). Au rămas totuşi nemodificate o serie de traduceri greşite, sesizate în recenzia amintită, dintre care unele supărătoare. Pentru economia expunerii ne limităm la două exemple: 1) pasajul egda shdh¦a na srapeiÉ iakon´ nh(st) stditi niye darove raidati este tradus în noua ediţie „dacă judeci la masă, nu este lege să judeci, nici să împarţi daruri” (p. 338), deşi traducerea corectă glăsuieşte altfel: „Când şezi la masă, lege nu-i a judeca (= nu se cade a judeca), nici daruri a împărţi” (*ibidem*); 2) pasajul posilat kß shni(m), iye sťg´ |nh(g), tradus în actuala ediţie „vă trimit la corturile acelor sfinţi” (p. 321), trebuia transpus „vă trimit la umbrele (duhurile) acelor sfinţi” (*ibidem*).

În concluzie, ediţia de faţă poate primi o notă bună pentru notele şi comentariile conţinute, ca şi pentru publicarea traducerilor din scrierile lui Vasile Macedoneanul şi Vladimir Monomahul. Ea necesită, în schimb, unele îmbunătăţiri sub raportul reproducerii textelor româneşti.

ALEXANDRU MAREŞ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

ANDREI EŞANU (coord.), **Dinastia Cantemireştilor. Secolele XVII–XVIII**, Editura Ştiinţa, Chişinău, 2008, 604 p.

Cercetarea operei lui Dimitrie Cantemir a cunoscut câteva momente fundamentale. Exegeţi precum Ştefan Ciobanu sau P.P. Panaitescu au adus date noi, care nu pot fi omise de niciun cantemirolog. Aniversarea a 300 de ani de la naşterea savantului moldovean a prilejuit susţinerea unei serii de comunicări şi tipărirea unor volume şi numere de revistă care au marcat cursul cercetării operei lui Cantemir. Un asemenea moment important considerăm că are loc odată cu apariţia volumului colectiv *Dinastia Cantemireştilor. Secolele XVII–XVIII*, coordonat de cercetătorul Andrei Eşanu. Colectivul de autori reuneşte specialişti ai Academiei de Ştiinţe a Moldovei, dar şi câţiva cercetători ieşeni: Ion Druţă, Haralambie Corbu, Demir Dragnev, Ştefan S. Gorovei, Constantin Rezachevici, Gheorghe Bobână, Paul Păltănea, Victor Ţvircun, Sorin Iftimi, Dumitru Grama, Victor Ghilaş, Victor Cirimpei, Silviu Andrieş-Tabac, Valentina Eşanu.

[3] Cifră care rezultă din 5500 de ani, scurşi de la facerea lumii până la naşterea Mântuitorului (potrivit computului alexandrin), + 33 de ani, durata vieţii lui Isus.

Cartea este rezultatul unui proiect început în 2006, finanţat de Guvernul Republicii Moldova, şi, după spusele coordonatorului, „poartă un caracter de cercetare-sinteză şi reprezintă o primă experienţă de acest gen în ştiinţa istorică din Republica Moldova" (p. 12).

Importanţa acestui volum impresionant se datorează multitudinii aspectelor tratate şi calităţii documentării. Accesul la arhivele ruseşti, alături de cunoaşterea excelentă a limbii ruse, fac din cercetătorii Institutului Filologic de la Chişinău actori indispensabili în prezentarea vieţii şi în cercetarea operei lui Dimitrie Cantemir. Din acest motiv, lucrarea umple anumite goluri documentare, mai ales referitoare la aspectele biografice.

Titlul cărţii, *Dinastia Cantemireştilor*, poate părea uşor exagerat, în condiţiile în care tronul Moldovei a fost ocupat doar de reprezentanţii a două generaţii Cantemir. Dar rudenia s-a tradus nu numai în plan politic, ci, mai ales, în plan intelectual. Din acest motiv, volumul nu se ocupă doar de domnitorii cunoscuţi – Constantin şi Dimitrie Cantemir –, ci dedică un spaţiu important tuturor copiilor lui Dimitrie, soţiilor savantului, fratelui Antioh şi descendenţilor lui şi, poate mai important, cercetează, într-un prim capitol, obârşia acestei familii, acordându-i o atenţie specială domnitorului Constantin. Acest prim capitol, aparţinându-i lui Ştefan Gorovei, este sintetizat într-o anexă, un arbore genealogic schiţat de Andrei şi Valentina Eşanu, care ilustrează grafic rezultatele cercetării. Urmează biografia lui Antioh, fratele lui Dimitrie, reconstituită pe baza documentelor din epocă de Demir Dragnev. Studiile dedicate vieţii şi operei lui Dimitrie Cantemir ocupă cea mai mare parte a volumului, trei capitole consistente. Soţilor Eşanu le mai aparţine un studiu referitor la doamnele şi descendenţii principelui. Dintre copii, Antioh este tratat separat, într-un capitol cu mai mulţi autori. În oglindă cu primul capitol se aşază ultimul, în care stemele Cantemireştilor, element de unitate a familiei şi de recunoaştere socială, sunt analizate de Silviu Andrieş-Tabac.

Cele trei capitole dedicate lui Dimitrie Cantemir abordează personalitatea complexă a acestuia din mai multe perspective. Studiul biografic, sistematizat de soţii Eşanu, constituie prima schiţă biografică publicată după lucrarea lui P.P. Panaitescu din 1958, deşi cercetările în acest domeniu au fost numeroase. Viaţa savantului este reconstituită din cronicile epocii, din propriile scrieri, dar şi din documente mai puţin cunoscute, precum cele descoperite de istoricul Victor Ţvircun, care pun, de pildă, într-o lumină nouă relaţiile lui Cantemir cu Brâncoveanu şi rolul lui Toma Cantacuzino. Şederea în Rusia este descrisă conform unor surse greu accesibile cercetătorului român. În această parte, autorii încearcă să stabilească locul lui Cantemir la curtea lui Petru cel Mare. Se pare că cercetările anterioare, precum biografia lui P.P. Panaitescu, au exagerat, totuşi, rolul pe care principele moldovean l-ar fi avut, cel puţin la începutul exilului rusesc. Astfel, deşi tratatul de la Luţk stipula faptul că domnul va fi autoritatea supremă peste moldovenii veniţi cu el în exil, Petru anulează, în 1714, o condamnare a unor români judecaţi de Dimitrie Cantemir. Mai mult, aflăm din acest capitol despre tratativele secrete purtate cu reprezentanţii puterilor occidentale în Rusia. Astfel, în 1715 Cantemir ar fi avut o întrevedere cu reprezentantul austriecilor, pe care l-a rugat să-l ajute să fugă în Transilvania şi apoi la Viena, promiţându-i în schimb ridicarea Moldovei împotriva turcilor şi ataşarea principatului la coroana austriacă (p. 234). Putem conchide că, în această perioadă, Cantemir a fost un fel de prizonier de lux al ţarului. Abia după încheierea Războiului nordic, prin alianţa cu familia Trubeţkoi din 1720, principele revine în sferele înalte ale puterii.

Analiza operei lui Dimitrie Cantemir separă în capitole diferite două ipostaze ale principelui: omul de ştiinţă şi omul de cultură. Astfel, secţiunea numită *Dimitrie Cantemir – om de ştiinţă* se deschide cu un studiu al soţilor Eşanu asupra raporturilor dintre savantul moldovean şi Academia din Berlin, aşezate în contextul mai larg al deschiderii Rusiei spre ştiinţa occidentală. Petru I a adus la curtea sa mai mulţi savanţi din alte ţări, mai ales din Prusia, şi, la sfatul lui Leibniz, a pus bazele unei academii de ştiinţe. Admiterea ca membru în forul ştiinţific berlinez a avut, pentru Cantemir, rolul unui catalizator, consideră autorii. Scrierile dedicate Moldovei sau Imperiului Otoman erau planificate de savantul moldovean de multă vreme, iar îndemnurile Academiei din Berlin nu au făcut decât să grăbească redactarea lor. Interesante, dar greu de dovedit sunt şi ipotezele privind soarta manuscriselor cantemiriene. O copie a *Descrierii Moldovei* s-ar fi efectuat la Berlin şi manuscrisul i-ar fi fost trimis înapoi lui Antioh Cantemir, înainte de 1730.

În aceeaşi secţiune, opera istoriografică a lui Dimitrie Cantemir este plasată în contextul istoriografiei române: autorii subliniază mereu

continuitatea cu şcoala cronicarilor moldoveni. În acest capitol despre omul de ştiinţă Dimitrie Cantemir lipseşte o discuţie a metodelor ştiinţifice aplicate în tratate, atenţia autorilor concentrându-se asupra identificării surselor, operaţiune necesară şi anevoioasă. Discutarea operei geografice, efectuată într-un alt subcapitol, întâmpină dificultăţi şi mai mari în identificarea surselor, întrucât aici savantul român nu a inclus referinţe exacte, ca în *Hronic*. Analiza hărţilor desenate de Dimitrie Cantemir este minuţioasă, iar raportarea la hărţile epocii pune în evidenţă rafinamentul şi precizia cartografică de care a dat dovadă principele moldav. Opera filosofică este analizată nu doar prin prisma tratatelor filosofice, ci şi cu referire la scrierile literare (*Istoria ieroglifică* şi *Panegiricul lui Petru cel Mare*). Partea finală a acestui capitol priveşte realităţile istorice care se pot desprinde din operele ştiinţifice – date referitoare la sistemul politic şi administrativ, la obiceiurile populare, la dreptul moldovenesc (Dumitru C. Grama, Victor Cirimpei).

Capitolul *Dimitrie Cantemir – om de cultură* analizează opera principelui din perspectivă artistică, fiind supuse examenului critic scrierile româneşti (analiză efectuată de Haralambie Corbu). Un spaţiu amplu este dedicat scrierilor muzicale, puţin analizate în spaţiul românesc (Victor Ghilaş). Capitolul se încheie cu o analiză a influenţelor culturale care se întâlnesc în opera domnitorului, de la admiraţia pentru Antichitate până la ştiinţa iezuită, de la filosofia flamandă la arta orientală. Din acest punct de vedere, enciclopedistul Dimitrie Cantemir se dovedeşte incredibil de actual, ca om „global”, reunind idei şi tendinţe din toate colţurile lumii cunoscute.

Dintre urmaşii principelui moldav, singurul căruia îi este dedicat un capitol întreg este Antioh Cantemir, revendicat mai ales de cultura rusă ca deschizător al poeziei moderne. Profesorii lui şi amprenta tatălui au format un nou personaj cultural polivalent, traducător al cronicarului Manasses, ambasador al Rusiei la Londra şi apoi la Paris, pătruns de lecturile iluministe. *Satirele* lui au fost citite de generaţia paşoptistă. Munca de propagare a operei tatălui său a adus *Istoria Imperiului Otoman* în atenţia oamenilor de ştiinţă europeni. Traseul manuscriselor este refăcut din documente de epocă din arhivele franţuzeşti şi engleze, dar şi din cele ruseşti, majoritatea deja cunoscute, autorii prezentând toate ipotezele emise în legătură cu copiile scrierilor cantemiriene.

Dinastia Cantemireştilor: secolele XVII–XVIII constituie o operă de referinţă care trebuie luată în seamă de orice exeget al operei lui Dimitrie Cantemir. Condeiul narativ al autorilor facilitează lectura, iar accentelor panegirice li se contrapun pagini de literatură ştiinţifică bogat documentată. Autorii mărturisesc în prefaţă faptul că nu au putut atinge toate aspectele dorite, totuşi volumul rezultat impresionează prin multitudinea datelor şi a abordărilor. Dacă în unele capitole, precum cel referitor la instituţiile politice din Moldova, se mai simt unele reminiscenţe din vremea „luptei de clasă”, altele, precum capitolele biografice, aduc noutăţi, operează chiar demitizări. Documentarea serioasă, mergând la cercetarea arhivelor, la identificarea surselor, uneori chiar şi cercetările de teren au dus la rezultate interesante, grupate într-un volum masiv, interesant, plăcut la lectură şi, în orice caz, indispensabil din lecturile oricărui cantemirolog.

MONICA VASILEANU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

EUGEN MUNTEANU, **Un caz de inconsecvenţă ortografică cu motivaţie confesională**: ***Iisus H(ch)ristos***, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008, 16 p. (Conferinţele Academiei Române. Ciclul Limba română şi relaţiile ei cu istoria şi cultura românilor)

În prezenta lucrare, Eugen Munteanu aduce în faţa celor interesaţi o importantă problemă ortografică, care nu a fost încă reglementată în mod clar prin nicio normă bine definită, nici măcar de către autorii DOOM-ului. Sunt aduse, astfel, în discuţie numeroasele variante ale ortografierii numelui Mântuitorului, cel mai important antroponim creştin (p. 5). Autorul îşi începe expunerea prin semnalarea inconsecvenţei existente, în prezent, în lumea editorială. Prezintă, astfel, mai multe exemple de cărţi apărute la prestigioase edituri din România, cum sunt, de pildă, Polirom şi Humanitas, din care se relevă mai multe opţiuni ortografice, preferate de redactorii

respectivelor edituri. S-a constatat, astfel, că în cărţile orientate către mediile ortodoxe este preferată forma *Iisus Hristos*, în cele neutre din punct de vedere confesional, s-a optat pentru forma *Isus Hristos*, în timp ce pentru textele unor intelectuali de formaţie umanistă a fost preferată forma *Iisus Christos*.

În continuare, Eugen Munteanu tratează ortografierea numelui sfânt în scrierile principalelor confesiuni sau culte creştine, ajungând la concluzia că există trei variante ortografice şi de pronunţare principale. Prima dintre acestea, aşa-numita variantă „tradiţional-ortodoxă", este aceea a formei *Iisus Hristos*, fiind justificată de principiul tradiţiei şi impusă în tipăriturile oficiale ale Bisericii Ortodoxe Române. Cea de-a doua opţiune este aceea „fonetic-analogică" sau „pragmatică" de *Iisus Cristos*, fiind preferată de catolici şi având la bază principiul fonematic al ortografiei româneşti actuale. A treia opţiune este cea savant etimologizantă de *Iisus Christos*, utilizată, îndeosebi, de filologii clasici, care au în vedere etimonul grecesc originar (p. 7).

Autorul prezintă, pe scurt, evoluţia în limba română a antroponimului în cauză, începând de la variantele greceşti, latine şi slavone ale acestuia. Concluzia sa este aceea că s-a optat pentru ortografierea sub forma de *Iisus,* dat fiind faptul că, „în conştiinţa traducătorilor sau revizorilor români ai textului biblic, se manifestă constant convingerea că numele sacru al figurii centrale a creştinismului ar trebui ortografiat în mod diferit de omonimele sale din *Vechiul Testament*" (p. 9). Raportarea la scrierile lingviştilor nu aduce foarte multe explicaţii, întrucât, atât în lucrările lui Ovid Densusianu, cât şi în cele ale lui Al. Rosetti sau, mai recent, Gh. Ivănescu, nu este tranşată această situaţie, întâlnindu-se şi aici numeroase variante, de felul: *Iisus Hristos*, *Isus Hristos*, *I(i)sus Hristos*, forme care reflectă „fenomene de adaptare fonetică de la forma (medio- sau neo-)grecească la cea slavonă" (p. 10). Autorul face referire, totodată, şi la onomastica românească, foarte bogată în nume derivate de la numele Mântuitorului, de tipul*: Cârstea*, *Cărstea*, *Cârstian*, *Cristea*, la care s-au adăugat, pe filieră slavă, variantele *Hristea*, *Hristian*, iar, ca variante moderne, culte, numele *Cristian*, *Cristiana*, preluate din limbile occidentale.

Supunând analizei modul în care se reflectă acest important antroponim în diverse texte bisericeşti, de la începuturile scrisului în limba română până în prezent, cercetătorul ajunge la constatarea că forma *I(i)sus Hristos* „impusă în uz în secolele anterioare, în epoca slavonismului cultural, se generalizase deja la începutul secolului al XVI-lea, eliminând, total şi definitiv, eventuale reflexe ale formei moştenite (dar neatestate), **Gézu* sau *Jézu* **Crist(u)* sau **Crişt(u)*" (p. 11−12). Afirmaţia nu este, însă, conformă cu realitatea, întrucât primele texte în care apare grafia cu doi „i" aparţin secolului al XVIII-lea, fiind determinate de influenţa rusă. Se subliniază faptul că tradiţia ortodoxă românească presupune „un consens foarte stabil" în privinţa scrierii şi pronunţării cu „h" (*Hristos*), dar şi „fluctuaţii", cu privire la scrierea (rostirea) cu un singur „i" sau cu doi „i" (*Iisus*). Generalizarea scrierii cu doi „i" şi „h" este atestată şi într-una din ultimele cărţi tipărite în grafie chirilică, un *Liturghier*, tipărit la Iaşi, în 1868.

Forma *Iisus Hristos* s-a impus irevocabil în scrierile bisericeşti ortodoxe, după adoptarea definitivă, în 1904, de către Academie, a prevalenţei principiului fonetic în ortografia românească. În scrierile laice, însă, precum şi în tipăriturile altor confesiuni, variantele au continuat să apară, situaţiile de inconsecvenţă şi nesiguranţă ortografică fiind tot mai frecvente. Autorul atrage atenţia, în mod justificat, asupra absenţei oricăror indicaţii cu privire la scrierea celui mai important nume creştin, atât din *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (ed. I, 1953), cât şi din DOOM (*Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ed. I, 1989).

În finalul lucrării, autorul admite faptul că este dificil de găsit o soluţie ortografică simplă şi unitară, care să fie unanim acceptată. Pentru adoptarea unei asemenea soluţii, ar trebui luate în considerare patru criterii, şi anume criteriul fonetic, criteriul etimologic, criteriul tradiţiei şi criteriul simbolic (-confesional). În concluzie, se propune fie adoptarea formei *Iisus Hristos*, dat fiind faptul că ar satisface criteriul etimologic şi pe cel al tradiţiei, deoarece această formă redă etimonul greco-slav, fie adoptarea formei *Isus Cristos*, deoarece respectă criteriul fonetic, varianta *Iisus Christos* fiind, însă, o transliterare a unui nume străin, fără a avea o justificare credibilă.

MIHAELA MOLDOVEANU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

MIHAELA POPESCU, **Aspecte ale citării în presa scrisă românească**, Editura Renaissance, Bucureşti, 2009, 167 p.

În lucrarea de faţă autoarea îşi propune, aşa cum precizează în ***Introducere*** (p. 5), „selectarea, clasificarea, descrierea şi evaluarea din punct de vedere semantic, pragmatic şi stilistic a diferitelor forme de citare întâlnite în presa românească”.

În afară de **introducere** şi **încheiere**, cartea Mihaelei Popescu cuprinde zece capitole în care sunt detaliate diferite aspecte care privesc citarea, precum şi o listă bibliografică.

Odată cu structura citatelor (secvenţă-cadru, secvenţă inserată, element-suport şi o sursă căreia i se atribuie secvenţa inserată) şi cu descrierea elementelor caracteristice acestora, autoarea analizează efectele pe care articolele de presă care folosesc citatul le au în formarea opiniei publice. Acest obiectiv presupune şi observarea atitudinii jurnalistului în legătură cu citatul prezent în articolul de presă – adeziunea sau distanţarea faţă de opinia sursei citate, modalitatea citării – „onestă” sau „invocată”, felul în care citatul credibilizează sau decredibilizează informaţia din articol etc.

Autoarea îmbină perspectiva **teoretică** – construită pe baza bibliografiei specifice pentru română şi franceză – cu cea **aplicativă**. Noţiunile teoretice sunt întotdeauna ilustrate cu exemple preluate din publicaţii de mare tiraj, excluzându-se tabloidele şi publicaţiile pamfletare. Exemplele extrase ilustrează vorbirea directă sau indirectă.

În **capitolul al II-lea** (p. 23–41), autoarea descrie funcţiile pe care le îndeplinesc citatele în textul jurnalistic: comunicativă, stilistică, intertextuală şi compoziţională.

Funcţia comunicativă asigură progresul informaţiei, permite exprimarea opiniei sursei şi asigură informarea cititorului.

Funcţia expresivă (stilistică) este activată prin „schimbul” de voci pe care îl implică folosirea citatului, contribuind totodată la dinamizarea textului. Citatele mizează în mod indirect pe mecanisme ca ironia, dublată uneori de metaforă. Autoarea atrage atenţia şi asupra unor abateri voite de la normele limbii literare. Altă figură folosită este aluzia; în unele articole, se recurge la aluzie şi, de asemenea, se foloseşte citarea directă, mijloc prin care se produce decredibilizarea şi descalificarea sursei.

Aşa cum arată autoarea, citatele reprezintă cea mai simplă cale către *intertextualitate* – în forma neprelucrată, când se redă întocmai discursul sursei, sau în formă modificată, când se păstrează doar ideea susţinută de sursă, redată însă într-o formă care nu mai are legătură cu forma originară.

Citatele folosite în presă îndeplinesc o *funcţie inerent pragmatică*; prin apelul la citat, jurnaliştii urmăresc persuadarea receptorului, atragerea acestuia de partea lor, precum şi modelarea opiniei sale cu privire la tema prezentată. Subordonată funcţiei pragmatice este funcţia de *empatizare*, activată prin folosirea fie de către sursă, fie de către jurnalist a unui limbaj colocvial, a elementelor de ironie şi umor.

Diferitele valori subordonate funcţiei pragmatice sunt cuprinse în **capitolul al III-lea** (p. 42–66): credibilizarea, autentificarea, autoritatea, valoarea explicativă şi cea argumentativă. **Credibilitatea** discursului jurnalistic depinde parţial de credibilitatea sursei, dar şi de modalitatea de citare folosită. De exemplu, citarea unei informaţii puse la dispoziţie de o mare agenţie de presă prezintă o garanţie a veridicităţii faptelor expuse. **Autentificarea** citatelor se realizează prin folosirea semnelor citării (a ghilimelelor), procedeu prin care se confirmă că un mesaj aparţine unei anumite surse. Funcţia de **autoritate** se activează atunci când se redă un mesaj al unei personalităţi, al unei persoane publice aflate într-o poziţie importantă. Citatul are funcţie **explicativă** când dezvoltă informaţia prezentată deja de jurnalist prin detalii clarificatoare; această funcţie este introdusă deseori de verbul-suport *a explica.* Citatul **argumentativ** se construieşte pe baza strategiilor argumentative convergente sau divergente. Argumentarea convergentă are la bază citarea mai multor surse care au o opinie comună cu privire la fenomenul discutat. Puterea de convingere a discursului în care se foloseşte acest tip de argumentare este direct proporţională cu numărul surselor citate. În argumentarea divergentă se foloseşte citarea unor surse care îşi exprimă păreri opuse cu referire la tema propusă în articol. Acest tip de argumentare mizează pe capacitatea sursei de a direcţiona şi a forma opinia cititorilor şi mai puţin pe aportul jurnalistului din această direcţie.

În **capitolul al IV-lea** (p. 67–76) sunt prezentate procedeele prin care informaţiile dintr-o publicaţie pot fi subliniate sau, dimpotrivă, minimizate.

Informațiile se pot evidenția în cadrul articolului și/sau al publicației în care apar prin diferite mijloace paralingvistice; pagina pe care sunt plasate (prima și ultima pagină ale unui articol sunt cele mai citite), poziționarea în cadrul articolului (colțul din drepta, sus este „privilegiat”), lungimea (care, pentru pentru o receptare optimă, trebuie să fie adaptată la importanța știrii) sunt elemente care joacă un rol semnificativ în „captarea” atenției cititorului.

Poziționarea citatelor în cuprinsul unui articol este, de asemenea, un aspect important în ce privește reacția cititorului. Citatele plasate în titlu au drept efect „agățarea” atenției cititorului, pentru ca acesta să fie tentat să continue citirea articolului. Citatele din subtitlu au funcția de a introduce elemente în plus față de informația deja cuprinsă în titlu. Prin progresia graduală a informației, cititorul este implicit „captat” în procesul parcurgerii articolului. Plasarea citatului la finalul articolului are funcție rezumativă sau concluzivă și constituie, deseori, o garanție a autenticității evenimentelor relatate.

Evidențierea citatelor se face prin mijloace paralingvistice: încadrarea acestora în casete sau scrierea cu corp de literă mai mare sunt elemente responsabile de impactul asupra cititorului. Citatele evidențiate astfel pot îndeplini funcție rezumativă (exprimată uneori prin verbul-suport *a rezuma*) sau concluzivă (exprimată prin verbele *a conchide*, *a concluziona*). Citatele incitante redau exclamații, prefațate frecvent de un intertitlu scris cu majuscule.

În **capitolul al V-lea** (p. 77–86) sunt analizate **formele de citare directă**. Un discurs citat poate fi reprodus într-un articol în formă completă, selectiv sau rezumativ. Citatele reproduse integral au adesea funcție argumentativă. Reproducerea selectivă este, în multe cazuri, o modalitate a jurnalistului de a se distanța de opinia sursei sau de a-i surprinde anumite particularități de exprimare. Reproducerea rezumativă are rol de sinteză a opiniilor sursei.

Alte două modalități de citare sunt *citatul în citat*, strategie care sporește autenticitatea discursului primei surse citate, dezvoltând totodată o funcție stilistică, și *colajul de citate*, folosit deopotrivă pentru evitarea monotoniei în discurs și pentru fixarea unor informații în mintea cititorului.

În **capitolul al VI-lea** (p. 87–98) autoarea se oprește asupra unei forme de citare „atipice”, hibride, situate între citarea directă și citarea indirectă. Această formă este descrisă prin formula: [secvență inserată] + [,] + [(verb *dicendi*) secvență-cadru]. Mihaela Popescu descrie asemănările și deosebirile față de citarea în vorbire directă. Ca asemănare, observă relația identică dintre secvența inserată și secvența-cadru (independente în ambele situații). Ca deosebire, se remarcă topica fixă (finală) a secvenței-cadru din forma de citare atipică. Forma de citare „atipică” se diferențiază de citarea în vorbire indirectă, fiindcă în cazul celei din urmă secvența-cadru are poziție inițială. O altă particularitate care distinge citarea „atipică” de vorbirea directă și o apropie de vorbirea indirectă este absența ghilimelelor.

Pornind de la două exemple concrete, în **capitolul al VII-lea** (p. 99–106) se analizează mijloacele prin care, în formele de citare „atipică”, se produce „amestecul vocilor” (vocea sursei și vocea emițătorului). Autoarea atrage atenția asupra cumulului de mărci ale vorbirii directe și indirecte, remarcând dificultatea separării clare a secvențelor care aparțin sursei de cele care aparțin emițătorului.

În **capitolul al VIII-lea** (p. 107–122) sunt descrise **formele de citare în titlu**. Autoarea semnalează că, de regulă, titlurile nu cuprind citate în vorbire indirectă, ca urmare a sintaxei lor mai elaborate, mai greoie.

Nivelul neutru al citării în titlu este denumit de Mihaela Popescu *citat real (autentic)* și îndeplinește condițiile citării oneste: este reluat integral în cadrul articolului de presă; aparține sursei menționate în text; este semnalat prin ghilimele. Cea de-a doua formă de citare în titlu la care face referire Mihaela Popescu este *citatul neonest (aproximativ)* – nu apare ca atare în textul articolului, fiind modificat de jurnalist prin adăugarea sau suprimarea unor informații care sunt sau nu prezente în discursul originar al sursei. *Citatul inexistent*, a treia formă de citare în titlu, nu se regăsește în textul propriu-zis al articolului. Acest „fals citat” este o formă de parafrazare a discursului sursei și, din punctul de vedere al enunțării, aparține jurnalistului.

În **capitolul al IX-lea** (p. 123–135) autoarea face un inventar al elementelor-suport care precedă secvența inserată ca citat într-un articol de presă și analizează selecția modurilor și a timpurilor verbale din secvența-suport (indicativul perfect compus și, mai rar, condiționalul). În afara verbelor dicendi (*a zis, a afirmat* etc.), în

poziţia elementului-suport pot apărea verbe-substitut (*s-a mirat, s-a plâns, a zâmbit, a chicotit* etc.), structuri propoziţionale minimale (*răspunsul oferit este*), prepoziţii sau locuţiuni (*conform, potrivit* etc.), structuri substantivale (*vorba lui, vorba aceea* etc.).

În **capitolul al X-lea** (p. 136–160), atenţia autoarei se îndreaptă către diferite aspecte care privesc menţionarea sursei. Propune câteva clasificări ale surselor: după criterii numerice (în funcţie de care se identifică citarea unei surse unice o singură dată, citarea aceleiaşi surse de mai multe ori şi citarea în lanţ – a mai multor surse care trimit una la cealaltă) sau semantice (sursa reprezentată printr-un grup de persoane, sursa desemnată printr-un nume la plural etc.). Sursa poate fi specificată în diferite moduri: sursa exactă (căreia i se menţionează numele sau acesta este recuperabil contextual); sursa personalizată (prin menţionarea numelui şi a funcţiei pe care o ocupă); sursa nepersonalizată (menţionarea sursei doar prin precizarea funcţiei pe care o are aceasta sau a apartenenţei la o comunitate); sursa protejată, căreia i se ascunde identitatea din anumite motive; sursa inexistentă, semnalată în text prin formule evazive ca *se pare, din câte se ştie* etc. În articolele cu caracter pamfletar sau ironic, sursa poate fi indicată şi prin diferite procedee stilistice – denumiri paralele, porecle, metafore, glosări etc.

În secţiunea de **consideraţii finale** autoarea accentuează ideea existenţei unor forme de citare care se diferenţiază de tipurile consacrate, fiind greu integrate într-o categorie anume, dat fiind că prezintă caracteristici mixte. Totodată, reia sintetic ideile dezvoltate pe parcursul analizei, subliniind faptul că manifestarea subiectivităţii jurnalistului, intruziunea sa în citare prin modificarea acesteia în anumite grade reprezintă, în majoritatea cazurilor, o adaptare la cerinţele genului, şi nu un act cu intenţii reprobabile.

Lucrarea Mihaelei Popescu reprezintă o contribuţie importantă în analiza mijloacelor citării din presa scrisă. Valoarea acesteia constă în special în natura „aplicativă” a descrierii, dat fiind că autoarea porneşte de la exemple concrete şi dezvoltă partea teoretică în funcţie de situaţiile întâlnite.

IRINA NICULA
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

MARIUS SALA, **101 cuvinte moştenite, împrumutate şi create**, Bucureşti, Editura Humanitas, 2010, 250 p.

„Carte frumoasă, cinste cui te-a scris”

Pe domnul academician Marius Sala[4] l-am cunoscut în anul 1968, la Congresul internaţional al romaniştilor de la Bucureşti, la care fusesem delegat ca reprezentant al studenţilor filologi timişoreni. Mi-l amintesc foarte bine – i-am fost prezentat de profesorul Gheorghe Ivănescu; era un tânăr dezinvolt, amabil, săritor, gata să rezolve orice problemă, căci era organizatorul acestui mare colocviu internaţional. Îl admiram şi, într-un fel benign, îl invidiam văzând cu câtă naturaleţe se mişca printre somităţile lingvisticii mondiale de atunci: de la autohtonii Alexandru Rosetti şi Iorgu Iordan, până la suedezul Alf Lombard sau germanul Gerhard Rohlfs.

Au trecut câteva bune decenii până când ne-am reîntâlnit. Între timp devenise academician român, dupa ce fusese ales membru al mai multor academii din lumea romanică a Europei

[4] Text transmis după cuvântul lui I. Funeriu, cu ocazia lansării la Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad a cărţii *101 cuvinte moştenite împrumutate şi create*, de acad. Marius Sala. Cititorul e prevenit că textul conţine formulări orale, mici imperfecţiuni, unele benigne, formule de *captatio* şi câteva picanterii verbale asupra cărora nu s-a intervenit pentru menţinerea autenticităţii originalului. *Honni soit qui mal y pense!*

şi a Americii Latine (Spania, Mexic, Uruguay, Peru); urma să ne vedem într-o împrejurare oficială şi-mi făceam tot felul de griji protocolare, cutreierat de spaime în faţa unei asemenea cărţi de vizită. Cu un farmec aparte, printr-o simplă strângere de mână, un zâmbet cuceritor şi un cuvânt cald de întâmpinare Domnia Sa a topit gheaţa risipind într-o clipă toate temerile mele. După nici un minut vorbeam ca doi prieteni vechi care nu s-au mai văzut de ani de zile... Cuvântul *academician* e asociat în mentalul colectiv cu un om sobru, distant, inabordabil de care numai cu greu te poţi apropia şi cu care, în niciun caz nu poţi sta la o şueta în faţa unei cafele, ca să nu mai vorbim de bere, vin şi celelalte esenţe mai puţin ortodoxe. Domnul Marius Sala este însă un academieian atipic, care nu refuză nimic din ceea ce oferă viaţa, de la o „palincă de prună din Pâncota cea albă”, cum zice Eminescu, până la o bine afumată şuncă de la Şagul arădean, de la o anecdotă cu sau fără perdea, până la o discuţie erudită sau o polemică savantă; l-am văzut chiar dansând tangouri argentiniene – şi o făcea cu artă coregrafică de invidiat – şi la câte altele am mai fost martor..., dar mă opresc aici, fiindcă e şi doamna Marina de faţă. Greu de găsit un altul căruia să i se potrivească mai bine cuvintele lui Terentius: *homo sum et nihil a me humani alienum puto.*

Pe pagina de gardă a cărţii *101 cuvinte moştenite, împrumutate şi create*, domnul academician mi-a scris următoarea dedicaţie: „Lui Ionel Funeriu, o ofertă de lectură la o cafea”. Semnificaţia adâncă a dedicaţiei am înţeles-o abia după lectura primelor 10–15 pagini. Căci autorul a făcut un efort intelectual demn de toată stima noastră, de a ocoli terminologia doctissimă, frigiditatea tonului şi morga artificială cu care mulţi *scientifiques* îţi taie apetitul de lectură şi te aruncă mai degrabă în braţele lui Hypnos decât în lumea mirifică a ştiinţei. Prin practicarea unui stil simplu şi direct, adeseori cald, profesorul umanizează ştiinţa făcând-o plăcută şi accesibilă şi ne conduce astfel tutelar (*tu duca, tu signore e tu maestro*) în istoria milenară a cuvintelor folosindu-se de cel mai natural ton cu putinţă, fără a face însă nici cea mai neînsemnată concesie popularităţii ieftine.

Cartea aceasta deschide, la Editura Humanitas, colecţia „Viaţa cuvintelor”, titlu care aminteşte de celebra lucrare a lui Arsene Darmesteter, *La vie des mots*. Autorul procedează în consecinţă şi eliberează cuvintelor certificate de naştere cercetându-le etimologia directă şi indirectă, ne informează dacă au rude (în ţara sau în străinătate), le emite viză de călătorie de la o regiune geografică la alta, uneori cu bilet dus-întors – precum *tenisul* de la Roland Garros (fr. *tenez*) la Wimbledon (engl. *tennis*) şi retur (fr. *tennis*) – ne vorbeşte apoi despre dispariţia cuvintelor eliberându-le certificate de deces, nu înainte de a ne informa asupra maladiei de care sufereau ele înainte de a se prăpădi. Toate acestea coborând în istoria a zeci de cuvinte româneşti. Căci numai astfel autorul le recuperează concreteţea lor iniţială, pierdută din ignoranţă sau amnezie. Procedând în felul acesta, Marius Sala înviorează cuvântul în conştiinţa vorbitorilor actuali, făcându-l să vieţuiască altcum, mai sensibil şi uneori mai frumos. Domnia Sa devine astfel „un donator de sânge la spitalul cuvintelor, mântuitor şi nu mânuitor al lor” cum zicea Blaga despre artiştii cuvântului, poeţii. E ciudat cât de puţine lucruri ştim despre cuvintele pe care le utilizăm zilnic. Citind această carte mi-am pus întrebarea firească: „oare câţi dintre intelectuali (pe lingvişti îi exclud, nu pe toţi însă) s-au gândit că *iarmaroc* se înrudeşte cu *miercuri*, că *mercurul* are aceiaşi strămoşi cu *mercenar*, că *marketingul* însuşi, termen atât de la modă azi, se raportează istoric la acelaşi zeu, al... *comerţului, Mercur*, că însuşi politicosul *merci* e din aceeaşi familie cu *marfă*, că *Mercedesul* în care circulă nemţii e rudă – mai îndepărtată, e drept, dar rudă totuşi – cu capra, vaca sau cu boul autohton, cărora, pe româneşte, li se mai spune şi... *marhă*, că, în sfârşit, „Robinson Crusoe pe insula-i singuratică şi Napoleon la Sfânta Elena au fost, la vremea lor, şi în sensul cel mai «propriu» al cuvântului, izolaţi (lat. ***isola***), adică relegaţi pe o *insulă*” (cum observa un alt magistru al nostru, G.I. Tohăneanu, despre care am scris cândva în registru asemănător).

Interesant e că vastitatea cunoştinţelor nu e nicicând exhibată de autor, el nu vrea să te strivească prin cunoştinţele sale din varii domenii, dar o face uneori, *malgré lui*, şi aceasta pentru că etimologia necesită informaţii întinse din varii domenii, lingvistice în primul rând, dar şi culturale, istorice, mitologice sau arheologice etc.

Mărturisesc că nu sunt un cineget al erorilor, cum am faima de a fi, dar le-am vânat totuşi intrigat cumva de preciziunea explicaţiilor şi exactitatea informaţiilor. Mi-am zis: „nu se poate, orice întreprindere umană e un *opus imperfectum*,

trebuie să găsesc totuşi ceva, o rană acolo" şi eram pregătit s-o bandajez. Nu vă ascund că am trăit un moment de, n-aş zice satisfacţie, ci de bucurie intelectuală, când am citit articolul despre *pasăre*, fiindcă eram sigur că deţin o informaţie numai de mine ştiută. Ni se explică, în acel articol, că *pasăre* din lat. *passer* a pierdut în limba română sensul originar „vrabie" pe care-l avea în latină. Citind aceasta, eram gata să vin cu amendamentul că sensul originar s-a conservat totuşi în unele graiuri şi să-i furnizez informaţia-şoc (credeam eu!) că în localitatea mea natală *vrăbiei* i se zice, ca în latineşte, *pasăre*, ceea ce, bănuiam eu, domnul academician n-avea de unde s-o ştie. Naivă şi pripită constatare! Cinci-şase rânduri mai jos citesc: „în unele regiuni din Transilvania, *pasăre* păstrează sensul de «vrabie»!!! Cu alte cuvinte, că tot veni vorba de păsări, domnul academician „mi-a cam luat piuitul", aşa încât, până la urmă, spiritul meu critic a trebuit să se rezume la observarea câtorva – şi acelea puţine – erori tipografice pe care i le-am furnizat telefonic, făcând în felul acesta dovada că i-am citit atent cartea.

Un atât de vast subiect nu poate fi epuizat într-o singură carte. Spirit realist, autorul nici nu-şi propune acest lucru. Prin felul cum este redactată, cartea aceasta rămâne o operă deschisă, în sensul pe care i l-a dat Umberto Eco în celebra-i lucrare *Opera aperta*. Ce vreau să spun prin asta? Anume că domnul academician nu-ţi ţine captiv gândul, ci, cu generozitatea caracteristică marilor spirite, ţi-l eliberează oferindu-ţi cheia magică pentru seiful în care stau ferecate secretele ştiinţei. Şi încă mai mult, te invită discret, cu o artă pe care puţini o deţin, să mergi mai departe, pe cont propriu, să continui să sapi până „dai de stele-n apă", vorba poetului. La un moment dat, analizează reflexele în plan romanic ale latinescului *cattus, catta*, observând că doar româna l-a abandonat în favoarea lui *pisică* (popular *mâţă*). Cuvântul a fost însă conservat prin valoarea lui metaforică în substantivul *cătuşă*, termen ce reţine doar asemănarea cu ghearele pisicii. Te întrebi imediat dacă nu cumva onomatopeicul *câţ*, cu varianta *căţ*, cu care se alungă la ţară pisicile, n-are legătură cu lat. *catta*. Puţin probabil, desigur, căci fonetic e greu de explicat, dar însuşi faptul că te pune pe gânduri e important. Comentariile „deschise" ale autorului m-au îndemnat şi pe mine, de mai multe ori, să-i prelungesc gândul ori să-l asociez cu alte lecturi anterioare. Iată, la p. 221, autorul vorbeşte despre capacitatea românei de a crea cuvinte noi. Există unele sufixe latineşti, precum *-ellus*, la feminin *-ella*, transmise prin intermediul unor cuvinte care le (îl) conţineau precum *căţel*, *degeţel*. Acest sufix diminutival, devenit *-elle*, ataşat în franceză substantivului *dent*, le-a dat francezilor posibilitatea să denumească *horbota... dantelle* („dinţişor"), ceea ce de la ei a ajuns în româneşte *dantelă*, fără însă a mai fi simţit de români drept diminutiv, căci altfel cum ar fi putut apărea... *danteluţa*? Nici cu augmentativele nu-i de glumit, câtă vreme îşi pierd „identitatea derivativă" aidoma diminutivelor: într-adevăr, crescând în dimensiuni, *butea* a devenit *butoi*, pentru ca mai târziu, reducându-şi-le din nou, să nu mai revină „la matcă" (*bute*), ci pur şi simplu să devină... *butoiaş*! Ca să nu mai vorbim de fanii pugilatului care, citind aceste note, se vor gândi, încurajaţi de cartea maestrului, la onomastica „nonacampionului" mondial Lucian *Bute.* Tot în prelungirea acestor consideraţii de natură lexicală, cititorul ar mai putea observa, când comentează basmul lui Creangă, *Soacra cu trei nurori*, reflectarea în plan lingvistic a **repugnanţei** seculare a nurorilor faţă de soacră, **dezgust acid** versificat lapidar în folclorul românesc („Soacră, soacră / Poamă acră") şi, încă mai departe, că în limbajul popular *soacra* e singura legătură familială care nu cunoaşte diminutivarea duioasă (*frăţior, surioară, verişor)*, spre deosebire de limbajul urban, mai ipocrit poate, care se foloseşte – ironic sau perfid, după caz – de sufixul neologic *-ela: socrela.*

Multe ar mai fi de spus despre această carte şi despre autorul ei, dar, cum orice istorisire trebuie să-şi afle odată şi odată sfârşitul, închei cuvântul meu, nu înainte de a pronunţa îndemnul fratern: *Oameni buni, citiţi această carte şi veţi trăi sentimentul uimitor că vă redescoperiţi propria limbă!*

DANA-MELANIA BĂDIC, **Dicţionar-erată. Invitaţie la reflecţie**, Deva, Editura Emia, 2010, 139 p.

Volumul intitulat *Dicţionar-erată. Invitaţie la reflecţie* este o noutate bine-venită în peisajul publicistic şi ştiinţific românesc şi se cuvine a fi salutată în consecinţă.

Împărţită în trei secţiuni majore, *Dicţionar-erată I, II şi III*, lucrarea propune:

● în primul capitol, trei serii de observaţii legate de 1) natura cuvântului, în sfera mai cuprinzătoare a duhului ziditor; 2) prezenţa sau de absenţa, de cele mai multe ori vinovate, ale unor anumiţi termeni din dicţionarele româneşti de uz curent; 3) necesitatea acceptării unor unităţi frazeologice neglijate în cuprinsul amintitelor lucrări lexicografice;

● în al doilea capitol, trei serii de observaţii legate de 1) antroponimele româneşti cu etimon ebraic; 2) antroponimele biblice fără corespondent în limba română; 3) toponimele ebraice;

[4] Text transcris după cuvântul lui I. Funeriu cu ocazia lansării, la Universitatea „Aurel Vlaicu" din Arad, a cărţii *101 cuvinte moştenite, împrumutate şi create*, autor acad. Marius Sala.

● în al treilea capitol, o privire critică asupra *Politeţii în exprimare şi a normelor (absurde ale) UE*.

Înainte însă de a ne referi strict la conţinutul lucrării de faţă, este absolut necesar să amintim că autoarea se numără printre foarte puţinii biblişti poligloţi din România (ebraică, greacă, latină) care beneficiază, simultan, de experienţă lexicografică în domeniul limbii române.

De aici, cu siguranţă, derivă cele două linii de forţă ale *Dicţionarului-erată*: pledoaria explicită în favoarea cunoaşterii limbilor de origine ale versiunilor textului biblic şi buna situare a spiritului critic faţă de încercările lexicografice pe care autoarea le-a avut în vedere.

Premisa primului capitol, care ţine loc de prefaţă generală a volumului, propune un program erudit de definire a cuvântului, în orizontul deschis al semnificaţiei lui biblice şi filozofice antice. Este, aceasta, prima invitaţie măcar la o mai adâncă meditaţie, dacă nu chiar la o schimbare de perspectivă asupra exerciţiului lexicografic autohton de astăzi, ameninţat de un duh de încremenire în vechi ritualuri şi suficienţă vinovată. Regăsim în rigoarea argumentării autoarei gândul limpede şi decis al pledoariei lui Gorgias din Leontinoi în favoarea „puternicului stăpân", cuvântul, pe care însă o anumită comoditate lexicografică pare să îl dezarmeze în mod sistematic.

Exemplele se înşiră alfabetic în al doilea subcapitol. Autoarea constată, cu fiecare cuvânt asupra căruia se opreşte, diverse tipuri de neajunsuri în tratamentul lexicografic actual. Într-o primă categorie se aşază cuvinte importante din limbajul religios, absente însă în dicţionarele noastre, în speţă din DEX: este cazul lui *alef* (deşi dicţionare importante precum Larousse sau Webster îl menţionează), *antimis*, *copia*, *panaghie* (deşi sinonimul acestuia, *engolpion*, figurează). În cazul altor cuvinte prezente în DEX lipsesc sensurile lor cheie din domeniul religios: astfel *domniile, tronurile* şi *puterile* sunt lipsite de explicaţiile referitoare la ierharhiile cereşti pe care le denumesc. În cazul altor autorităţi angelice (*serafimi*, *heruvimi*) se semnalează grave confuzii de situare a categoriilor ontologice, deşi o simplă consultare a marelui dicţionar Robert ar fi lămurit lucrurile. O a treia clasă de erori se datorează împuţinării, până la pierderea semnificaţiei, a unor definiţii. Astfel, de pildă, *anatema* păstrează în DEX doar sensul de „osândire", „ostracizare", pe când din definiţia cuvântului *amin* lipseşte nuanţa de proclamare a adevărului, uzuală în textele biblice din limba română. La fel, *axion* este definit absolut insuficient ca „imn bisericesc", ignorându-se complet contextul liturgic în care aceste imnuri se intonează. În fine, o ultimă categorie de stângăcii ale DEX constau în trunchierea explicaţiilor de tip istoric din anumite definiţii: astfel, lipsite de indicaţie istorică, termeni precum *liturghie*, *prapuri*, *botez*, *evanghelie*, *cruce*, *catapeteasmă* riscă să îşi piardă corecta aşezare în contextul istoric al creştinismului şi să devină, din punct de vedere etimologic, opace, deşi, în mod, evident, nu este cazul. Poate cele mai savuroase observaţii sunt cele referitoare la edulcorările antropomorfizante din definiţia DEX a *îngerului* (la fel de sensibile precum definiţia demitizantă dată aceleiaşi entităţi supranaturale de către un teolog relativ cunoscut din spaţiul protestant, şi anume „liliac metafizic"). De neuitat sunt şi reticenţele corecte politic ale autorilor DEX faţă de Sfântul Duh, citat între ghilimele în cadrul definiţiei termenului *filioque:* deşi delicateţea o împiedică pe autoare să asume aici intransigenţa îngerului, credem că în acest caz avem de-a face cu reminiscenţe de lexicografie stalinistă, încă indelebile din „spiritele" unor truditori din domeniu. De asemenea, autoarea propune introducerea în dicţionarele noastre a unor termeni curenţi în mediile academice de specialitate, precum *hanuchia*, *menora, zohar, şofar* etc.

Al treilea subcapitol este dedicat unităţilor frazeologice demne de a fi inserate în corpul dicţionarelor explicative ale limbii române, fapt esenţial, sub primul termen-cheie al expresiei. Sunt luate în discuţie o serie de sintagme celebre precum *Cel vechi de zile, Mielul lui Dumezeu, Osana, Talita kumi, Maran Atha, Nimic nou sub soare, Eli, Eli, Lama Sabahtani, Femeie, iată fiul tău* etc. Încântătoare prin precizia explicaţiilor lingvistice, istorice şi religioase, fiecare din unităţile frazeologice cuprinse în această secţiune se constituie ca articole ştiinţifice de sine stătătoare, mici monografii care epuizează subiectul tratat. În spiritul bunei aşezări critice din celelalte capitole ale lucrării, unei expresii precum *sărac cu duhul*, expresie tăvălită în mizeria deriziunii de varii reflexe marxistoide, i se redă aici demnitatea evanghelică, în urma unei demonstraţii logice.

Al doilea capitol mare al lucrării este dedicat studierii aparte a antroponimelor cu etimon ebraic. O listă de nume purtate de persoanje biblice de prim rang, cele mai multe preluate şi adoptate de limba română, este un excelent prilej pentru o demonstraţie, am zice amicală, de erudiţie lingvistică, biblistică şi onomastică. Lista cuprinde ceva mai puţin de cincizeci de nume. Explicaţiile se raportează de cele mai multe ori critic faţă de soluţii naive sau eronate propuse de surse lexicografice româneşti (vezi de pildă articolul *Solomon* sau *Barabas*). În mod subtil, numele sunt grupate după criteriul contextului biblic în care apar (patriarhi, profeţi, apostoli, femei, regi, fii...). Acelaşi tip de explicaţii plurivalente însoţesc şi articolele dedicate unor toponime faimoase din Biblie, ştacheta aprecierii critice rămânând foarte ridicată.

În fine, ultimul capitol al volumului este o subtilă invitaţie la revizitarea politeţii aflate în mare primejdie în sfera cuvântului (şi nu numai). Titlul capitolului este în mod vădit polemic o privire critică asupra (*Politeţii în exprimare şi a normelor (absurde) ale UE*), însă fără să mobilizeze contondenţe politice. Trecând în mod foarte limpede în revistă sistemul pronumelor de politeţe româneşti, cu nuanţele şi gradaţiile sale intraductibile, autoarea comentează cu fler, cu umor, dar, în ultimă instanţă, cu deferenţă de nepot binecrescut, un ghid uitat de vorbire elevată, publicat în România celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea.

Ca în cazul celorlalte capitole, stilul autoarei este de o claritate şi de o ţinută ştiinţifică ireproşabilă, beneficiind totodată de o căldură ironică fără egal şi de repere precise ale spiritului. Bibliografia consultată este variată şi vastă, dovedind cu asupra de măsură nivelul profund de cunoaştere şi curiozitatea intelectuală vie ale autoarei.

ŞTEFAN COLCERIU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

LAURENŢIA DASCĂLU JINGA (coord.), **Româna vorbită actuală (ROVA). Corpus şi studii**, Editura Academiei Române, Bucureşti 2011

Volumul *Româna vorbită actuală (ROVA). Corpus şi studii*, coordonat de Laurenţia Dascălu-Jinga, are meritul de a muta studiul limbii române în imediatul ei sincronic, gest asumat programatic în succintul *Cuvânt-înainte* al lucrării. Ideea că „pentru descrierea completă a unei limbi este nevoie de datele oferite de limba vorbită la nivel nedialectal”, deşi de la sine înţeleasă, a început să fie aplicată în mod sistematic relativ recent în lingvistica românească.

Urmând totuşi consacratelor lucrări CORV (2002), IVLRA (2002), *Verba volant* (2004), IV II (2007), ROVA este alcătuită din două secţiuni fundamentale: prima este un corpus impresionant de texte care atestă diverse niveluri de limbă română vorbită (p. 7–188), iar cea de a doua reprezintă o colecţie de şapte articole ştiinţifice, care se exercită asupra materialului din prima parte a volumului (p.189–354).

Corpusul conţine treizeci şi două de texte din totalul de patruzeci şi opt care alcătuiesc aşa-numita arhivă specializată „CORV2” (texte de română vorbită înregistrate în perioada 17 noiembrie 2008 şi 6 noiembrie 2010), ea însăşi parte componentă a *Arhivei Fonogramice a Limbii Române*. Prima secţiune a acestei arhive, „CORV1”, alcătuită din 67 de texte înregistrate în perioada 1993–2001, făcuse obiectul volumului publicat în 2002 (CORV). Textele din volumul de faţă sunt împărţite în trei registre, formal, semiformal şi informal, la care se adaugă o subsecţiune intitulată *Limba română „transmisă”*.

Astfel, în registrul formal (p. 12–20) sunt incluse texte înregistrate în timpul unor comunicări ştiinţifice (CORV 87b; 88a), discursuri solemne (CORV 90), predici (CORV 104). Secţiunea dedicată registrului semiformal (p.) conţine texte ale unor discuţii înregistrate în timpul unor sedinţe de lucru (CORV 68; 70i; 74; 109a), al unui examen de doctorat (CORV 95), al unei conversaţii private în cadru instituţional (CORV 100), al unei vizite la medic (CORV 101). Registrul informal, secţiunea cea mai vastă a corpusului, cuprinde texte ale unor conversaţii private între subiecţi din varii categorii sociale (coafeze, manichiuriste CORV 72; 84; menajere CORV 78; 79; 81; 97; 102; studenţi CORV 80; 85; 111; medici, electricieni CORV 86; arhitecţi CORV 89; pensionari CORV 111; 112; lingvişti 96; economişti 103; doctoranzi 107; filologi 110 etc.). Minisecţiunea *Limba română „transmisă”* conţine transcrierea a două înregistrări a unor emisiuni de televiziune (CORV 113; 82).

Pe lângă varietatea de contexte şi apartenenţe sociale ale subiecţilor, remarcabilă este şi metoda de transcriere a textelor, pe care coordonatoarea şi-a propus-o cât mai accesibilă. Astfel, s-a păstrat o notaţie apropiată de ortografia oficială, cu câteva „derogări” impuse de necesitatea de a surprinde cât mai multe fenomene caracteristice limbii vorbite actuale. Normele de transcriere ocupă doar trei pagini, în subcapitolul liminar al lucrării (p. 8–10).

Partea a doua a volumului, dedicată studiilor lingvistice bazate pe materialul amintit, cuprinde trei articole de gramatică şi patru de pragmatică.

Astfel, Mihaela Gheorghe se ocupă de *Relativele non-standard* (p. 191–201), cu scopul de a inventaria particularităţile sintactice şi pragmatice ale construcţiilor relative din limba română vorbită. Folosind ca surse materiale din CORV, IVLRA, C2004 şi ROVA, autoarea se opreşte asupra a două serii de fenomene specifice, anume joncţiunea relativă şi organizarea de ansamblu a relativei. Un loc cu totul special îl joacă în ansamblul articolului observarea tendinţelor de invariabilizare a conectorului şi utilizarea unor tipare reduse.

Andreea Dinică scrie despre *Aspecte ale utilizării locuţiunilor indefinite în limba română vorbită*, în speţă asupra a trei tipare ***cine ştie*** *ce/cine/cui/care/unde/când/cum*, **nu ştiu** *ce/cine/cui/care/unde/când/cum*, **te miri** *ce/cine/cui/care/unde/când/cum* (p. 202–223). După un scurt istoric al problemei în lingvistica românească, prezentat în Preliminarii, autoarea se ocupă de Structura şi sensul construcţiilor amintite şi apoi de utilizarea lor în româna vorbită. Ceea ce face demersul autoarei de-a dreptul cuceritor este comparaţia constantă a datelor furnizate de cercetarea similară a lui Sandfeld şi Olsen din 1936, întreprinse pe româna literară de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolul al XX-lea, cu datele puse la dispoziţie de corpusul de texte din prima parte a volumului de faţă. Mai mult, utilizând cadrul tipologic propus de Haspelmath 1997 [sb + şti neg + pron./adv. relativ], autoarea constată că structurile româneşti respectă modelul derivaţional universal, cu excepţia construcţiei *te miri ce/cine/cui/care/unde/când/cum*, explicabilă printr-un sens arhaic al verbului *a se mira* „a nu şti, a se întreba”.

Irina Nicula tratează despre *Utilizările verbului* ***a vedea*** *în româna vorbită* (p. 224–233), propunându-şi să analizeze structura semantico-sintactică a verbului de pecepţie amintit şi să urmărească „legătura dintre tipurile de complementare (numărul şi natura constituenţilor selectaţi şi sensurile exprimate” (p. 224). Astfel, oprindu-se sistematic asupra utilizărilor „absolute” ale verbului, asupra posibilităţii ca acesta să primească două argumente şi să intre în structuri ternare, autoarea ajunge la concluzia că, în funcţie de structurile sintactice la care participă, *a vedea* glisează dinspre domeniul percepţiei pure spre alte domenii, de regulă socio-intelective, mecanism de gândire lingvistică universal.

În a doua secţiune, dedicată chestiunilor de pragmatică, Andra Vasilescu propune un studiu vast, intitulat *Interacţiunea medic-pacient. Repere teoretice şi studiu de caz* (p. 244–274). Plecând, pe de o parte, de la constatarea că relaţia dintre medic şi pacient a fost tratată, în alte culturi, din perspective ştiinţifice şi metodologice variate (medical, sociologic, pragmalingvistic), şi pe de altă parte, că respectiva interacţiune nu a fost discutată din punct de vedere pragmalingvistic în spaţiul ştiinţific românesc, autoarea propune o cercetare amănunţită a dinamicii relaţionale amintite. Astfel, Andra Vasilescu situează interacţiunea medicală pe o poziţie intermediară pe continuumul comunicării interpersonale. Aceasta se desfăşoară pe două niveluri, unul al de suprafaţă, în care exercitate resursele comunicative ale participanţilor, şi altul, de adâncime, constituit din structurile informaţionale specifice lumii

medicale. Tendinţa generală in timpul interacţiunii medic-pacient este ca medicul să realizeze conversia informaţiei negociate cu pacientul în informaţie medicală. Pe parcursul consultaţiei, medicul tinde să îşi consolideze autoritatea, în acord cu un anumit graf de acceptare sau în ciuda unei posibile rezistenţe din partea pacientului. Scopul pragmatic al consultaţiei este ca medicul să îl iniţieze pe pacient în problemele lui medicale.

Ariadna Ştefănescu vorbeşte depre *Marcatorii discursivi în naraţiunea conversaţională: un studiu de caz* (p. 275–306) Autoarea constată că „marcatorii discursivi se organizează în constelaţii în jurul fiecărei subsecvenţe”. În jurul fiecărei constelaţii există aglomerări şi „suite armonice” de marcatori discursivi, a căror distribuţie cunoaşte o organizare aparte, decelabilă într-un studiu de caz. Astfel, în constelaţiile de început al naraţiunii interacţionale, predomină marcatorii discursivi care organizează spaţiul discursiv intersubiectiv, în cele de mijloc, marcatorii se grupează mai ales în spaţiul narativ propriu-zis, iar în constelaţiile de finale, aceştia revin în spşiul discursiv intersubiectiv.

Margareta Manu Magda se ocupă de *Prezentarea ca act. Aspecte lingvistice în româna vorbită actuală* (p. 307–331). Constatând că, în lucrările de lingvistică românească, termenul de *prezentativi* desemnează, în mod restrâns, elemente aparţinând clasei interjecţiei, autoarea propune o lărgire a spectrului în cauză cu indici prezentativi alocutivi şi nonalocutivi. De asemenea, Margareta Manu Magda propune noi criterii de clasificare a mărcilor lingvistice. Privit din perspectivă romanică, sistemul românesc de prezentare permite gramaticalizarea parţială a prezentării alocutive prin interjecţii specifice, dar are şi o serie de mijloace de prezentare nongramaticalizate, precum construcţiile existenţiale, interogative, impersonale şi prozodice.

Coordonatoarea volumului, Laurenţia Dascălu Jinga, încheie a doua secţiune dedicată studiilor de pragmatică, cu articolul *De la enunţ minimal la marcă discursivă:* ***mă rog*** (p. 332–354). Autoarea se ocupă în subcapitolul liminar de evoluţia semantică a expresiei *mă rog*, de la verbul plin la vidarea totală a expresiei. Apoi analizează expresia desemnatizată din punct de vedere pragmatic, la nivel interacţional şi metadiscursiv. Marcă specifică limbii române, *mă rog* are numeroase valori şi funcţii discursive, pe care autoarea nu şi-a propus să le epuizeze în acest studiu. Dintre acestea, prevalente sunt cele de tip metalingvistic, „care vădesc preocuparea locutorului faţă de propirul mesaj şi faţă de cantitatea de informaţie pe care o transmite” (p. 353). De asemenea, *mă rog* funcţionează ca atenuator al forţei ilocuţionare, având un loc aparte în rândul strategiilor de politeţe. Expresie a impreciziei, a vagului, a aproximării, *mă rog* are, în mod fundamental, după părerea autoarei, rolul de a rupe a discursului, în mod provizoriu (ca întrerupere) sau nonprovizoriu (ca sistare). Ceea ce uimeşte la expresia extrem de frecventă în limba română *mă rog* este tocmai polifuncţionalitatea ei discursivă, fapt care, translatat în psihologia comportamentală, ar intra în halucinantul univers al complexului lui Proteu.

Volumul se încheie cu o bibliografie vastă, întinsă pe zece pagini (p. 356–365) şi două anexe (1. Convenţii de transcriere a textelor orale în culegerile anterioare de română vorbită şi 2. Componenţa arhivei „CORV2”, p. 367–378).

ŞTEFAN COLCERIU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

ANDREI EŞANU (coord.), **Neamul Cantemireştilor: bibliografie**, Chişinău, Editura Pontos, 2010, 387 p.

Multitudinea studiilor dedicate lui Dimitrie Cantemir îl pune în dificultate pe cantemirologul zilelor noastre. Încercării de a învinge dificultatea de a cunoaşte tot ce s-a scris despre viaţa şi opera savantului moldovean îi răspunde recenta bibliografie cuprinsă în volumul *Neamul Cantemireştilor: bibliografie*, apărut sub egida Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova.

După cum reiese şi din titlu, bibliografia cuprinde şi titluri de lucrări referitoare la alţi membri cunoscuţi ai familiei: Antioh Cantemir, fratele domnitorului, Maria şi Antioh, copiii savantului moldovean, completate cu studii referitoare la obârşia familiei. Bineînţeles, cea mai mare atenţie îi este acordată lui Dimitrie Cantemir. Pentru fiecare operă a sa există o enumerare a ediţiilor, urmată de lista studiilor critice dedicate. Autorii volumului cuprind într-un subcapitol şi ediţiile electronice, necesare cercetătorului actual. Ultimul capitol este dedicat familiei Cantemireştilor în întregul ei, menţionându-se urmele lumeşti ale acesteia (necropole, blazoane) şi operele de artă dedicate lor, opere literare, dar şi cinematografice, muzicale sau plastice.

Această bibliografie recentă şi, prin alcătuirea ei, uşor de folosit cuprinde titluri apărute atât în România, cât şi în Occident, în Rusia sau în Republica Moldova, volumul devenind astfel un instrument indispensabil unei bune documentări în orice cercetare asupra Cantemireştilor.

ANDREI EŞANU, VALENTINA EŞANU, **Moştenirea culturală a Cantemireştilor**, Chişinău, Editura Pontos, 2010, 212 p.

Volumul *Moştenirea culturală a Cantemireştilor* reuneşte mai multe studii ale cercetătorilor moldoveni Andrei şi Valentina Eşanu, studii care aduc elemente noi referitoare nu doar la opera lui Dimitrie Cantemir, ci şi la descendenţii acestuia, Antioh şi Maria. Astfel, cuprinsul volumului reuneşte contribuţii importante ale celor doi cercetători, precum repertoriul scrierilor lui Dimitrie Cantemir (manuscrise şi ediţii princeps) şi prima traducere în limba română a ineditului panegiric din 1719, rostit de Antioh, dar redactat de tatăl său. De altfel, aceasta este şi cea mai importantă contribuţie a volumului, întrucât schiţarea profilului intelectual al savantului moldovean nu poate fi efectuată fără parcurgerea tuturor textelor redactate de acesta.

Alte studii referitoare la activitatea principelui atestă valorizarea unui material documentar mai greu accesibil cercetătorilor români. Receptarea operei *Descriptio Moldaviae* este evaluată pe baza traducerilor în limbile germană, română şi rusă în capitolul „Receptarea *Descrierii Moldovei* de Dimitrie Cantemir în cultura europeană”. Corespondenţa lui Dimitrie Cantemir oferă detalii despre relaţiile politice din sud-estul Europei din perioada respectivă („Dimitrie Cantemir şi Sud-Estul Europei după Campania de pe Prut”), iar o serie de surse ale operelor cantemireşti sunt identificate în capitolul numit „Universul cărţii la Dimitrie Cantemir”. Ultimele studii ale volumului conţin detalii biografice referitoare la Antioh şi Maria, copiii principelui.

Volumul se dovedeşte util prin varietatea tematică şi, mai ales, prin documentarea bogată care a stat la baza studiilor.

MONICA VASILEANU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL „GRIGORE BOSTAN – 70. PROBLEME ACTUALE DE FILOLOGIE ROMÂNĂ”, CERNĂUȚI, 10–12 OCTOMBRIE 2011

În perioada 10–12 octombrie 2011 oraşul Cernăuți a fost gazda Simpozionului Internațional „Grigore Bostan – 70. Probleme actuale de filologie română”, manifestare consacrată memoriei poetului, prozatorului, folcloristului şi filologului Grigore Bostan, membru de onoare din străinătate al Academiei Române, de la a cărui naştere s-au împlinit 70 de ani. O reuniune ştiințifică şi… mai mult decât atât: o întâlnire într-un spațiu românesc în care sentimentul istoriei, mai pregnant decât în alte spații, se converteşte în sentiment cultural şi în care conştiința civică se actualizează spontan, dincolo de orice trăire patetică şi patriotică de suprafață, în care 'autenticul' îşi proclamă dreptul la existență, la afirmare, pentru că este o necesitate imperioasă…

Evenimentul, subvenționat de Guvernul României, a avut loc cu sprijinul Departamentului pentru românii de pretutindeni, prin implicarea următoarelor instituții: Universitatea Națională Yuriy Fedkovych din Cernăuți, Catedra de Filologie Română şi Clasică, Centrul de Filologie comparată „Grigore Bostan”, Societatea de cultură românească „Mihai Eminescu”.

Cei mai mulți participanți [cu excepția Ucrainei, Universitatea Națională din Cernăuți] au venit din Republica Moldova, în special de la Chişinău. Din România, bine reprezentate au fost județele din Moldova: Suceava, Iaşi şi Botoşani. Ardealul şi-a anunțat prezența la această manifestare prin reprezentanți de la Cluj-Napoca şi de la Sibiu. Alături de Bucureşti şi de Craiova s-au reunit la Cernăuți şi alte spații lingvistico-culturale: Serbia (Universitatea din Novi Sad); Lituania (Universitatea din Vilnius), Noua Zeelandă (Universitatea din Auckland) şi Statele Unite ale Americii (Universitatea din California).

Prima zi (11 octombrie) a fost consacrată în exclusivitate conferințelor în plen.

În conferința *Filologia română la Universitatea din Cernăuți: file din istorie,* Gh. Jernovei (Cernăuți, Universitatea Națională), a definit cele patru etape din zbuciumata istorie a ținutului bucovinean [austro-ungară (1875–1918); românească (1919–1940); sovietică (1940–1941; 1944–1991) şi ucraineană (după 1991)], insistând asupra momentului „Aron Pumnul”, de numele căruia se leagă, după cum se ştie, prima catedră de predare a limbii şi literaturii române în Bucovina (anul 1849).

Rolul ce-i revine limbii române, *ca limbă a unui stat membru,* în adaptarea şi în integrarea vorbitorilor într-un *spațiu plurilingv, multicultural* a fost evidențiat în comunicarea Sandei Maria Ardeleanu (Suceava), *Funcționarea limbii române şi politica lingvistică în UE.*

LR, LXI, nr. 1, p. 129–132, Bucureşti, 2012

Un sector pe nedrept minimizat şi chiar ignorat (printr-o eroare de ordin teoretic şi metodologic, pe considerentul că traducerile, în calitatea lor de acte creatoare de limbă de rang secundar, în raport cu textele scrise „originale”, nu pot constitui o bază de referinţă pentru studiul limbilor vii), anume studiul textului biblic, se cuvine a fi pus în drepturile ce-i revin. Este aspectul asupra căruia a atras atenţia Eugen Munteanu (Iaşi), în conferinţa *Utilitatea studiilor biblice pentru înţelegerea dinamicii evolutive a limbii române*.

Alte prelegeri au supus atenţiei următoarele teme: limbajul presei; problema convertirii literaturii – în regimurile totalitare – în instrument de slujire a noilor ideologii şi politici; rolul unor societăţi din sec. al XIX-lea în promovarea idealului de integrare europeană; problema variaţiei lingvistice şi a felului în care acest aspect este abordat în programele de studiere a limbii române ş.a.

Comunicările propriu-zise (12 octombrie) s-au circumscris următoarelor trei secţiuni: 1. *Evoluţia procesului literar românesc: orientări culturale şi estetice;* 2. *Limba română şi problemele studierii ei şi* 3. *Paralelisme şi relaţii culturale româno-ucrainene.*

Secţiunea de limbă s-a desfăşurat sub semnul unei relative varietăţi tematice, în care studiului didactic i-a revenit un loc important[1]. Dincolo de acest tip de abordare, „şi-au făcut loc” şi studiile de gramatică, de lexicologie (influenţa engleză în vocabularul informaticii, terminologia economică) şi de sociolingvistică, de cultivare a limbii române, studiul textului biblic, cercetarea onomastică sau limbajul presei.

În cele ce urmează dorim să facem câteva observaţii asupra limbii române „literare” (aşa cum este oglindită aceasta în comunicările simpozionului), dincolo de graniţele României actuale (în speţă, în Republica Moldova, respectiv la Cernăuţi). Am grupat faptele de limbă excerptate în trei categorii, după cum urmează:

a. Exemple relevante foarte probabil pentru dezvoltarea într-un **mediu multilingvistic, multietnic:** *variaţionism,* în loc de *variaţie* (în sintagma *variaţionism lingvistic*), termen creat sub influenţa limbii ruse (conferinţă, Chişinău); omisiunea unui substantiv, într-un context în care în limba română se impune repetarea sa: „Aplicarea unor metode în procesul de predare a limbii române *ca străină* [*ca* ***limbă*** *străină*, *n.n., D.-L.T.*] vorbitorilor de limbă ucraineană” (titlul unei comunicări susţinute de un participant de la Cernăuţi); *lingual* pentru... *lingvistic* (în sintagma *semn lingual,* cf. *Semnul lingual: între*

[1] Comunicările au urmărit problema predării limbii române ca limbă străină vorbitorilor de limbă ucraineană/engleză/polonă. Alte studii au avut în vedere procesul invers, anume predarea unei limbi străine studenţilor de limbă română. Un tip aparte de cercetări cu caracter didactic a fost reprezentat de studiile consacrate fenomenelor socio-lingvistice şi reflectării acestora în programele şcolare.

motivat şi arbitrar, comunicare Bălţi), despre care nu ştim în ce măsură este expresia unei traduceri în mediu rusesc cu un eventual... corespondent în această limbă (sau, pur şi simplu, reprezintă o impropriețate semantică) şi nici ce şanse are să se impună în limba standard; *neordinar* pentru *nefiresc* (în sintagma *topică neordinară*, Chişinău); topica artificială, neconformă spiritului limbii române: „Încă din cele mai vechi timpuri prin importanța şi rolul jucat în existența şi funcționalitatea societății, s-a impus sistemul economic" (rezumat, Chişinău) ş.a[2].

b. Exemple care reflectă unele **particularități regionale** (în speță, moldoveneşti) şi **arhaice**. Menționăm în acest sens utilizarea invariabilă a articolului *a* (cf. „valorile spirituale ***a*** *multor popoare*" (Cernăuți) // ***ale*** *multor popoare* sau *a multe popoare)* sau apelul la unele forme verbale arhaice-etimologice: de exemplu, verbul *a rămâne* este utilizat cu formă de conj. a II-a (cf. *a rămânea*, Cernăuți).

c. Greşeli propriu-zise de limbă, care nu pot… „beneficia" de niciuna dintre explicațiile de mai sus. Unele sunt expresie a pedanteriei lingvistice, responsabilă adesea, la rândul ei, de impropriețatea semantică a termenilor: cf. *funcționalitatea societății / funcționarea* (rezumat, Chişinău)[3]. Am mai consemnat: utilizarea prep. *printre* cu... singularul: „… disciplina Limba română dispare *printre hățişul* noțiunilor din alte domenii" (rezumat, Chişinău); apelul la termeni incompatibili cu exprimarea elevată, cu atât mai mult cu cât studiul respectiv combate el însuşi astfel de „atitudini" lingvistice: „toată lumea vorbeşte *infect*" (Chişinău); ortografierea şi pronunțarea incorectă a unor anglicisme, de exemplu, *puzzle* [pron. pazăl, cf. DOOM[2]], scris şi citit *pazel* (cf. „... stereotipuri care fac parte din *pazelul* discursului politic...", rezumat, Chişinău); extinderea utilizării unor termeni „tehnici" şi la alte contexte (de exemplu, contextul lingvistic sau cel al teoriei şi criticii literare): cf. *detalizare*[4] pentru *detaliere* (rezumat, Cernăuți)[5] ş.a.

Fenomenele lingvistice consemnate la **a.** reprezintă aspecte fireşti, inevitabile, ce se produc în general în spațiile multietnice, multilingve, multiculturale, atunci când are loc contactul între două/mai multe limbi/culturi. „Normalitatea" se impune a fi acceptată şi cât priveşte cea de a doua categorie, **b.**, este firesc ca o populație separată politic de patria-mamă, pierzând contactul cu „centrul", să conserve stadii arhaice şi regionale din evoluția limbii respective. Sunt, prin urmare, fapte de limbă ce conturează profilul unui idiom desprins, în anumite circumstanțe politico-istorice, de „trupul-mamă" şi forțat să se dezvolte… enclavic într-un mediu cultural-lingvistic distinct.

[2] În acelaşi registru se înscriu şi titlurile pompoase, artificiale, „greoaie", cf. „Aportul imaginarului lingvistic la constituirea structurilor cu elemente de intensificare în limbajul presei" (Chişinău).

[3] Este, de altfel, o problemă frecvent semnalată în bibliografia de specialitate şi cât îi priveşte pe vorbitorii de limbă română din România (cf. *intenționalitate [stilistică]* pentru *intenție* etc.].

[4] Termen specific, de exemplu, limbajului economic sau celui al arhitecturii.

[5] Este, de altfel, un fenomen foarte bine reprezentat şi la noi (cf. atestările de pe Net).

Asupra faptelor inventariate la **c.** nu mai insistăm, precizăm doar că şi faţă de astfel de aspecte trebuie să fim oarecum îngăduitori, în orice caz mai concesivi decât am fi pentru acelaşi tip de erori „comise” de către vorbitorii români din România, contextul politic, cultural, lingvistic, în care se dezvoltă româna în afara graniţelor politice ale ţării noastre, fiind cel care dictează această atitudine.

DANA-LUMINIŢA TELEOACĂ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
danielateleoaca@gmail.com

ŞTEFAN MUNTEANU
(1920–2012)

În urmă cu doi ani, la împlinirea vârstei de 90 de ani am scris despre Ştefan Munteanu un articol intitulat *Un domn al lingvisticii româneşti*. Astăzi când *domnul* ne-a părăsit, pun la dispoziţia cititorilor gândurile pe care le-am aşternut cu acel prilej.

„L-am cunoscut personal pe profesorul Ştefan Munteanu relativ târziu, deşi drumurile mele la Timişoara erau destul de frecvente, în urmă cu câţiva ani. Aceasta nu înseamnă că nu mă întâlnisem, cu multă vreme înainte, cu lucrările sale. Pe prima dintre ele, *Stil şi expresivitate poetică* (1972), distinsă cu Premiul „B.P. Hasdeu" al Academiei Române, am citit-o la Bucureşti. Amator fiind eu de noutăţi bibliografice, l-am întâlnit apoi, încă din 1976, în calitatea sa de redactor responsabil la „Analele Universităţii din Timişoara. Seria ştiinţe filologice" (a condus revista până în 1985). În plus, colaboratorii şi foştii săi elevi, pe care îi întâlneam cu diverse ocazii, vorbeau mereu despre el cu deosebită căldură.

Mi-a plăcut întotdeauna să definesc oamenii nu numai după ce au scris, ci şi după cum vorbesc. Aveam să aflu chiar de la el că este un produs al şcolii lingvistice ieşene; vorbea cu mult respect şi afecţiune despre Th. Simenschy, maestrul său, cel de la care a învăţat rigoarea studiilor clasice, dar şi despre alţi reprezentanţi ai acestei şcoli: G. Călinescu, Iordu Iordan, G. Ivănescu (cu ultimul şi-a pregătit teza de doctorat, *Probleme ale cercetării stilistice, cu privire specială la expresia poetică*). De la început mi-a atras atenţia seriozitatea cu care s-a apropiat de domeniile sale preferate, stilistica şi lingvistica generală; cursul său, *Lingvistica generală. Istoria doctrinelor lingvistice* (1973) mi-a amintit de cartea maestrului meu, Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluţia şi starea actuală a lingvisticii romanice* (1932). Seriozitatea sa se îmbina armonios cu consecvenţa, dar şi cu discreţia. Am avut ocazia să mi se dezvăluie aceste calităţi ale distinsului profesor Munteanu în cele câteva discuţii peripatetice purtate prin parcurile timişorene, în timpul cărora îl surprindeam uneori şi zâmbind... serios. Retrăiam senzaţiile resimţite în tinereţe, în cursul discuţiilor purtate cu maestrul meu, Iorgu Iordan. pe scurt, îl consider un **domn** al lingvisticii româneşti.

Am fost întotdeauna sensibil la relatările de călătorie, mai ales dacă sunt scrise cu pasiune şi talent. *Scrisori vieneze* (1992), reluată şi amplificată sub titlul *Scrisori din Vindobonna* (2002), este o carte scrisă de un bucovinean receptiv faţă de cultura înaltă, care a avut şansa să stea patru ani în fosta capitală imperială, predând limba română la ilustra universitate vieneză (1974–1978).

LR, LXI, nr. 1, p. 133–134, Bucureşti, 2012

M-am apucat să scriu despre Ştefan Munteanu cu sentimentul de regret că nu m-am putut bucura de privilegiul de a fi stat mai mult în preajma lui, ca să profit de *sabiduría* sa”.

Acum, când nu mai este printre noi, mi-ar plăcea să-l ştiu refugiat în panteonul spiritelor distinse.

MARIUS SALA
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

INDICELE REVISTEI „LIMBA ROMÂNĂ” PE ANUL 2011

INDICE DE MATERII*

* Indicele de materii a fost alcătuit de Gabriela Stoica. Trimiterile se fac la paginile celor 3 numere ale revistei, corespondența fiind următoarea: nr. 1 = 1–146, nr. 2 = 147–304, nr. 4 = 455–592. Pentru bibliografia publicată în nr. 3 al revistei, cititorii sunt rugați să folosească indicele respectiv, care nu a fost inclus în cel de față.

INDICE DE AUTORI*

* Indicele de autori a fost realizat de Monica Vasileanu.

Numerele culese cu caractere **aldine drepte** trimit la autori de articole; numerele culese cu caractere *cursive albe* trimit la autori recenzaţi sau discutaţi, în mod special, în articole, sau al căror nume apare în titlul unui articol; numerele puse între paranteze drepte „[ ]” trimit la autori citaţi în note de subsol sau în bibliografia de la sfârşitul articolului, inclusiv numele care apar sub sigle; numerele puse între bare oblice „/ /” trimit la autori de recenzii şi de semnalări.

[1] Greşit în text: Fugaiu.

[2] Greşit în text: Luois.

[3] Greşit scris: Rusu.

INDICE DE CUVINTE*

* Indicele de cuvinte a fost alcătuit de Marius Mazilu.

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, Bucureşti 5
România

Founded in 1952
4 issues every year

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacţia revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, Bucureşti 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Purchase orders should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro.

Subscriptions should be sent to:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, tel./fax (4021) 610 6765, (4021) 210 6787; tel.: 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piaţa Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, Bucureşti, România, tel./fax: (4021) 314 6339, email: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.